

TOSHKENT DAVLAT
SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

O'RGANILAYOTGAN MAMLAKATLARDA TIL VAZIYATI VA SIYOSATI

O'QUV-USLUBIY MAJMUA

BOSH ILMIY-METODIK
MARKAZ

2022

TOSHKENT

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК УНИВЕРСИТЕТИ

**Ўрганилаётган мамлакатларда тил вазияти ва сиёсати
(Араб мамлакатлари)**

ТОШКЕНТ – 2022

Модулнинг ўқув-услугий мажмуаси Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашнинг 2022 йил _____ даги ___сонли баённомаси билан маъқулланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчи:

Г.С.Муталова (ТошДШУ, доцент)

Такризчилар:

Ш.Г.Шомусаров (ТошДШУ, профессор)

Б.Бегматова (ТошДШУ, доцент)

Ўқув-услугий мажмуа ТошДШУ Кенгашининг 2021 йил 24-декабрдаги 5-сонли мажлиси қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I.	ИШЧИ ДАСТУР	4
II.	МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАР	10
III.	НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	15
IV.	АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ	35
V.	КЕЙСЛАР БАНКИ	84
VI.	ГЛОССАРИЙ	85
VII.	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	90

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги «Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида»ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги «Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-6097-сонли Фармонлари, 2012 йил 10 декабрдаги «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1875-сон, 2020 йил 16 апрелдаги «Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-4680-сон ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги «Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

«Ўрганилаётган мамлакатларда тил вазияти ва сиёсати (Араб мамлакатлари)» модули ўқитилиши жараёнида эгалланадиган билим, малака ва кўникмалар ихтисослик фанлар блокига кирадиган фанлар билан интеграллашуви натижасида тингловчиларнинг чет тили коммуникатив компетенцияларини (лингвистик, ижтимоий-лингвистик, дискурсив, стратегик, ижтимоий-маданий) ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади, чунки филологнинг касбий компетенцияси назарий фанлар ва асосий чет тили фани ўқитиш мажмуида шаклланади.

Ушбу дастур мазкур курснинг коммуникатив тилшунослик, лингвопрагматика, когнитив тилшунослик, коммуникатив тилшунослик лингвокультурология, назарий грамматика, назарий фонетика каби

тилшуносликнинг фундаментал йўналишларини ҳисобга олган ҳолда тузилган. Ушбу замонавий йўналишлари нуқтаи назаридан, матн – кўп поғонали, мураккаб характерга эга тил бирлиги, мулоқотнинг асосий бирлиги ва ижтимоий таъсир этиш асбоби сифатида талқин этилади. Матн лингвистикасида тил ва маданият муносабатлари муҳим аҳамият касб эса, назарий грамматика эса тилнинг тузилиши ва универсалияларини когнитив, прагматик жиҳатдан талқин қилади. Бунда ижтимоий-маданий омил ва миллий дунё тасвири алоҳида ўрин эгаллайди, чунки маданий контекстни назарда тутмаган ҳолда матн моҳиятини мукамал тушуниб бўлмайди, баъзи ҳолларда эса бунинг иложи ҳам бўлмайди.

Ушбу мажмуа янги педагогик техногоялар ва тилшуносликнинг замонавий йўналишлари асосида тубдан янгиланишни илгари суради ҳамда тингловчиларнинг таълим бериш сифатини кўтариш мақсадида дастурда турли эффектив ва замонавий педагогик технологиялар ишлатилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад – тингловчиларда «Ўрганилаётган мамлакатларда тил вазияти ва сиёсати (араб мамлакатлари)» тингловчиларда «Ўрганилаётган мамлакатларда тил вазияти ва сиёсати (араб мамлакатлари)» мустақилликни қўлга киритгандан сўнг араб мамлакатларида шаклланган лингвистик ва экстралингвистик вазият, шунингдек, маънавий соҳани деколонизация қилиш ва миллий маданиятни тиклаш тил сиёсати концепцияси, барча соҳаларни араблаштириш ва араб адабий тилини кенг тарқатиш орқали ёзма ва оғзаки мулоқотни таъминлаш каби масалалар бўйича асосий тушунча ва мутахассислик профилига мос билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш ва такомиллаштиришдан иборат.

«Ўрганилаётган мамлакатларда тил вазияти ва сиёсати (араб мамлакатлари)» модулининг асосий вазифалари қуйидагилар:

- араб мамлакатларида тил ривожланишининг умумий йўналишлари ва омилларини ўрганиб чиқиш;
- араб тилининг функционал шаклларини, давлат тили ва унинг мақоми, ижтимоий вазифаси кўриб чиқиш;
- араб мамлакатларида этнолингвистик вазиятнинг ривожланишига миграция ва урбанизация жараёнининг таъсирини кўрсатиш;
- ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг чەгараланган лексикага таъсири таҳлил қилиш;

- араб мамлакатларидаги тил сиёсатининг концепцияси ва таълим тизимининг ривожланишини ўрганиш;
- Машриқ ва Мағриб мамлакатларида араблаштиришнинг ўзига хослигини кузатиш;
- сиёсий, ижтимоий ва этник муаммолар; кўп тиллилик вазиятида араблашритиш сиёсати; тиллараро муносабат, ўзаро таъсирини аниқлаш;
- социум (жамоа аъзолари)нинг давлат тилига муносабати, уларни амалда ишлатиш даражаси ҳақидаги маълумотларга эга бўлиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенциясига қўйиладиган талаблар

Тингловчи:

- ўрганилаётган мамлакатдаги социолингвистик вазият, мамлакатнинг этник таркиби ва унинг тиллари;
- тил ҳолати тушунчаси ҳамда лисоний вазиятларнинг турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари;
- ўрганилаётган мамлакатда этнолингвистик вазият;
- стандарт (давлат) ва ностандарт (нодавлат) тилларнинг ижтимоий фаолият соҳалари;
- билингвизм (икки тиллик) ва кўп тиллилик, давлат тили тушунчаси, ўрганилаётган мамлакатда амалдаги тил сиёсати;
- жамиятнинг (жамият аъзоларининг) давлат тилига муносабати;
- жамиятдаги лингвистик вазиятни тавсифловчи омиллар ҳақидаги **билимларга** эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда маълумотларни йиғиш, қайта ишлаш ва тизимлаштириш;
- тил вазиятининг асосий қоидаларидан фойдаланиш асосида минтақавий таснифлаш, таққослаш ва умумлаштиришни ўтказиш;
- минтақанинг ёки маълум бир мамлакатнинг лингвистик ҳолати ва араблаштириш сиёсатини ҳар томонлама таҳлил қилиш бўйича амалиётда қўллаш **малакаларини эгаллаши** зарур.

Тингловчи:

- ўрганилаётган мамлакатдаги тил вазияти бўйича маълумотларни тўплаш, таҳлил қилиш ва тизимлаштириш;
- ўрганилаётган тилни ислоҳ қилиш йўлида олиб борилган ҳаракатлар, уларнинг фаолиятига умумий баҳо бериш;

- глобаллашув шароитида ўрганилаётган шарқ тилининг умумий ҳолати бўйича кечаётган ўзгаришларни амалиётида қўллаш **компетенцияларига** эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

«Ўрганилаётган мамлакатларда тил вазияти ва сиёсати (араб мамлакатлари)» модули маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган. Хусусан, интерфаол методларнинг қуйидаги турларидан кенг фойдаланилади:

- гуруҳли музокаралар (груп диссуссионс);
- жамоа лойиҳалари (прожест ворк);
- жуфтликлар бўлиб топшириқларни бажариш (паир ворк);
- яқка ҳолда маълум мавзу бўйича презентациялар қилиш (индивидуал пресентатион);
- давра суҳбатлари ўтказиш (роунд-табле диссуссион);
- инсерт техникаси (Инсерт техникӯе);
- пинборд техникаси (Пинбоард);
- кейс- стади (case-студй);
- ақлий ҳужум методи (браинсторминг).

Шунингдек, фанни ўқитишда замонавий ахборот технологияларидан ҳам кенг фойдаланилади, жумладан:

- мультимедиа ёрдамида машғулотлар ташкил этиш,
- Power Поинт дастури ёрдамида презентациялар ташкил қилиш, компьютерда тестлар ўтказиш.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

«Ўрганилаётган мамлакатларда тил вазияти ва сиёсати (араб мамлакатлари)» модули мазмуни ўқув режадаги мутахассислик ўқув модулларининг барча соҳалари билан узвий боғланган ҳолда профессор-ўқитувчиларнинг умумий касбий тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Мазкур фанни илмий ва амалий жиҳатдан етарли манбалар асосида ўрганган тингловчилар мавзуни бошқа гуманитар фанлар билан узвийлигини таҳлил қила олади, гуманитар фанлар тизимидаги муассасаларда ички ва

ташқи алоқа органларида мутахассис сифатида касбий компетентликка эга бўлиб, ўз вазифаларни бажара оладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимооти

№	Модуль мавзулари	Айдитория ўқув юклараси		
		Жами	жумладан	
			Назарий	Амалий машғулот
1.	1-мавзу. Араб мамалакатларида тиллар ривожланишидаги умумий тенденциялар ва омиллар. Тил сиёсати концепцияси. Араблаштириш муаммолари.	2	2	
2.	2-мавзу. Тил вазияти, унинг турлари. Тил вазиятининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллари.	2		2
3.	3-мавзу. Араб маданий ва тарихий минтақасидаги тил ҳолатининг ўзига хос хусусияти. Терминология масалалари.	2		2
4.	4-мавзу. Араб мамлакатларида араб тилининг ўрни ва аҳамияти. Матбуот тили хусусиятлари.	2		2
	Жами	8	2	6

ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Араб мамалакатларида тиллар ривожланишидаги умумий тенденциялар ва омиллар. Тил сиёсати концепцияси. Араблаштириш муаммолари.

Тилнинг алоқа хусусиятлари. Тилларнинг пайдо бўлиши. Замонавий дунёда ўрганилаётган тил. Ўрганилаётган мамлакатда этнолингвистик вазиятнинг ривожланишига миграция ва урбанизация жараёнининг таъсири, ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг чегараланган лексикага таъсири. Ўрганилаётган мамлакатда тил сиёсатининг вазифалари ва тил ислохотлари,

тил сиёсатининг концепцияси, таълим тизимининг ривожланиши, давлат тилига муносабати, уларни амалда ишлатиш даражаси.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

2-мавзу. Тил вазияти, унинг турлари. Тил вазиятининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллари.

Машриқ ва Мағриб мамлакатларидаги тил вазияти. Мис, Жазоир, Судан, Тунис ва Кувейтдаги тил вазиятининг ўзига хос хусусиятлари. Тил ҳолатига таъсир қилувчи ички ва ташқи омиллар.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *муаммоли таълим, кластер, диаграмма, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

3-мавзу. Араб маданий ва тарихий минтақасидаги тил ҳолатининг ўзига хос хусусияти. Терминологиялар масалалари.

Тилнинг замонавийлаштириш шарт-шароитлари. Лексик фондни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. Ҳозирги замон илмий-техник терминологиясини шакллантириш. Араб тили Академияларининг фаолияти ва асосий йўналишлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, БББИ, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

4-мавзу. Араб мамлакатларида араб тилининг ўрни ва аҳамияти. Матбуот тили хусусиятлари.

Жамият ҳаётида тилнинг ўрни ва аҳамияти. Ўрганилаётган мамлакат тили (тиллари) бўйича мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётига оид матнлар. Матбуот тили хусусиятлари. Матбуот саҳифаларида чоп этилган ижтимоий-сиёсий матнлар лексикаси ва уларни тўғри таржима ва таҳлил қилиш хусусиятлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, мунозара, кейс, ўз-ўзини назорат*

Ўқитиш шакллари

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган саволларга ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

- баҳс ва мунозаралар (асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

«КЕЙС-СТАДИ» методи. «Кейс-стади» – инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «стади» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

«Кейс методи»ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	*якка тартибдаги аудио-визуал иш; *кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); *ахборотни умумлаштириш; *ахборот таҳлили; *муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғини белгилаш	*индивидуал ва гуруҳда ишлаш; *муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; *асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	*индивидуал ва гуруҳда ишлаш; *муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; *ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; *муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот	*якка ва гуруҳда ишлаш; *муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; *ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; *якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектиларини ёритиш

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар
*кейсдаги муаммоли вазиятни юзага келтирган асосий сабабларни белгиланг (индивидуал ва кичик гуруҳда); *мобил иловани ишга тушириш учун бажариладиган ишлар кетма-кетлигини белгиланг (жуфт-жуфт бўлиб ишлаш)

«ФСМУ» методи

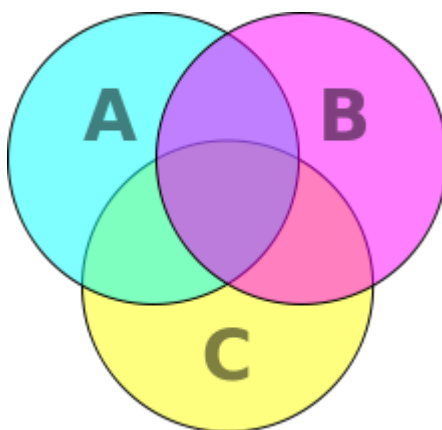
Методнинг мақсади: Мазкур метод иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур методдан маъруза машғулотларида, ўтилган мавзуни мустаҳкамлашда, ўтилган мавзу юзасидан саволларга жавоб олишди, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Методни амалга ошириш тартиби: иштирокчиларга мавзуга оид яқуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади; ҳар бир иштирокчига ФСМУ методи босқичлари ёзилган қоғозлар тарқатилади: иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

Ф	фикрингизни баён этинг
С	фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг
М	кўрсатган сабабингизни мисоллар орқали далилланг
У	фикрингизни умумлаштиринг

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

«ВЕНН ДИАГРАММАСИ» методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланadi. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасаввурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштирилади ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадilar;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадilar ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

«БЛИЦ-ЎЙИН» методи

Методнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизимини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топширик, яъни тарқатма материаллар алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги –якка баҳо|| колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларни уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини –гуруҳ баҳоси|| бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади ва Тингловчилардан бу жавобларни «тўғри жавоб» бўлимига ёзиш сўралади.

4. «Тўғри жавоб» бўлимида берилган рақамлардан «якка баҳо» бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ бўлса «0», мос келса «1» балл қуйиш сўралади. Шундан сўнг «якка хато» бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда «тўғри жавоб» ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар «гуруҳ хатоси» бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

«ХУЛОСАЛАШ» (РЕЗЮМЕ, ВЕЕР) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўп тармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айти пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Жумладан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда Тингловчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. «Хулосалаш» методидан маъруза машғулотида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва 15 семинар машғулотида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Намуна:

афзаллиги		камчилиги		афзаллиги	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги

II. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу. Араб мамлакатларида тиллар ривожланишидаги умумий тенденциялар ва омиллар. Тил сиёсати концепцияси. Араблаштириш муаммолари.

Режа:

1. Араб мамлакатларида тиллар ривожланишидаги умумий тенденциялар ва омиллар. Ўрганилаётган мамлакатда этнолингвистик вазиятнинг ривожланишига миграция ва урбанизация жараёнининг таъсири, ижтимоий-иқтисодий жараёнлар.

2. Тил сиёсати тушунчаси. Араб мамлакатларидаги тил сиёсатининг асосий йўналишлари.

3. Араблаштириш муаммолари.

Таянч сўз ва иборалар: миллий тил, тилнинг ресурслари, қабул қилувчи тил, миграция жараёни, урбанизация, интенсификация, койне, даража, этник аралашуш, лингвистик ўзаро таъсири кучайтириш, этник ва лингвистик ассимиляция, миграция оқими, тиллараро (экзоглоссал) ва тиллараро (эндоглоссал) муносабатлар, тил сиёсати концепцияси, араблаштириш муаммолари, миллий камситиш, таълим тизимини "ғарбийлаштириш", ўзини изоляция қилиш хавфи, маданий қолоқликни енгиш, исломлаштириш.

1.1. Араб мамлакатларида тиллар ривожланишидаги умумий тенденциялар ва омиллар. Ўрганилаётган мамлакатда этнолингвистик вазиятнинг ривожланишига миграция ва урбанизация жараёнининг таъсири, ижтимоий-иқтисодий жараёнлар.

Тил жамият билан яқин алоқада ишлайди ва ривожланади. Тарихий зарурат сифатида пайдо бўлган ҳолда, бир томондан, жамият унга қўядиган талабларни қондиришга чақирилади, бошқа томондан, у жамиятнинг ҳолатини акс еттиради ва фаол ҳисса қўшади. унинг ривожланишига. Бу тил ва жамият ўртасидаги икки томонлама алоқадир. Шунинг учун тилнинг ривожланишини белгилайдиган мезон сифатида жамиятнинг ўзини, унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини кўриб чиқиш қонунийдир. Ижтимоий ривожланишнинг нисбатан паст босқичида бўлган халқнинг тили ривожланиб бўлмайди. Аксинча, замонавий цивилизациялашган халқларнинг тиллари ривожланмаган бўлиши мумкин эмас.

Шундай қилиб, ривожланган тил - бу инсоният томонидан ишлаб чиқариш, фан, техника, маданият ва ижтимоий-сиёсий ҳаёт

ривожланишининг энг юқори даражаси билан ажралиб турадиган, бундай тарихий равишда ташкил топган жамоат учун алоқа воситаси бўлган тил берилган тарихий давр.

Тилнинг ривожланиш даражасининг энг ёрқин кўрсаткичини унинг сўз бойлиги деб ҳисоблаш мумкин, аммо шу билан бирга, баъзи нарсалар ва ҳодисаларнинг жамият ҳаётидан йўқ бўлиб кетиши муносабати билан уларни ескирган сўзлар ва иборалар аста-секин чиқиб кетади. Тилнинг сўз бойлигининг миқдори. Тилнинг сўз бойлигининг миқдорий ўсиши сифат силжишларига параллел равишда содир бўлади .. барча сўз бойликларида. Улар сўзларнинг жамият ҳаётининг интеллектуал ва ҳиссий томонларини аниқроқ ифодалаш қобилиятининг ошишида ифодаланади.

Сўз бойлигининг ривожланиши энг зўравон ижтимоий ўзгариш даврида жуда тез суръатларда юз беради. Шундай қилиб, миллат шаклланиши даврида адабий тил луғатини ишлаб чиқиш аввалги миллий даврларга қараганда анча жадал суръатларда амалга оширилмоқда. .

Тил тараққиётининг яна бир аниқ кўрсаткичи унинг стилистик фарқланиши. Агар унчалик ривожланмаган ёзилмаган тилларда биз асосан сўзлашув - кундалик ва фолклор - афсонавий услубларни учрацак, ривожланган халқларнинг адабий тилларида бу иккитадан ташқари, аллақачон кенг тарқалган бадиий услублар тизими мавжуд, журналистик, илмий, расмий равишда ишбилармонлик ва бошқалар.

Тилдаги ўзгаришлар грамматик тузилишини ҳам қамраб олади. Бироқ, бу ерда ривожланиш секинроқ ва сўз бирикмасига қараганда анча кам сезилади ва унинг ижтимоий тараққиёт билан алоқаси деярли ҳар доим воситачилик қилади. Грамматикани ривожлантириш, худди луғат сингари, узлуксиз жараён бўлиб, маълум бир тилнинг ишлаш даврини қамраб олади. Бироқ, грамматикадаги барча ўзгаришларни лингвистик тараққиёт билан боғлаш мумкин эмас, фақат одамларнинг фикрлари ва ҳис-туйғуларини етарли даражада ифодалашга ёрдам берадиган нарсалар.

Шундай қилиб, тилнинг ривожланиш даражаси тилнинг ижтимоий (ёки коммуникатив) функциялари ҳажмига бевосита боғлиқ бўлиб, у ўз навбатида ижтимоий ва этник ҳамжамият (миллат, миллат) нинг ривожланиш даражаси билан белгиланади.

Шу билан бирга, жамият тилни ривожлантириш учун шунчаки пасив ижтимоий фонни ташкил етмайди. Бу тил тизимига фаол таъсир кўрсатиши мумкин. Фаол жамиятнинг, хусусан, адабий тилларнинг меъёрларини ишлаб чиқишда аҳамияти катта.

"Тилнинг ривожланиши" атамаси одатда икки ўлчовда очилади: функционал ёки социологик, интраструктуравий деб номланган.

Интраструктив ривожланиш - бу тилнинг умуман ёки унинг алоҳида алоқаларида тузилишидаги ўзгаришлар жараёни.

Алоқа воситаси сифатида тилнинг ривожланиши унинг хусусий ижтимоий функциялари, иккинчисининг ўзаро таъсири, фойдаланиш соҳаларини тақсимлаш ва қайта тақсимлаш (оилавий алоқа, иш юритиш, фан ва бошқалар) ўзгариши мажмуидан иборат. жамоат ҳаётида тил мавжудлигининг (адабий тил, диалектлар, сўзлашув кундалик ҳаёти).

Шуни таъкидлаш керакки, функционал ривожланиш тилнинг ўзига хос (ички) хусусиятга эга нарса эмас. Жамият тараққиёти натижасида тилдан фойдаланишнинг янги соҳалари пайдо бўлади. Шундай қилиб, тилнинг функционал ривожланиши бутунлай одамлар жамоасининг ривожланишига боғлиқ, яъни. Маълум бир тилда гапирадиган жамият. Тилнинг функционал ривожланиш даражаси аниқ белгиланади - тарихий шароитлар, яъни. ижтимоий тараққиётнинг ижтимоий-иқтисодий даражаси, яъни: жамиятнинг этник ривожланиш даражаси (қабила, миллат, миллат), давлатчиликнинг мавжудлиги ёки йўқлиги (ва унинг шакллари), лингвистик жамоанинг катталиги, унинг жойлашишининг ихчамлиги ва бошқа халқлар билан алоқаларнинг табиати, адабий анъаналарнинг мавжудлиги ва давомийлиги ва бошқалар.

Хорижий Шарқнинг ривожланган тилларида Шарқ мамлакатларида ҳукм сураётган ижтимоий-сиёсий вазиятлар туфайли ўзига хос хусусиятлар билан бир қаторда тил тараққиётининг умумий қонуниятлари намоён бўлади.

Хорижий Шарқда урушдан кейинги даврда содир бўлган ҳаётнинг барча соҳаларида юз берган жиддий ўзгаришлар - деколонизация, сиёсий режимларни демократлаштириш, бир қатор мамлакатларда халқ демократик тизимини барпо этиш, аҳоли, ўзларининг бевосита натижаларини маданият соҳаси, мустамлакачилик ва ҳукмронлик реакцияси режимларининг оқибатларини бартараф этиш учун курашда жамиятнинг барча қатламларини жалб қилиш. Шарқ мамлакатларида миллий маданият ва тилни тиклаш, автохонтон халқларнинг тилларини мустамлакачилар маҳрум қилган ҳуқуқларида тиклаш, бир қатор шарқий тилларни жорий этиш учун ҳаракатлар пайдо бўлди. Алоқанинг барча соҳаларида, биринчи навбатда расмий (асосан китобларда) ва халқ оғзаки тилларида.

Бундай мамлакатларда тил ҳолатидаги (ва шу билан боғлиқ ҳолда ва тил сиёсати билан боғлиқ) ўзгаришларнинг моҳияти, тиллардаги ўзгаришларнинг йўналиши "миллийлаштириш" атамаси томонидан етарлича етказилган. Бу, албатта, маълум бир мамлакатда мустамлакачиларнинг тили муомаладан чиқарилиб, маҳаллий тил билан алмаштирилганда қўлланилади. Шу билан бирга, миллийлаштириш доирасида жараёнлар бўлиб ўтмоқда ва демократик

характерга эга бўлган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда, Масалан, адабий тил асосан оғзаки сўзлар билан амалга ошириладиган халқ оғзаки тили билан яқинлашмоқда. қарз олган birlikлар ва уларни асл нусхалари билан алмаштириш. Шундай қилиб, Туркиядаги "тил инқилоби" ва Еррон Тил Академиясининг терминологияни тизимлаштириш соҳасидаги фаолияти асосан арабизмларга қарши қаратилган бўлиб, КХДРда "корейс тилининг сўз бойлигини тартибга солиш учун" ҳаракат синизмга қарши қаратилган.

Маданият ва тил соҳасида миллатлаштириш тенденциясининг кучайишига сабаб бўлган хорижий Шарқдаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, шу билан бирга Шарқнинг дунёнинг бошқа мамлакатларидан изоляцияси ва изоляциясини йўқ қилишга ёрдам берди. Жаҳон иқтисодиёти ва сиёсатида Шарқ давлатларини фаол жалб қилиш, уларни дунё илмий-техник тараққиётига жорий етиш.

Маданият соҳасида Шарқда кузатилган байналмилаллашув умуминсоний маънавий маданиятнинг бир қатор хусусиятларини шакллантиришда, Европа-Америка маданиятининг айрим тоифаларини идрок етишда ва кўплаб концепцияларни қабул қилишда намоён бўлади. Сиёсат, иқтисод, фан, техника. Маданиятнинг байналмилаллашуви Ғарбий Европа тилларининг шарқий тилларнинг лексик ва семантик тизимларига тобора кучайиб бораётган таъсирини белгилаб беради, бу биринчи навбатда Шарқий тиллар томонидан алоҳида лексемалар ва ҳаттоки бутун терминологик тизимлар томонидан тўғридан-тоғри қарз олиш шаклида амалга оширилади. Уларнинг барчаси белгиланган ва кўпинча кўплаб имзолар билан. Аммо вақти-вақти билан ушбу таъсир пардали кўринишда ҳам намоён бўлади, бу, хусусан, қарз олиш йўлида пуристтик тўсиқлар қўйилган ва амалдаги амалиёт мавжуд бўлган мамлакатлар тилларида содир бўлади. қарз тушунчаларини шарқ тили ёрдамида ифодалаш.

Ҳозирги вақтда Шарқ мамлакатларида фаолият юритаётган тилларнинг ўзгаришини ўрганиш жиддий ижтимоий лингвистик муаммо ҳисобланади.

Урушдан кейинги даврда тил тизимларининг ривожланиши бир қатор хусусий ташқи ёки экстралингвистик омиллар билан боғлиқ. Бу ерда, аввало, сиз қуйидагиларни номлашингиз керак:

1) тилларнинг ишлаш соҳаларини кенгайтириш ёки коммуникатив функциялар доирасини кенгайтириш.

Ушбу омилнинг таъсири тил birlikларининг миқдорий ўсишига олиб келади. Масалан, тилни, масалан, расмий ишбилармонлик алоқалари соҳасида жорий етиш, биринчи навбатда, атамалар ва терминологик иборалар сонининг кўпайишига олиб келади. Иккинчидан, баъзи бир лингвистик элементлар, моделлар, синтактик тузилмалар маҳсулдорлигининг

ошишида ва ҳатто тилларда жадал ривожланиш билан ифодаланадиган сифатли ўзгаришлар содир бўлади, етарлича чуқур ва енг муҳими, тизимли ўзгаришлар тезда содир бўлмайди. Жамиятдаги янги ўрни туфайли шарқий тиллардаги сифат ўзгаришларини очиб бериш ва уларни ўрганишни кучайтириш ҳам шарқ тилшунослигининг муҳим вазифасидир.

1) Иккинчи омил - бу илмий-техник тараққиёт ва натижада янги концепциялар номинациясига бўлган еҳтиёж. Иккинчи омил ҳам тил бирликлари сонининг кўпайишига олиб келади. Захираларни тўлдириш учун шарқ тиллари бир нечта манбалардан фойдаланади. Ушбу манбалардан енг муҳими:

1) миллий тилнинг манбалари, шу жумладан адабий тил; шаҳар халқ тилида ёки шаҳарнинг сўзлашув нутқи ва шеваларида.

2) мумтоз миллий (санскрит, араб) бирликлари ва сўз ясалиш моделлари.

3) ҳинд-европа тилларидан, асосан Ғарбий Европадан олинган қарзлар.

Биринчи манбадан (миллий тил) барча шарқ тиллари у ёки бу даражада нафақат неологизмларни ишлаб чиқаришда, балки термин яратишда ҳам фойдаланади. (Дб- судралиб юриш, танк -дб¹ б²)

Урушдан кейинги даврда луғат манбасини бошқасига йўналтириш мавжуд. Демак, урушгача бўлган даврдаги баъзи тиллар, бошқача қилиб айтганда, иккинчи ва учинчи манбаларни афзал кўришди ва сўнгги ўн йилликларда улар асосан асл лексемалар ва сўз ясалиш моделларидан фойдаланишни бошладилар. Қайта йўналтириш, шунингдек, тилда аллақачон яратилган ва узок муддатли сўз бирикмаларига таъсир кўрсатди. (Русча сўзлар араб тилига). Улар уни таъқиб қилишни бошладилар ва уни ибтидоий неологизмлар билан алмаштирдилар.

3) муаммоларнинг бутун доираси учинчи омилни, яъни битта тилнинг бошқасига таъсирини кўриб чиқиш билан боғлиқ.

Бир тилнинг бошқа тилга таъсирининг кучи, қабул қилувчи (қабул қилувчи) тилидаги ўзгаришларнинг табиати ва чуқурлиги ишлаш шароитлари (турли мамлакатларда фойдаланиш, бир мамлакатда ҳамкорлик қилиш, алоқа), ижтимоий шароитлар билан белгиланади. сабаблар (тилнинг ижтимоий - функционал иерархиядаги ўрни, унинг обрўси), лингвистик сабаблар (тилнинг ривожланиши, муносабатлар даражаси).

4) ижтимоий соҳалардаги ўзгаришлар.

Хулқ-атвор қоидаларининг ўзгаришига олиб келадиган ижтимоий силжишлар охир-оқибат вариантларни танлаш қоидаларида ва вариантларнинг ўзида ўзгаришларни келтириб чиқариши мумкин. Фахрий тоифалардаги, унвон тизимидаги, тираждаги ва бошқалардаги ўзгаришлар тилда шундай акс этади.

Кўп сонли одамларни қамраб олган миграция ҳаракати кўплаб араб мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий, маданий ва этно-ижтимоий ҳаётида муҳим рол ўйнайди, уларнинг аҳолиси таркибини шакллантиришда, уларда содир бўлаётган ижтимоий жараёнларга таъсир қилади. ва араблараро муносабатларни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш. Араб мамлакатлари уларнинг миграция ҳаракатида қатнашиш даражаси ва тури билан тавсифланиши мумкин. Шу нуқтаи назардан, уларни уч гуруҳга бўлиш мумкин:

1) миграция оладиган мамлакатлар; булар нефт қазиб оладиган мамлакатлар: Саудия Арабистони, Қувайт, Баҳрайн, БАА, Қатар ва Ливия;

2) ишчи кучини экспорт қилувчи мамлакатлар: Миср, Судан, НДРЙ, Сурия, шунингдек Тунис, Жазоир ва Марокаш; иккинчиси, бошқа араб мамлакатларидан фарқли ўлароқ, асосан Ғарб давлатларига эмигрантларни етказиб беради;

3) бошқа мамлакатлар учун меҳнат манбаи бўлган, айти пайтда ўзлари иммиграция объекти бўлган мамлакатлар. Булар Ироқ, Иордания, Ливан, ЙАР ва Уммон.

Миграция оқими маълум бир йўналишга эга: нисбатан кўп аҳолига эга бўлган тор меҳнат бозори бўлган мамлакатлардан нефт саноатини ривожлантирадиган янги йўналишларни ривожлантирадиган мамлакатларга қадар. Миграция аҳоли ўсишининг манбаи бўлиб хизмат қилади. Хорижий ишчи кучининг энг катта истеъмолчилари нефт ишлаб чиқарувчи мамлакатлардир: Саудия Арабистони, Қувайт, Баҳрайн, БАА, Қатар, Ироқ, Ливия ва Уммон. Ушбу мамлакатлардаги муҳожирлар икки гуруҳга бўлинади: а) араб мамлакатларидан келган муҳожирлар (уларнинг аксарияти) ва б) бошқа мамлакатлардан, биринчи навбатда осиёликлардан келган муҳожирлар.

Мигрантлар мезбон мамлакатларда турлича намоиш етилади. Араблар Қувайт, Саудия Арабистони ва Ливиядаги иммигрантларнинг аксарият қисмини, Покистон ва Ҳиндистондан эса Бирлашган Араб Амирликлари, Баҳрайн ва Қатарни ташкил қилади.

ЙАР ишчи кучининг ярмидан кўпи доимий равишда чет элда (асосан Саудия Арабистонида) ишлайди ва шу билан нафақат қабул қилувчи мамлакатларда, балки ўз уйида ҳам этносоциал вазиятнинг ривожланишига таъсир қилади. Баъзи мамлакатлар учун муҳожирларнинг мавжудлиги уларнинг иқтисодий ривожланишининг зарурий шартига айланади ва шу сабабли мамлакатда этнолингвистик вазиятнинг шаклланишига таъсир этувчи омил бўлади.

Маҳаллий бўлмаган араб мамлакатларида яшовчи араблар - иммигрантлар (мамлакатнинг умумий аҳолисидаги улушига кўра) сонига кўра, давлатларнинг бир нечта гуруҳларини ажратиш мумкин.

Биринчи гуруҳга араб-иммигрантлар маълум бир мамлакат аҳолисининг камида 25 фоизини ташкил этадиган мамлакатлар киради. Бу "катта" иммиграция мамлакатлари. Улар орасида Йордания ҳам бор, бу ерда фаластинликлар сони бўйича (54,6% -1,770 минг) мамлакатнинг асосий аҳолисидан (43,2% -1,600 минг) ошиб кетади. Қатар, бу ерда бошқа араб мамлакатларидан келган муҳожирлар (45,4% -100 минг) маҳаллий аҳоли (45,4% -100 минг) каби кўп. Деярли барча араб давлатлари ва БААдан келган муҳожирлар вакили бўлган Кувайт, бу ерда 400 минг араб муҳожири ёки мамлакат умумий аҳолисининг 39,2 фоизини ташкил этади.

Иккинчи гуруҳ араблар – иммигрантлар ушбу мамлакат аҳолисининг 10 дан 25 фоизигача (Баҳрайн ва Ливан) ташкил этадиган мамлакатлар томонидан тузилган.

Учинчи гуруҳга араб иммиграцияси мамлакат аҳолисининг 3 дан 10% гача бўлган мамлакатлар киради. Ушбу мамлакатларга Саудия Арабистони киради, у ерда араб мамлакатларидан қарийб 1 миллион киши бор ва Миср муҳожирларининг нисбатан катта улуши бўлган Ливия (6%).

Этнолингвистик вазият учун муҳожирлар бўлган арабларнинг мезбон мамлакатларда қандай вакили бефарқ эмас. Кувайт ва Баҳрайн аҳолисининг ярмидан кўпи бошқа араб мамлакатларидан.

Муҳожирларни қабул қиладиган кичик араб мамлакатларида автохонтон аҳолининг озчиликка айланиши томон этник тузилиш ғайриоддий тез ўзгариб бормоқда. Ушбу мамлакатлар учун аҳолининг ташқи миграцияси уларда содир бўлаётган барча этник жараёнларга катта таъсир кўрсатадиган омил бўлиб, бу даврда араб қабилалари миллат бўлиб шаклланган ва шу билан бирга замонавий маънода улардан миллатлар шаклланган.

Араб мамлакатларида рўй бераётган этнолингвистик жараёнларни таҳлил қилишда шуни ёдда тутиш керакки, уларда нафақат маҳаллий аҳоли ва ушбу мамлакатнинг миллий озчиликларини ташкил этувчи араблар, балки муҳожирлар ҳам қатнашадилар. Муҳожирлар орасида икки тоифадаги одамлар мавжуд: а) мигрантлар, яъни. мамлакатга доимий яшаш учун келганлар ва б) чекланган муддатга келган вақтинчалик деб номланганлар. Табиийки, биринчиси этнолингвистик вазиятнинг ривожланишига иккинчисига қараганда кўпроқ таъсир қиладди.

Араб ва араб бўлмаган мамлакатлардан келган муҳожирларнинг мавжудлиги тиллараро (экзоглосс) ва тил ичидаги (эндоглосс)

муносабатларга таъсир қилади. Тиллараро муносабатлар ҳақида гапирганда, мен бир томондан умуман араб тили билан, бошқа томондан Форс кўрфази мамлакатларида кенг тарқалган хинд ва форс тиллари ўртасида ривожланаётган муносабатларни назарда тутилмоқда. Тил ичидаги муносабатларга келсак, яъни. араб тилининг қуйи тизимлари ўртасидаги муносабатлар, бу ерда биз нафақат маълум бир мамлакат худудида муомалада бўлган адабий тил ва халқ оғзаки тили ўртасидаги муносабатлар ҳақида, балки алоқалар ҳақида ҳам гаплашамиз. халқ оғзаки тиллари ўртасида, шунингдек, улар билан адабий тил ўртасида ривожланади.

Турли хил маҳаллий тиллар ўртасида пайдо бўладиган лингвистик алоқаларни тавсифлаш учун маданий ва иқтисодий жиҳатдан энг ривожланган араб мамлакатларидан келган мухожирлар қайси соҳада асосан иш билан таъминланганлигини ҳисобга олиш муҳимдир. Масалан, Ливия ва Кувайтдаги мактаб ўқитувчилари ва журналистларининг аксарият қисми мисрлик ёки фаластинлик бўлганлиги, ҳам маҳаллий, ҳам адабий тилга таъсир қилади. Мулоқотнинг янги шартларига мослашиб, ушбу шахслар, барибир, ўз она тилидан қарз олишларни оғзаки тилга киритадилар. Иммигрантларнинг аксарият қисми шаҳар аҳолисини тўлдириши ва шу тариқа унинг оғзаки тилига, шу жумладан мамлакатнинг миллий нутқ тили асосидаги пойтахт тилига қўшилиш имкониятини қўлга киритиши ҳам муҳимдир.

Араб тилида сўзлашадиган тилларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, уларнинг ҳар бири маълум бир ҳудуд доирасида ва ундан ташқарида анча чекланган ҳолда қўлланилади. Ҳар доим ҳар бирида ўз тилида гаплашавермайдиган турли мамлакатлардан келган араблар ҳар доим ҳам бир-бирини тушуна олмайди. Оғзаки тиллардаги фарқлар этнолингвистик жараёнда қийинчиликларга олиб келади ва шу сабабли уларнинг маърузачиларининг этник консолидацияси.

Арабларнинг консолидацияси жараёнининг ривожланиши нафақат араб адабий тилининг тарқалиш даражаси, балки мамлакат ёки минтақа ичида алоқада бўлган оғзаки тилларнинг яқинлиги билан ҳам белгиланади. Адабий тил қанчалик кенг тарқалган бўлса, оғзаки нутқ тилининг фойдаланиш соҳаси ва лингвистик хусусиятлари турли хил фольклор тилларида сўзлашувчилар ўртасида ўзаро тушунишга эришиш ва улар ўртасида диалектал алоқа воситаларини шакллантиришга ёрдам беради. Араб халқларининг этнолингвистик консолидацияси жараёнининг ривожланиш даражаси ҳақида кўп гапириш мумкин.

Этнолингвистик муаммоларни, айниқса кўп миллатли муҳитда ҳал қилиш учун катта аҳамиятга эга, бу этник гуруҳларнинг ҳудудий

тақсимланишининг хусусиятидир. 70-80-йилларда араб мамлакатлари аҳолисини ташкил этувчи араблар ва бошқа этник гуруҳлар учун бу аҳолининг қишлоқ жойлардан шаҳарларга кўчиши билан боғлиқлиги қишлоқ аҳолиси, кўчманчилар ва ярим аҳолининг муттасил пасайиб кетиши билан боғлиқ. Кўчманчилар, ҳараказиз аҳолининг кўпайиши, шаҳарларда аҳоли концентрациясининг ортиши ... Ушбу жараёнлар нафақат этник гуруҳлар ва уларнинг тилларини географик қайта тақсимланишига, балки таркибига кирадиган этник гуруҳлар ва қабилаларнинг тарихий равишда жойлашишини, этник гуруҳларнинг ўзлари ва қабилалар ўртасидаги одатий лингвистик алоқаларни бузилишига олиб келади, этник аралашини кучайтириш ва тилларнинг ўзаро таъсирини кучайтиришга.

Урбанизация этник ва лингвистик ўзаро таъсирнинг кучайишига ёрдам беради. Араб мамлакатларида аҳолининг 40% дан ортиғи шаҳарларда яшайди. Бу Афро-Осиё минтақасидаги энг юқори кўрсаткичлардан бири, урбанизация жараёнининг жадал ривожланиши қишлоқ аҳолисининг табиий ўсиши билан боғлиқ эмас. Шаҳарларнинг ўсишига ва бир араб давлатидан иккинчисига иммиграциясига ёрдам беради.

Урбанизация ўсиши барча араб мамлакатларига хосдир. Урбанизациянинг энг юқори даражаси, тез суръатлар билан бир қаторда, нефт ишлаб чиқарувчи мамлакатларда кузатилмоқда.

Урбанизация ривожланишини тавсифлашда шаҳар аҳолисининг аксарият қисми ўрта ва кичик шаҳарларга қараганда тезроқ ўсиб бораётган бир неча йирик шаҳарларда (аҳолиси 100 мингдан ортиқ) тўпланганлиги муҳим рол ўйнайди. Шундай қилиб, Иорданияда (1980), фақат Уммонда мамлакат умумий аҳолисининг 37% яшаган.

Агар Марокашда аҳолиси 500 мингдан ортиқ бўлган тўртта шаҳар бўлса, Ироқ ва Жазоирда – учта, Мисрда, Сурияда ва Саудия Арабистонида – иккитадан бўлса, унда БАА, Мавритания, Шимолий ва Жанубий Ямандан ташқари бошқа мамлакатларда, бундай шаҳарлар – яқка ўзи.

Араб этносининг катта массаларининг шаҳарларда концентрацияси унинг консолидацияси, шаҳар турмуш тарзи ва шаҳарга хос бўлган алоқа шакллариининг аҳоли орасида тарқалиши учун қулай шароит яратади. Бу, биринчи навбатда, урбанизация даражаси юқори ва ҳараказиз аҳолининг катта қисми бўлган мамлакатларда (Қувайт, Қатар, Ироқ, Баҳрайн, Бирлашган Араб Амирликлари, Ливан, Жазоир) қайд этилган. шаҳарда этнолингвистик консолидация жараёнининг ривожланиши. шеваларни текислаш, адабий тил билан бир қаторда ягона оғзаки тил нормаларининг тарқалиши билан бирга келади.

Урбанизациянинг ривожланиши миллий озчиликлар тақдирига сезиларли таъсир кўрсатади, уларнинг этник ва лингвистик ассимиляция қилинишига ҳар томонлама ҳисса қўшади. Уларнинг этнолингвистик тараққиёти, бир томондан, ўзларининг этник хусусиятлари ва тилларини сақлаб қолиш истаги ва интенсивлиги, бошқа томондан, шаҳар миллатлараро (арабча) койне тарқалиши билан ажралиб туради.

1.2. Тил сиёсати тушунчаси. Араб мамлакатларида тил сиёсатининг асосий йўналишлари.

70-80-йилларда араб мамлакатларида "араб ватанини араблаштириш" ҳаракати ривожланди. Ушбу ҳаракатнинг ғоявий асосини араб миллатчилиги ташкил этади, унинг шиори барча арабларни бирлаштиришдир, чунки у умумий тарих, тил, маданият, манфаатлар ва тақдирларга эга бўлган битта миллатга тегишли.

Араблаштириш миллий зулмга реакция натижасида пайдо бўлган миллатчиликнинг амалий тимсоллари, араб халқларининг эркин ва мустақил ривожланишга интилиши сифатида қаралиши мумкин. Миллий бузилиш табиий равишда тарихий ва маданий илдизларга интилишни, ўз маданиятида, аввало тилда, замонавий дунёда парчаланаётган араб миллий ҳамжамиятининг ёлғизлик асосини топишга интилишни келтириб чиқарди. Арабизация миллий кадриятларни тиклаш, миллий маданият ва тилни ҳимоя қилиш ва миллий бирликни мустаҳкамлаш учун курашиш истагини англатади. Араблаштириш тенденция сифатида, авваламбор, араб маданияти ўзини ўзи таъминлайди ва узоқ тарихий анъаналарга эга, бу умумий инсоният мероси, Ғарб маданияти ва тилларига зўравонлик билан бостириб кирган урф-одат, натижада унинг ривожланишининг табиий тарихий, прогрессив йўналиши узилиб қолди ва бу унинг сақланиб қолишига ва орқада қолишига олиб келди. Шунинг учун маданият соҳасидаги араблаштириш вазифаси, араб мафкурачиларининг кўпчилигининг фикрига кўра, жадал ривожланишга, шу жумладан маданий анъаналарга, шу жумладан, Ғарб дунёсига этиб бориш ва идеал тарзда ўзиб кетиш, маданиятнинг Ўрта асрларда бўлгани каби этакчи ролни қайта тиклашга тўғри келади. Жамият ҳаётининг барча давлатларини араблаштириш, араб мафкурачиларининг фикрига кўра, араб халқларининг маънавий соҳада бўлинишига ҳисса қўшадиган ҳамма нарсани йўқ қилишга, уларнинг яқинлашишини тарғиб қилишга ва шу сабабли ягона миллат сифатида ишлашга олиб келиши керак. Бироқ, ўз цивилизацияси ва ривожланишдаги ички омилларнинг ролини бўрттириб кўрсатишга мойиллиги араб мамлакатлари учун ўзини ажратиб олиш ва жаҳон маданий жараёндан

ажралиб қолиш хавфини туғдиради. Шу билан бирга, 1) маданий қоқоқликни бартараф етиш, 2) илм-фан, маданият ва технологияларнинг барча соҳаларида замонавий концепциялар билан ишлашга қодир араб зиёлиларини тайёрлашга қаратилган араблаштириш сиёсатиға объектив еҳтиёж аниқ, саводсизлик, 4) кенг оммани араб дунёсининг маънавий қадриятлари билан таништириш. Араблаштириш сиёсати араб мамлакатлари аҳолисининг аксарият қисмини ташкил етувчи анъанавий ва ярим анъанавий қатламларға хос бўлган оммавий онгға яқин ва тушунарли.

Халқ таълими тилини мактаб таълими ва бошқа алоқа соҳаларидан босқичма-босқич сиқиб чиқариш билан бирга олиб бориладиган адабий тил функцияларининг кенгайиши.

Директиваларда тилни ўқитишга талабларнинг кучайиши, ўқувнинг барча босқичларида адабий тилдан фойдаланиш тўғрисида айтилган, нафақат машғулотларнинг ягона мақсадларини белгилабгина қолмай, балки, авваламбор, гуманитар фанлар бўйича кадрлар тайёрлашга қўйиладиган умумий талабларнинг бажарилишини назорат қилади. Тил, дин, тарих ва география ... Давлат "мажбурий таълим" тамойилини амалға ошириш учун жавобгардир. Мажбурий таълимнинг давомийлиги ҳар бир мамлакатда фарқ қилади - бешта араб мамлакатларида - БАА, Тунис, Сурия, Ироқ ва Миср - бу йиллар учун мўлжалланган; саккиз йил давомида Жазоир ва Қувайтда; тўққиз йил давомида - Иордания, Баҳрайн ва Ливияда. Ушбу мамлакатларда давлат мактабларида таълим олиш бепул.

Ижтимоий ва маданий ривожланиш муаммоларига ва табиий равишда таълим тизимиға нафақат иқтисодий омил (яъни ижтимоий дастурларни молиялаштириш имконияти), балки биринчи навбатда ҳажми билан белгиланадиган демографик омил ҳам катта таъсир кўрсатади. Аҳолининг озлиги саводсизликни йўқ қилиш, тегишли ёшдаги болаларни бошланғич таълим тизимиға қабул қилиш учун барча бошқа нарсалар тенг бўлган қулай шартларни яратади. Бу борада Қувайт, Баҳрайн, Қатар, Бирлашган Араб Амирликлари каби мамлакатларнинг истиқболлари энг мақбулдир. Айнан шу мамлакатларда болаларнинг энг катта қисми бошланғич таълим олган. Қувайт, Қатар, Баҳрайн ҳатто бошланғич таълимға 100% қамраб олишға муваффақ бўлди.

Ўрта ва олий таълим араб мамлакатларидаги бошланғич таълимға караганда тезроқ ривожланди. Шимолий Африка мамлакатлари ўрта мактаб ривожланишида нотекис бўлсада, катта ютуқларға еришдилар.

Энг юқори ўсиш - унинг кўрсаткичлари бошланғич мактаб ривожланиш кўрсаткичларидан юқори - бошланғич таълим тизими билан биргаликда касб-хунар таълими ва араблаштириш жараёни учун асосий бўлган ўрта мактаб

учун хосдир. Ўрта мактабни ривожлантиришда таълим соҳасида олиб борилаётган сиёсатнинг муваффақияти нимани англатади? Хусусан, 1980-йилларда тўлиқ бўлмаган ўрта таълимни ривожлантириш Шимолий Африканинг барча мамлакатларида таълимни ривожлантиришнинг устувор вазифаси сифатида қаралиши ва давлат органлари ва оммавий ахборот воситаларининг саъй-ҳаракатлари туфайли бунга кенг ишонишган тўлиқ бўлмаган ўрта мактаб курсисиз турли хил ҳаётий фанларни пухта билимга эга бўлиш мумкин эмаслиги ва аввало биз тил ўрганиш ҳақида гаплашамиз.

Ҳар қандай араб мамлакатларида олий маълумотни араблаштириш жараёни аввалги учта шаклланишда ҳам изчил ривожланиб борган тақдирдагина ижобий натижа бериши мумкин.

Бизнинг давримиздаги ижтимоий жараён, сиз билганингиздек, ҳам ўрта, ҳам юқори даражадаги кадрлар сонини кўпайтирмасдан тасаввур қилиб бўлмайди. Мустақил араб давлатларини яратиш юқори малакали миллий кадрлар тайёрлашни тақозо етди. Мавжуд маълумотлардан аниқ кўришиб турибдики, олий таълим соҳасида талабалар сонининг энг юқори ўсиш суръатлари қайд этилганлиги, 80-йилларда араб мамлакатлари ҳукуматлари томонидан таълим соҳасида олиб борилаётган сиёсатда олий таълимнинг ривожланишига эътибор кучаймоқда.

Араб мамлакатларидаги олий таълим тизимининг асоси анъанавийдир - бу миллий университетлар. Улар юқори даражадаги мутахассисларни тайёрлаш ва илмий тадқиқотлар олиб боришни бирлаштирган йирик ўқув ва илмий мажмуалардир.

Олий ва ўрта таълим нафақат махсус, касбий билимларни эгаллаш, балки араб адабий тилини ўзлаштиришни янада такомиллаштириш йўлидир. Араб адабий тили олий ўқув юртларида ўқиш учун мажбурий мавзулардан бири бўлганлиги сабабли кўплаб дарслар ва ўқув фанлари адабий тилда ўқитилади ва шу билан адабий тилда ўқув материаллари билан ишлаш вақтини сезиларли даражада оширади масалан, адабиёт факултети талабаларининг тили тўлиқ ва бепул эгалик қилиш сифатида аниқланиши мумкин. Олий ўқув юртини (шунингдек, иккинчи даражали) битирувчиси адабий тилни шунчалик яхши ўзлаштирганки, у оилада кундалик оғзаки нутқ ҳали ҳам ҳукмрон бўлса ҳам, у билан гаплаша олади ва гапира олади.

Табиийки, барча олий ўқув юртларини тугатганлар, албатта, адабий тилни биладиганлар деб тахмин қилиш хато бўлар эди. Ўқувчиларнинг бир қисми чет тилини ўқитишда ҳали ҳам муҳим рол ўйнайдиган мактабларда таълим олади. Масалан, бир қатор таълим муассасаларида, айниқса Мағриб мамлакатларида ўқитиш нафақат араб тилида олиб борилади. Аммо бу ерда ҳам жиддий ўзгаришлар юз бермоқда.

Кўпгина мамлакатларда олий маълумотни араблаштириш катта қийинчиликларга дуч келмоқда. Араб илм-фан, мактаб каби, ўз тарихини Ўрта асрлардан бошлаб, араб давлатлари мустақилликни қўлга киритган пайтгача, чет эл маданияти ва энг муҳими, чет тилининг узоқ вақт хукмронлиги туфайли аянчли ҳаётни кечиришга мажбур қилди. Бу тилнинг ривожланишига таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмас, унинг фаолиятига, албатта, мактабларнинг ҳам, фаннинг ҳам, умуман жамиятнинг ривожланиш даражаси таъсир қилади.

Араб тилини олий таълим соҳасига киритиш жараёни мураккаб бўлиб, ижтимоий ва лингвистик тартибнинг кўп жиҳатларини ўз ичига олади. Биринчидан, тил жиҳатидан муносиб даражада тайёрланган ёшлар ва қизлар олий ўқув юртига киришлари керак, яъни. Бошланғич ва ўрта маълумотларини араб тилида олганлар. Иккинчидан, араб тилида олий маълумотни жорий этиш учун профессор-ўқитувчилар таркибини тайёрлаш талаб етилади, бу олий педагогик таълим тизимини яратишни, араб тилида ўқий оладиган кадрларни тайёрлашни назарда тутуди, чунки университетларда назарий илмий фан ўқитувчиларининг аксарияти ва араб мамлакатларидаги бошқа олий ўқув юртлари чет тилида олий маълумот олишди.

Арабизация сиёсати муваффақиятининг яна бир муҳим шarti бор - олий маълумотга ҳеч бўлмаганда билимнинг асосий тармоқларида араб тилида ўқитишнинг тўлиқ курсини тақдим етадиган ўқув, педагогик ва илмий адабиётлар керак. Буларнинг барчаси араб тилининг олий таълим, фан ва техника соҳасидаги жамоат функциялари доирасини кенгайтиришга қаратилган лингвистик тадқиқотлар ўтказилишини рағбатлантирадиган термин яратиш ишларини ташкил етишни талаб қилади.

Араб мамлакатлари мустақилликка еришгандан сўнг, муҳим тарихий масалалар биринчи ўринга чиқди, улар орасида ривожланишнинг янги босқичида, ички муаммоларни ҳал қилиш биринчи ўринда турганда ижтимоий омиллар ва тил ўртасидаги муносабатларни ўзгартириш масаласи пайдо бўлди. Араб давлатларига нисбатан ушбу масаланинг моҳияти куйидагича келиб чиқади - ушбу мамлакатларнинг тил сиёсати қандай бўлиши керак, шунда фаолиятнинг бутун ҳажми

биринчидан, бу уларнинг миллий мавжудлигини мустаҳкамлашга, замонавий этник жараёнларнинг табиий ривожланишига ҳисса қўшди,

иккинчидан, бу ҳар бир араб мамлакати ва бутун минтақа учун умумий алоқа воситасининг ишлашини таъминлади ва араб мамлакатларининг маданий ва лингвистик бирлашишига ҳисса қўшди,

учинчидан, бу мамлакатлар ривожланиш даражаси ва жаҳон тизимидаги ўрнини ҳисобга олган ҳолда, ушбу мамлакатларнинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий тараққиётига халақит бермади, аксинча, буни ҳар томонлама маъқуллади, шу сабабли араб давлатлари, ҳеч бўлмаганда, жаҳон тараққиётидан қолишмади.

Тил сиёсатида ички ва ташқи жиҳатларни ажратиб кўрсатиш керак. Бундай бўлиниш, аввало, тили нафақат миллий, миллий ва халқаро алоқалар, балки давлатлараро ҳамкорлик, минтақалараро ва халқаро алоқа воситаси бўлган мамлакатларнинг тил сиёсати учун одатий ҳолдир. Бундай тиллар орасида араб тили ҳам бор. Бу ҳолда, аввало, биз араб тилининг бутун араб жамиятида ёки унинг бир қисмида ва ундан ташқарида, масалан, мусулмон дунёси мамлакатларида ишлайдиган тиллар орасидаги функцияларини аниқлаш ҳақида гаплашамиз. . Интралингвал жиҳатга келсак, у тилнинг миллий мулоқот воситаси сифатида мавжуд бўлишининг маълум бир шаклини танлашни, адабий тилни стандартлаштириш ва уни бутун араб худудида бирлаштириш, лингвистик бойитиш, биринчи навбатда лексик, янги вақт даврларида тилнинг ишлаши билан боғлиқ воситалар ва ижтимоий шароит

Араб мамлакатларидаги тил сиёсати марказлашган бўлиб, нафақат ҳар бир, балки барча араб мамлакатларида тил сиёсатини амалга оширишга қаратилган барча тадбирлар тизимида амалга оширилади.

Араб мамлакатларида олиб борилаётган тил сиёсати, афтидан, алоқа воситаси сифатида бир хил тилдан фойдаланадиган давлатлар гуруҳи томонидан унинг ички тузилишига ва лингвистик шаклланишнинг функционал тарқалишига таъсир кўрсатадиган бир қатор чора-тадбирлар сифатида тушунилиши керак. маълум бир ҳудуд, шунингдек, ушбу тилни унинг чегараларидан ташқарига ёйиш мақсадида. Араб мамлакатларининг тил сиёсатининг ғоявий асосини мусулмон дини, араб миллатчилиги ғоялари ва мусулмон давлатларининг бирдамлиги ташкил етади.

Араб давлатлари томонидан олиб борилаётган тил сиёсатининг моҳиятини ўрганиш унинг бир неча йўналишларда олиб борилаётганлигини кўрсатади.

1. Тил сиёсатининг ички томони.

1. Тил сиёсатининг асосий принципи араб тилини мажбурий давлат тили сифатида кенг жорий этишдир. Қолган тиллар кенг қамровли ижтимоий фаолият учун улар билан тенг ҳуқуқларга эга эмас. Бундай сиёсат вайронкор характерга эга, чунки у араб бўлмаган халқларни ўзлаштиришга ва уларнинг тилларининг чекланган ишлашига қаратилган.

2. Адабий тилнинг тарқалиши ва асосан ёзма тил туфайли тил мавжудлигининг ушбу шаклини алоқа соҳаларида, шунингдек, лисоний шаклланишларни қайта тақсимлаш орқали оғзаки нутқнинг асосий, доминант воситасига айлантириш истаги. уларни арабларнинг кундалик нутқий тили ва худудий шеваларида мавжуд бўлишнинг бошқа шакллари билан алмаштириш ва алмаштириш ...

3. Араб тилини нафақат инсонпарварлик фанлари, балки табиий фанлар бўйича ҳам барча даражадаги таълим муассасаларида, шу жумладан олий ўқув юртларида ўқитиш воситаси сифатида жорий этиш бўйича ишларни кучайтириш, шунингдек чет тилларидан фойдаланишни чеклаш.

4. Аҳолининг саводсизлигига қарши курашиш, унинг маданий даражаси ва жамоатчилик онгининг кўтарилишини таъминлаш учун адабий тилдан фойдаланиш.

5. Замонавий терминологияни яратиш бўйича ишларни амалга ошириш - табиақхунослик, техник, шунингдек, ижтимоий фанларга ва маданиятга хизмат қилиш. Шу билан бирга, асосий еътибор ибтидоий араб унсурларидан ташкил топган атамаларни шакллантиришга қаратилади.

6. Араб адабий тили маданиятини билиш даражасини ошириш.

2. Тил сиёсатининг ташқи халқаро жиҳати.

1. Араб тилининг бутун араб маданий ва тарихий минтақасида фаолиятининг кенгайиши, унинг мақомини тасдиқлаш - араб мамлакатларининг давлатлараро ҳамкорлик тили мақоми. Адабий тил асосида бутун минтақада лингвистик ва маданий интеграцияни кучайтиришга интилиш.

2. Терминологияни араблар даражасида унификациялаш, унинг шаклланиши ва шаклланиши билан бир вақтда мамлакатлар бўйлаб.

3. Тил сиёсатининг алоҳида йўналиши араб адабий тилининг араб давлатларидан ташқарида, биринчи навбатда аҳолиси мусулмон бўлган мамлакатларда тарқалишидир.

1.3. Араблаштириш муаммолари

Арабизация таълим соҳасида енг аниқ ва изчил амалга оширилади, бу ўз ифодасини биринчи навбатда чет тилини таълим тили сифатида араб тилига алмаштиришда топади. Аммо бу фақат шу билан қайнаб қолмайди, бу таълим тизимининг, авваламбор мактаб таълимининг ислоҳ қилиниши билан боғлиқ еди, бу шакл ва мазмун жиҳатидан орқада еди. Мустақил тараққиёт йўлини тутган, мустақил иқтисодиёт ва маданият барпо етган давлатлар олдида турган вазифалар билан мувофиқлаштириш зарур еди. Таълимнинг қоқлигига араб мамлакатларининг иқтисодий, ижтимоий ва маданий

алоқалардаги қолақлиги, профессор-ўқитувчилар таркибининг паст даражадаги тайёргарлиги, тилшунослик муаммоларининг кўплиги, Шимолий Африканинг айрим мамлакатларида икки тиллиликнинг тарқалиши ва бошқалар таъсир кўрсатди. ҳам салбий рол ўйнаган. “Араблаштириш жараёнида биз турли хил қийинчиликларга дуч келдик. Араб мамлакатларида мавжуд бўлган таълим тизими икки ёки ундан ортиқ тилларга асосланган еди, тегишли тайёргарлик ишлари олиб борилмасдан барча ўқитишни араб тилига таржима қилиш мумкин эмас еди, чунки ўқитувчиларнинг аксарияти араб адабий тилини ўқитиш вазифаларини бажариш учун йетарлича билишмаган. ” ("Ал-лisan-ал-арабий", 1966, 67-бет).

Мустақилликни қўлга киритгандан сўнг дарҳол Европанинг бир қатор мамлакатларининг тажрибасидан фойдаланган ҳолда араб давлатлари катталар орасида саводсизликни йўқ қилиш ва мактабдан ташқари ривожланишга қаратилган чора-тадбирлар билан бир қаторда мактаб ва олий таълим тизимини кенгайтириш сиёсатини фаол равишда олиб боришни бошладилар. таълим шакллари. Таълим тизимининг олдида барча билим ва фаолият йўналишлари бўйича машғулотлар ўтказиш вазифаси турарди. Аммо бу нафақат мактаблар тармоғини кенгайтириш ҳақида, балки таълимга умуман араб давлатлари ва ҳар бир мамлакатнинг миллий ҳақиқатлари ва ривожланиш еҳтиёжларига жавоб берадиган янги таркиб бериш ҳақида еди.

Жазоир олими М. Лашраф нуқтаи назаридан "ривожланмаган ёки янги мустақил бўлган мамлакатларда маданият муаммоси биринчи навбатда таълим муаммосидир".

Арабизация таълим соҳасида енг аниқ ва изчил амалга оширилади, бу ўз ифодасини биринчи навбатда чет тилини таълим тили сифатида араб тилига алмаштиришда топади. Аммо бу фақат шу билан қайнаб қолмайди, бу таълим тизимининг, авваламбор мактаб таълимининг ислоҳ қилиниши билан боғлиқ еди, бу шакл ва мазмун жиҳатидан орқада еди. Мустақил тараққиёт йўлини тутган, мустақил иқтисодиёт ва маданият барпо етган давлатлар олдида турган вазифалар билан мувофиқлаштириш зарур еди. Таълимнинг қолақлигига араб мамлакатларининг иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқалардаги қолақлиги, профессор-ўқитувчилар таркибининг паст даражадаги тайёргарлиги, тилшунослик муаммоларининг кўплиги, Шимолий Африканинг айрим мамлакатларида икки тиллиликнинг тарқалиши ва бошқалар таъсир кўрсатди. ҳам салбий рол ўйнаган. “Араблаштириш жараёнида биз турли хил қийинчиликларга дуч келдик. Араб мамлакатларида мавжуд бўлган таълим тизими икки ёки ундан ортиқ тилларга асосланган еди, тегишли тайёргарлик ишлари олиб борилмасдан барча ўқитишни араб тилига таржима қилиш мумкин эмас еди, чунки ўқитувчиларнинг аксарияти

араб адабий тилини ўқитиш вазифаларини бажариш учун йетарлича билишмаган. " ("Ал-лисан-ал-арабий", 1966, 67-бет).

Мустақилликни қўлга киритгандан сўнг дарҳол Европанинг бир қатор мамлакатларининг тажрибасидан фойдаланган ҳолда араб давлатлари катталар орасида саводсизликни йўқ қилиш ва мактабдан ташқари ривожланишга қаратилган чора-тадбирлар билан бир қаторда мактаб ва олий таълим тизимини кенгайтириш сиёсатини фаол равишда олиб боришни бошладилар. таълим шакллари. Таълим тизимининг олдида барча билим ва фаолият йўналишлари бўйича машғулотлар ўтказиш вазифаси турарди. Аммо бу нафақат мактаблар тармоғини кенгайтириш ҳақида, балки таълимга умуман араб давлатлари ва ҳар бир мамлакатнинг миллий ҳақиқатлари ва ривожланиш еҳтиёжларига жавоб берадиган янги таркиб бериш ҳақида еди.

3. Таълим тизимининг енг муҳим хусусияти унинг араблаштирилиши. Унинг вазифаси бутун халқ таълими тизимини босқичма-босқич машғулотлар орқали араб тилига таржима қилиш ва биринчи навбатда араб тилини ўрганиш учун ажратилган соат сонини кўпайтириш, араб тилидаги ўқув фанлари сонининг кўпайиши учун ўқув дастурини араблаштириш, тарқатишдир. араб-мусулмон маданияти қадриятлари ва улардан ёш авлодни тарбиялашда фойдаланиш. Шундай қилиб, араблаштириш маданий, маърифий ва тил сиёсатининг асосий принциpidир. Бутун халқ таълими тизимини араб тилига таржима қилиш тўғрисида гап кетганда, биз араб адабий тилини жорий қилишни назарда тутмоқдамиз, бу синфларда ҳам, ундан ташқарида ҳам ўқув ва кундалик мулоқот тилига айланиши керак. Таълимни араблаштириш тарафдорлари барча ўқув фанларини, шу жумладан табиий фанларни ҳам умумтаълим, ҳам ўрта касб-ҳунар мактабларида ҳамда университетларда араб тилида ўқитишни ташкил етиш зарурлигига алоҳида еътибор беришади. Мактабда араб адабий тили (АЛА) фаолиятининг интенсивлашиши ҳар қандай алоқа соҳасида юзага келадиган яқка жараён эмас, бу адабий тил функцияларини босқичма-босқич кенгайтириш билан боғлиқ бўлган умумий жараён билан боғлиқ. маҳаллий тилни мактаб таълими ва бошқа алоқа соҳаларидан четлаштириш ...

Турли мамлакатларнинг таълим вазирликларининг кўрсатмаларида тилни ўқитиш, таълимнинг барча босқичларида адабий тилдан фойдаланиш бўйича талабларнинг кучайиши ҳақида гап боради.

Давлат нафақат умумий ўқув мақсадларини белгилайди, балки, авваламбор, гуманитар фанлар - араб тили, дин, тарих ва география фанлари бўйича умумий талабларга риоя қилинишини назорат қилади. Давлат "мажбурий таълим" тамойилини амалга ошириш учун жавобгардир. Мажбурий таълимнинг давомийлиги ҳар бир мамлакатда ҳар хил. Беш араб

мамлакатларида - БАА, Тунис, Сурия, Ироқ ва Миср - олти йилга, саккиз йилга - Жазоир ва Кувайтда, тўққиз йилга - Иорданияда, Баҳрайн ва Ливия. Ушбу мамлакатларда давлат мактабларида таълим олиш бепул.

Ижтимоий ва маданий ривожланиш муаммоларига ва, табиийки, таълим тизимига нафақат иқтисодий омил катта таъсир кўрсатади. ижтимоий дастурларни молиялаштириш имконияти », шунингдек демографик жиҳатдан ҳам биринчи навбатда аҳоли сонига қараб белгиланади. Аҳолининг озлиги саводсизликни йўқ қилиш, тегишли ёшдаги болаларни бошланғич таълим тизимига қабул қилиш учун барча бошқа нарсалар тенг бўлган қулай шартларни яратади. Бу борада Кувайт, Баҳрайн, Қатар, Бирлашган Араб Амирликлари каби мамлакатларнинг истиқболлари энг мақбулдир. Айнан шу мамлакатларда болаларнинг энг катта қисми бошланғич таълим олган. Кувайт, Қатар, Баҳрайн ҳатто бошланғич таълимга 100% қамраб олишга муваффақ бўлди.

Ўрта ва олий таълим араб мамлакатларидаги бошланғич таълимга қараганда тезроқ ривожланди.

Шимолий Африка мамлакатлари ўрта мактаб ривожланишида нотекис бўлсада, катта ютуқларга еришдилар.

Энг юқори ўсиш - унинг кўрсаткичлари бошланғич мактаб ривожланиш кўрсаткичларидан юқори - бошланғич таълим тизими билан биргаликда касб-хунар таълими ва араблаштириш жараёни учун асосий бўлган ўрта мактаб учун хосдир. Ўрта мактабни ривожлантиришда таълим соҳасида олиб борилаётган сиёсатнинг муваффақияти нимани англатади? Хусусан, 80-йилларда тўлиқ бўлмаган ўрта таълимни ривожлантириш Шимолий Африканинг барча мамлакатларида таълимни ривожлантиришнинг устувор вазифаси сифатида қаралди. Ва давлат органлари ва оммавий ахборот воситаларининг саъй-ҳаракатлари билан тўлиқ бўлмаган ўрта мактаб курсисиз турли хил ҳаётий фанлардан пухта билим олиш мумкин эмас деган фикр кенг тарқалди, биринчи навбатда биз тил ўрганиш ҳақида гаплашамиз.

Ҳар қандай араб мамлакатларида олий маълумотни араблаштириш жараёни аввалги учта шаклланишда ҳам изчил ривожланиб борган тақдирдагина ижобий натижа бериши мумкин.

Бизнинг давримиздаги ижтимоий жараён, сиз билганингиздек, ҳам ўрта, ҳам юқори даражадаги кадрлар сонини кўпайтирмасдан тасаввур қилиб бўлмайди. Мустақил араб давлатларини яратиш юқори малакали миллий кадрлар тайёрлашни тақозо етди. Мавжуд маълумотлардан аниқ кўриниб турибдики, олий таълим соҳасида талабалар сонининг энг юқори ўсиш суръатлари қайд етилганлиги, 80-йилларда араб давлатлари маъмурлари

томонидан таълим соҳасида олиб борилаётган сиёсатдаги еътибор ҳар хил бўлади. олий таълимни ривожлантириш сари.

Араб мамлакатларидаги олий таълим тизимининг асоси анъанавийдир - бу миллий университетлар. Улар юқори даражадаги мутахассисларни тайёрлаш ва илмий тадқиқотлар олиб боришни бирлаштирган йирик ўқув ва илмий мажмуалардир.

Олий ва ўрта таълим нафақат махсус, касбий билимларни эгаллаш, балки араб адабий тилини ўзлаштиришни янада такомиллаштириш йўлидир. Араб адабий тили олий ўқув юртлирида ўқиш учун мажбурий мавзулардан бири бўлганлиги сабабли кўплаб дарслар ва ўқув фанлари адабий тилда ўқитилади ва шу билан адабий тилда ўқув материаллари билан ишлаш вақтини сезиларли даражада оширади масалан, адабиёт факултети талабаларининг тили тўлиқ ва бепул эгалик қилиш сифатида аниқланиши мумкин. Олий ўқув юртини (шунингдек, иккинчи даражали) битирувчиси адабий тилни шунчалик яхши ўзлаштирганки, у оилада кундалик оғзаки нутқ ҳали ҳам ҳукмрон бўлса ҳам, у билан гаплаша олади ва гапира олади.

Табиийки, барча олий ўқув юртлирини тугатганлар, албатта, адабий тилни биладиганлар деб тахмин қилиш хато бўлар еди. Ўқувчиларнинг бир қисми чет тилини ўқитишда ҳали ҳам муҳим рол ўйнайдиган мактабларда таълим олади. Масалан, бир қатор таълим муассасаларида, айниқса Мағриб мамлакатларида ўқитиш нафақат араб тилида олиб борилади, балки бу ерда ҳам жиддий ўзгаришлар юз бермоқда.

Кўпгина мамлакатларда олий маълумотни араблаштириш катта қийинчиликларга дуч келмоқда. Араб илм-фан, мактаб каби, ўз тарихини Ўрта асрлардан бошлаб, араб давлатлари мустақилликни қўлга киритган пайтгача, чет ел маданияти ва енг муҳими, чет тилининг узоқ вақт ҳукмронлиги туфайли тортиб олишга мажбур қилди. аянчли ҳаётни. Бу тилнинг ривожланишига таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмас, унинг фаолиятига, албатта, мактабнинг ҳам, фаннинг ҳам, умуман жамиятнинг ривожланиш даражаси таъсир қилади.

Араб тилини олий таълим соҳасига киритиш жараёни мураккаб бўлиб, ижтимоий ва лингвистик тартибнинг кўп жиҳатларини ўз ичига олади. Биринчидан, тил жиҳатидан муносиб даражада тайёрланган ёшлар ва қизлар олий ўқув юртига киришлари керак, яъни. бошланғич ва ўрта маълумотларини араб тилида олганлар. Иккинчидан, араб тилида олий маълумотни жорий етиш учун профессор-ўқитувчилар таркибини тайёрлаш талаб етилади, бу олий педагогик таълим тизимини яратишни, араб тилида ўқий оладиган кадрларни тайёрлашни назарда тутуди, чунки университетларда назарий илмий фан ўқитувчиларининг аксарияти. ва араб

мамлакатларидаги бошқа олий ўқув юртлари чет тилида олий маълумот олишди.

Араблаштириш сиёсатининг муваффақият қозонишининг яна бир муҳим шarti бор - олий маълумот, ҳеч бўлмаганда билимнинг асосий тармоқларида араб тилида ўқитишнинг тўлиқ курсини таъминлайдиган ўқув, педагогик ва илмий адабиётларни талаб қилади. Буларнинг барчаси араб тилининг олий таълим, фан ва техника соҳасидаги жамоат функциялари доирасини кенгайтиришга қаратилган лингвистик тадқиқотлар ўтказилишини рағбатлантирадиган термин яратиш ишларини ташкил этишни талаб қилади.

НАЗОРAT САВОЛЛАРИ:

1. Миграция ҳаракати мамлакатда этнолингвистик вазиятни шакллантиришга қандай таъсир қилади?
2. Қайси араб давлатлари бошқа араб мамлакатларига ишчи кучи етказиб берадиган асосий мамлакатлар циклига киради?
3. Миграция ўсадими? Қайердан?
4. Муҳожирлар борлиги тиллараро ва тил ичидаги муносабатларга таъсир қиладими?
5. Урбанизация этнолингвистик вазиятларга қандай таъсир қилади?
6. Этно-лингвистик консолидация жараёнининг ривожланиши нималарга ёрдам беради?
7. Арабларнинг консолидация жараёни ривожланишини нима белгилайди?
8. Муҳожирларни қабул қиладиган кичик араб мамлакатларида нима бўлади?
9. Маданият соҳасидаги араблаштириш вазифаси нимадан иборат?
10. Араблаштиришнинг объектив еҳтиёжи нимада?
11. Араблаштириш дастурини амалга ошириш учун қандай вазифаларни ҳал қилиш керак?
12. Араблаштириш асослари нимада?
13. Олий ва ўрта таълимдаги араблаштириш нимага олиб келади?
14. Араб мамлакатлари учун ўзини изоляция қилиш хавфини нима яратади?
15. Нима учун мактаб барча мактаб ёшидаги болаларни қамраб ололмайди?
16. Араб мамлакатларида қандай таълим тизими ишлайди?
17. Таълим тизимининг ривожланишини тавсифловчи хусусиятларни кўрсатинг.

18. Таълим соҳасида араблаштириш вазифаси нимадан иборат?
19. Араб мамлакатларида мажбурий таълим муддати қанча?
20. Қайси араб давлатлари бошланғич таълимга 100% қамраб олишган?
21. Араб тилини олий таълим соҳасига киритишда қандай қийинчиликлар мавжуд?
22. Адабий араб тилини демократлаштириш жараёни қандай кечган?

III. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ

1- амалий машғулот. Тил вазияти, унинг турлари. Тил вазиятининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллари.

1-кичик гуруҳ. Мисрдаги тил вазияти

Миср нисбатан барқарор лингвистик вазият билан ажралиб туради, бу лингвистик жиҳатдан бир ҳил (бир ҳил) давлатнинг шаклланишига фаол таъсир қилади (Мисрликларнинг 98%).

Мисрда тил аҳволи ривожланишини белгиловчи муҳим омиллардан асосийси бу сўнги 20 йил ичида мамлакатнинг икки асосий иқтисодий ва маданий марказлари - Қоҳира ва Искандария аҳолиси ўсган урбанизация даражасидир. шаҳар аҳолисининг 50 фоизидан кўпроғини ёки мамлакат умумий аҳолисининг тахминан 25,5 фоизини ташкил етди. Аҳолиси - 70 миллион, 2006 йил

Мисрда расмий тил адабий араб тили бўлиб, у ёзма ва оғзаки равишда давлатлараро (араб давлатлари ўртасида) ва халқаро алоқа тили сифатида, фантастика тили сифатида ишлатилади.

АЛА ёзма равишда расмий иш юритиш, бошқарув соҳасида устунлик қилади. Давлат муассасалари, даврий нашрларда. Гуманитар фанлар бўйича ижтимоий-сиёсий, ўқув ва илмий адабиётлар. АЛА - бу ўрта мактабда ўқитиш тили, чунки бу мавзу бошланғич мактабда ва бошқа таълим даражаларида ўқитилади.

Араб адабий тилининг оғзаки шакли радио ва телевидениеда, илмий анжуманларда ва мунозараларда тантанали ва расмий шароитда қўлланилади. Олий ўқув юртларида аксарият таълим (инсонпарварликдан ташқари) фанларни ўқитиш араб тилига таржима қилинган, бу еса фақат функцияларни тил шаклланишлари ўртасида қайта тақсимлаш, лекин адабий тилнинг ижтимоий функцияларини кенгайтириш, уни янада услубий фарқлаш бўйича. Илмий адабиёт тили ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, араб (Миср) терминологиясини яратиш жараёни кучаймоқда. Араб тилида маъруза қилишда инглиз илмий терминологиясидан параллел фойдаланишга рухсат берилади. Олий ва ўрта таълимнинг ривожланиши юқори ва ўрта

маълумотли одамлар сонининг кўпайиши билан бирга келади, Мисрда тизимнинг жадал ривожланиши тил ҳолатини ўзгартиришга, адабий тилнинг мавқеини мустаҳкамлашга бевосита таъсир қилади. Адабий тилни стандартлаштириш, янги терминологияни ишлаб чиқиш 1932 йилда ташкил етилган Қоҳира араб тили академияси томонидан амалга оширилади.

Китоб босиб чиқариш ва даврий нашрларнинг ўсиши мамлакатда таълимнинг кенгайиши ва адабий тилнинг тарқалиши билан чамбарчас боғлиқ. 1978 йилда мамлакатда умумий кундалик 2475 минг нусхада 9 та кундалик газета ва 744 та газета ва журнал нашрлари нашр етилди. 1000 кишига 22 та газета ва журнал тўғри келади.

Миср газеталари ва журналлари "Ал-Аҳрам", "Дар ал-Ҳилол", "Дар аҳбар ал-Яум" ва "Дар ал-Гумҳурийя" нашриётлари Араб Шарқидаги енг йирик нашрлардир. Улар араб дунёсида енг кенг тарқалган "Ал-Аҳрам" (тиражи - 400 минг), "Ал-Аҳбар" (тиражи - 635 минг), "Ал-Гумҳурийя" (400 минг), "Аҳбар ал-Яум" газеталарига эгалик қилади. (1099 минг) ва "Ахҳер Саа" (130 минг), "Роз ал-Юсуф" (35 минг) журналлари.

Ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида адабий тилнинг ишлашини ҳисобга олсак, гап араб адабий тилининг ўзига хос ўзига хос хусусиятлар тўпламига эга бўлган Миср версияси ҳақида кетаётганини ёдда тутиш керак. Миср вариантнинг ўзига хос хусусиятлари, енг аввало, лексик ва фонетик даражада намоён бўлади.

Мисрдаги тил ҳолати асосан тўрт компонентли модел билан тавсифланади. Классик ва замонавий адабий тилга кундалик гапирадиган Миср тили ва ҳудудий лаҳжа қарши туради.

Адабий тилнинг нафақат оғзаки соҳада, балки қисман ёзма равишда ҳам амал қилиши, ҳам расмий, ҳам маиший алоқа воситалари ролида ишлатиладиган кундалик нутқ тили билан чەгараланади.

Кундалик - оғзаки тил кундалик - норасмий мулоқот соҳасидаги асосий восита бўлиб, у мамлакатда яшовчи бошқа халқларнинг вакиллари билан ҳам мулоқот қилиш учун ишлатилади. Ушбу супра-диалектал шакл кўшма меҳнат фаолияти соҳасида, армияда ва полицияда, бошланғич мактабда ўқитиш учун, ижтимоий ва сиёсий ҳаётда, оғзаки санъат турларида қўлланилади. Филмларда, радиода, телевизорда.

Оилада ва кундалик ҳаётда осон мулоқот қилиш билан турли хил диалектлар ишлайди, улар ҳудудий локализация билан ажралиб туради. Улар табиий равишда, таълимсиз ўрганиладиган тил шакллари.

Мисрда аҳолиси нисбатан кичикроқ ҳудудда жойлашганлиги сабабли, лингвистик ўзаро таъсирни кучайтириш, лисоний тафовутларни камайтириш, турли хил коинларни шакллантириш учун қулай шароитлар яратилган.

Шаҳарда қишлоқ аҳолисининг интенсив миграцияси, шаҳар аҳолисининг ўсиши, саноатлаштириш жараёнлари кундалик оғзаки тилдан, шаҳар лаҳжаларидан фойдаланадиган одамлар доирасини кенгайтди, шунингдек пойтахтнинг кундалик сўзлашув тили бўлган Қоҳира Койне диалектал фарқларни нейтраллаштириш. Бу пойтахтга туташ қишлоқ жойлари нутқининг элементлари билан бойитилган ва аста-секин бошқа Миср кундалик сўзлашадиган шаҳар ва қишлоқ аҳолиси учун супра-диалектал алоқа воситасига айланган Қоҳира Коине асосида. бутун мамлакат аҳолиси.

Қоҳира Койненинг норасмий ва расмий алоқалар соҳасидаги позициясининг мустаҳкамланиши, унинг ижтимоий обрўсининг ўсиши ҳозирги даврнинг ўзига хос белгиси деб ҳисобланиши мумкин. Бу радио, кино ва театр тили сифатида, иқтисодий фаолиятда, бошқа араб халқлари вакиллари билан алоқа қилиш учун ишлатилади. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, у расмий мунозаралар, илмий мунозаралар ва ҳк.

Қоҳира Койне бошқа мамлакатларда адабий тилга тайинланган мамлакатларни босиб олади. Коине сингари худудий лаҳжаларда ҳам оғзаки халқ бадиий асарлари, шеърят ва фолклор романларини яратиш учун фойдаланиладиган бадиий услубий манбалар етарли. Миср миллий адабиётини демократлаштириш адабий тилда яратилган бадиий асарлар диалогларида деярли ёзилмаган кундалик оғзаки тил элементларидан фойдаланилишига олиб келди.

Ҳақиқий шакллари оғзаки нутқнинг табиий нутққа яқин бўлишини талаб қиладиган Миср кинематографида персонажлар кундалик нутқ тилида гапиришади. Араб дунёсидаги енг қадимий Миср киноси ҳар йили ўнлаб филмларни ишлаб чиқаради, улар бошқа араб мамлакатларида намойиш этилади. Миср филмлари тили аслида айланди. замонавий умумий арабча кундалик сўзлашув тилининг иш тили араб мамлакатларида нисбатан юқори обрўси билан эмас, балки илгари сурилмоқда. Мисрнинг ўзи ва унинг оммавий ахборот воситаларининг араб давлатлари ҳаётида ўрни қанчалик катта.

Радио ва телевидение ешиттиришлари соҳасида тил мавжудлигининг у ёки бу шаклини танлашда нафақат тилдан фойдаланиш соҳасидаги тил сиёсатининг жиҳатлари акс еттирилган, балки афзалликларга таъсир қилувчи омилларни ижтимоий-лингвистик баҳолаш ҳам мавжуд. араб тилининг маълум бир тилида ёки мавжуд бўлиш шаклида тегишли дастурни тинглаш. Кундалик сўзлашув тили уй бекалари учун дастурларда қўлланилади. Агар ижтимоий-сиёсий, шу жумладан "Новости", илмий-оммабоп, маърифий ва адабий мавзулар (телевизорда 60% вақт) адабий тилда унинг Миср

версиясидаги дастурлари орқали амалга оширилса, у ҳолда ишлаб чиқариш, спорт, адабий ва драматик мавзулар болалар ва аёллар учун филмлар, дастурлар - кундалик оғзаки тилда. Диний дастурлар арабларнинг умумий хусусиятларини ақс еттирувчи классик ёки замонавий адабий тилда ефирга узатилади.

Миср радиоси ва телевидениеси ўз дастурларини адабий тилда ва кундалик оғзаки тилда ефирга узатиши, бу икки шакл тил меъёрларининг ўзига хос "қонун чиқарувчиси" га айланганлигини англатади, айнан улар ушбу тилларнинг яқинлашишига (яқинлашишига) ҳисса қўшади. Мисрда араб тили. Миср оммавий ахборот воситалари - босма. Радиоешиттириш, телевидение ва айниқса кино - нафақат Мисрда, балки унинг чэгараларидан ташқарида ҳам тиллар ҳолатининг шаклланишига катта таъсир кўрсатади. Мисрликларнинг кундалик оғзаки тили, хусусан, кўплаб араб мамлакатларида кенг тарқалган. Саудия Арабистонида:

а) Миср филмларининг кенг намоёиши; б) Миср кўшиқлари ва тематик дастурларини трансляция қилиш; с) кўплаб мисрлик ўқитувчилар турли даражадаги мактабларда ва университетларда ишлайди; д) кўп сонли саудиялик талабаларни Миср таълим муассасаларида ўқитиш; е) ўн минглаб мисрлик ишчилар ва техниклар турли хил ишларда ишлайди. Мисрда энг кенг тарқалган чет тиллари инглиз ва француз тиллари. Мамлакатнинг халқаро, илмий ва маданий ҳаётида инглиз тилининг обрўси анча юқори. Бошланғич (биринчи синфдан) ва ўрта мактаб дастурларига иккинчи тил сифатида киритилган, олий ўқув юртларида ўрганилган ва шу кунгача техник факултетларда ўқитишнинг асосий тили, илмий-техник марказларнинг тили ҳисобланади.

Муҳокама учун саволлар:

1. Мисрда қайси давлат тили мавжуд?
2. Мисрда ўқиш бепулми?
3. Лингвистик вазиятни ўзгартиришга, адабий тилнинг мавқеини мустаҳкамлашга бевосита нима таъсир қилади?
4. Адабий тилни стандартлаштириш ва янги терминологияни яратиш билан қайси муассаса шуғулланади?
5. Мисрнинг араб дунёсида энг кенг тарқалган газета ва журналлари қайси?
6. Тилнинг қайси модели кундалик, кундалик, норасмий алоқа соҳасида асосий восита ҳисобланади?
7. Миср тилидаги адабий тил вариантининг хусусиятлари қайси даражада намоён бўлади?

8. Мисрда адабий тилнинг лингвистик вариантыни кучайишига нима шароит яратади?
9. Мисрнинг оғзаки сўзлашув тили бутун мамлакат аҳолиси учун нимага асосланган эди?
10. Радио ва телевизион ешиттиришларда тилнинг қайси шаклларидан фойдаланилади?
11. Мисрда интеграция ва консолидация тараққиётининг кучайишига нима ёрдам беради?
12. Мамлакатнинг бутун аҳолиси тилнинг қайси шаклини тушунади?

2-кичик гуруҳ. Жазоирдаги тил вазияти.

Жазоир Конституциясига биноан (1976) араб тили давлатнинг миллий тили деб эълон қилинди, гарчи мамлакатнинг этник таркиби бир хил эмас. Араб тили мавжудлигининг бир-биридан баъзи тил хусусиятлари ва тарқалиш соҳалари билан ажралиб турадиган шакллари орасида қуйидагилар ажратилади:

1. Адабий (ёзма ва оғзаки) тил одатда бошланғич ва катта даражада ўрта мактабда, қисман махсус ва олий мактабларда ўқитиш воситаси сифатида ишлайди. Шунингдек, у расмий ва ишбилармонлик алоқалари тили (француз тили билан бир қаторда), радио ва телевизион эшиттиришлар, киностудиялар, ҳужжатли ва бадиий филмларнинг ролини ўйнайди. Расмий ҳужжатлар у эрда нашр этилади ва суд жараёни олиб борилади. Ишбилармонлик ёзишмалари, кундалик газеталар ва бошқа даврий нашрлар чоп этилади. Араб адабий тили фантастика соҳасида ва гуманитар йўналишдаги илмий ишларда кўпроқ мавқега эга бўлмоқда. Классик ва замонавий адабий тил диний ибодат учун ишлатилади (аҳолининг 99% и мусулмон) нафақат араблар, балки аксарияти Ислом динини эътироф этган, Корея Демократик Республикасининг давлат дини деб эълон қилган берберлар ҳам. Аҳолининг маълумотли қисми (тахминан 40%) араб адабий тилида сўзлашади.

Жазоир этномаданиятининг ўзига хос хусусиятларини акс эттирган ҳолда ва мамлакатда фаолият юритаётган тиллар билан алоқада бўлган адабий тил, уни асосан фонетик ва лексик даражада, бошқа араб мамлакатларининг адабий тилидан ажратиб турадиган хусусиятлари билан ажралиб туради ва араб адабий тилининг варианты сифатида таснифланади.

2. Жазоирнинг кундалик - оғзаки тили, жуда кўп миқдордаги коммуникатив функцияларни бажариб, миллий алоқа воситаси сифатида ишлайди. Бу халқнинг кенг оммаси иштирокидаги сиёсий митингларнинг тили. Бу спорт ва йирик кўнгилочар тадбирларнинг тилига айланди.

Кундалик - сўзлашув тили иқтисодиёт ва иқтисодиёт соҳаларига кириб боради, бу эрда шаҳар аҳолисидан ташқари, асосан қишлоқ аҳолиси ишлайди. Армия ва полицияда, маҳаллий суд идораларида бу ҳар кунги - оғзаки тил асосий алоқа тилидир. У баъзи бир тематик радио ва телевидение дастурларида, асосан, шаҳар ва қишлоқ аҳолисига қаратилган маърифий характердаги дастурларда кенг қўлланилади. Шундай қилиб, араб тилида сўзлашадиган киши маълумотларнинг асосий қисмини кундалик нутқ тилида олади.

Жазоирдаги тил вазиятининг диглоссиан табиати, асосан Жазоирнинг сўзлашув тили ва ижтимоий-худудий лаҳжалари - шаҳар, қишлоқ ва бадавийларга асосланган адабий тил билан ифодаланадиган расмий меъёр билан ҳақиқий тил амалиёти ўртасида сезиларли фарқни олдиндан белгилаб қўйди. Араблар асосан шаҳарларда ва пасттекисликларда яшайдилар. Саводсизликнинг юқори даражаси (55% - 1982) шароитида кундалик оғзаки тил ва маҳаллий лаҳжалар мамлакат аҳолисининг аксарият қисми (90% дан ортиғи) учун, асосан, араблар учун оғзаки мулоқотнинг ягона воситасидир.

3. Тил ҳолатининг муҳим таркибий қисми - француз тили. Ўзининг фаолиятини қисқартириш тенденциясига қарамай, у замонавий Жазоир жамиятида ҳаётнинг кўплаб соҳаларига хизмат қиладиган ёзма ва оғзаки мулоқот соҳаларида кенг қўлланилмоқда. У ҳали ҳам тез-тез алоқа воситаси сифатида ишлатилади.

(Жазоирнинг сўзлашув тили билан бир қаторда) турли этнолингвистик жамоалар ўртасида қисман илм-фан, ўқитиш тили сифатида ишлатилади, баъзида бадий асарлар ёзилади.

Француз тили кўпинча расмий - маъмурий иш юритиш, протокол тили бўлиб, у олий таълим соҳасига, қисман - ўрта даражага кенг хизмат қилмоқда. Жазоир радио дастурларидан бири француз тилида. Жазоирнинг марказий Эл-Мужоҳид газетаси ва бошқа кўплаб нашрлар француз тилида чиқишда давом этмоқда. Жазоирдаги француз тили ички тизим манбалари, шунингдек араб ва бербер тиллари билан алоқалар орқали ривожланди. У Франциянинг ўзи ва бошқа француз тилида сўзлашадиган мамлакатларнинг француз тилидан ҳам китобий-адабий, ҳам оғзаки шаклда ажралиб турадиган кўплаб хусусиятларга эга бўлди.

4. Лингвистик вазиятнинг мутлақо жазоирлик ўзига хос хусусияти Бербер тилидан фойдаланиш - бу Бербер миллий озлиги тили. У оилада оғзаки равишда, қабилалараро алоқа учун ва анъанавий Бербер маданиятини сақлаб қолиш воситаси сифатида ишлатилади. Географик худудига қараб сезиларли даражада фарқ қиладиган бербер тили, аниқроғи бербер қабиласи тиллари асосан қишлоқ жойларида, шунингдек, берберлар яшайдиган

шаҳарларда тарқалган. Гапирувчилар сони бўйича энг катталари кобил ва мзабит тиллари. Ушбу маълумотлар ҳар хил манбаларда фарқ қилади. Бу ноаниқлик қисман берберларнинг ярмига яқини икки тилли ва жазоир тилида, оғзаки нутқда ёки маҳаллий араб шевасида гаплашиши билан боғлиқ. Берберлар орасида нафақат араб тилида, балки француз тилида ҳам сўзлашадиган жуда кўп "уч тилли" лар бор.

Берберлар орасида оммавий икки тиллиликнинг пайдо бўлиши учун зарур шартлар орасида нафақат берберлар тилида ўқитишнинг этишмаслиги, балки уларнинг ўз ёзувлари ҳам бор эди. Қадимги Туарег ёзув тизими Тифинагх кенг тарқалмаган. Мамлакат Берберлар жамоаси орасида араб тилининг тарқалишини тарғиб қилувчи саводсизликка қарши дастурни амалга оширар экан, Бербер тилининг ўзи қўлланилиши камайиб бормоқда. Берберларнинг деярли учдан бир қисми араб тилини яхши билади, деб айтишимиз мумкин. Бербер қабилаларини араблаштириш амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, ўқимишли берберлар орасида Бербер тилига бўлган қизиқиш, бой Бербер фолклорини сақлаб қолиш истаги кучаймоқда. Ҳозирги вақтда лотин ёзувида ёзилган Бербер (асосан Кобйле) халқ ижодиётининг бир нечта тўпламлари нашр этилди.

Жазоирдаги лингвистик вазият қуйидаги омилларга боғлиқ эди:

А) аборигенлар - араблар ва берберлар - ва ташқи миграция туфайли шаклланган аҳолининг этник тузилиши;

Б) мамлакатнинг тарихий ривожланиш хусусиятлари;

С) турли этник гуруҳлар ўртасидаги муносабатларнинг табиати;

Д) маъмурий ҳокимиятнинг тил сиёсати, аввал - француз мустамлакачиси, сўнгра мустақил Жазоирнинг ҳукмрон доиралари.

Шимолий Африканинг бошқа мамлакатларидаги каби Жазоирдаги француз мустамлакачиларининг араб ва француз тилларига нисбатан сиёсати анча изчил эди: араб тилини чеклаш, француз тилини рағбатлантириш. Аста-секин, ватанпарвар фикрловчи интеллектуал элита орасида француз ва араб тиллари миллий ўзига хослик ва мустақилликни сақлаб қолиш учун курашда курул сифатида фойдаланиш мумкинлигига ишонч пайдо бўлди. Француз тили Европа халқларининг интеллектуал бойлигига кириш имкониятини очди, дин ва мусулмон маданияти тили сифатида фаолият юритадиган араблар мустамлакачи ҳокимият томонидан қаттиқ таъқибга учраган араб-ислом маданий меросини сақлашга ҳисса қўшди. Французларнинг қаршиликларига қарамай, классик араб тили ўрганилган оз сонли диний мактаблар фаолият кўрсатди. Араб маданияти ва тилини сақлаб қолиш учун курашда шайх Абдулҳамид бин Бадис бошчилигидаги Жазоир мусулмон уламолар уюшмаси фаолияти муҳим рол ўйнади.

Кўриниб турибдики, араб мамлакатлари орасида мустамлакачилар Жазоирдаги каби араб тилини йўқ қилиш учун бундай кучли ҳаракатларни амалга оширган бошқа бирон бир мамлакат йўқ, шунинг учун мустақилликка эришгандан сўнг миллий тил муаммоси жуда кескин бўлиб чиқди. Жазоир, бизнингча, расмийлар томонидан олиб борилаётган тил сиёсати замонавий тил вазиятининг ривожланишида муҳим ва ҳал қилувчи рол ўйнаган ва ўйнаётган ягона араб мамлакати. Жазоирнинг ҳукмрон доиралари 80-йиллардаги сиёсатнинг ажралмас қисми бўлган тил сиёсатини олиб боришда "Бир давлат - битта миллат - битта тил" учлик формуласидан келиб чиқади. Араб тили давлат интеграциясига эришиш воситаси сифатида, дин билан бир қаторда араб ватанпарварлиги ва миллатчилигини тарбиялашда энг муҳим воситалардан бири сифатида қаралади. Бизнинг кунларимиздаги тил сиёсати XX аср бошларидаги араб тили ва маданиятини ҳимоя қилишга қаратилган, айниқса 1954-1962 йиллардаги миллий озодлик кураши йилларида олиб борилган таълим ҳаракатининг давомидир. - бир томондан, иккинчи томондан, мамлакатда мустақиллик йилларида амалга оширилган таълим ислоҳотининг асосий йўналиши бўлган таълимни араблаштириш.

Жазоир ҳукуматининг тил сиёсати иккита тенденция билан тавсифланади: 1) мустамлакачилар томонидан ҳаётнинг барча соҳаларида ўрнатилган француз тилини араб тилига алмаштиришга бўлган чексиз истак; 2) араб адабий тилига Жазоир жамиятининг коммуникатив эҳтиёжларини таъминлайдиган бошқа лингвистик шаклланишлардан устунлик бериш.

Мустақиллик эълон қилинганидан бир йил ўтгач, араб ва француз тиллари учун бир вақтнинг ўзида расмий тилларнинг мақоми қабул қилинди.

Мамлакатнинг ҳукмрон доираларининг сиёсий муносабатларини ифодаловчи тил сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари турли қонунчилик давлат актларида ва амалий тадбирларда ўз аксини топган. Биринчи конституциядан фарқли ўлароқ, 1976 йилги конституция араб тилини ягона расмий тил деб эълон қилди.

Ҳозирги босқичда араблаштириш бир вақтнинг ўзида бир нечта муаммоларни ҳал қилмоқда:

А) 1981 йилдан бери киритилган. 1969 йилда жорий қилинган таълим ўрнига умумий мажбурий тўққиз йиллик таълим. умумий бошланғич таълим;

Б) саводсизликка қарши кураш олиб борилмоқда (1962 йилги аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра, мамлакатда 90% гача саводсизлар бўлган, 1977 йилда - 59,0% 1982 йилда - 55,3%, 1995 йилда мамлакатнинг катталар аҳолисининг 62% саводли бўлганлар)). Мамлакат бўйлаб араб тилида адабий курслар тармоғи ташкил этилди;

С) Араб адабий тилидан ўқитишнинг асосий воситаси сифатида фойдаланиш тавсия этилади.

Д) таълим соҳасидаги долзарб муаммоларни ҳал қила оладиган миллий кадрларни яратиш учун ривожланиш йўлини белгилаб берди (мамлакатда бошқа араб мамлакатларидан келган минглаб ўқитувчилар ишлайди);

Э) тегишли моддий базани яратиш мақсадида таълимни молиялаштириш учун катта маблағлар ажратилган (Таълим вазирлигининг бюджети 1980 йилда 1979 йилга нисбатан 12 фоизга кўпайган ва 5 миллиард динорга этган).

Жазоирнинг таълим тизими, тегишли ёш гуруҳларига болаларни жалб қилиш фоизининг ўсиши билан бир қаторда, бутун ўқув жараёнини араблаштириш даражасининг ошиши билан ажралиб туради.

Сўнгги ўн беш йил ичида таълим соҳасидаги араблаштириш сиёсати босқичма-босқич ва жуда эҳтиёткорлик билан амалга оширилди: масалан, бошланғич мактабда араб тилининг улуши дастлаб ҳафтасига камида 10 соатни ташкил этди ва араб тилига қадар аста-секин ўсиб борди. таълим жараёнида француз тилини тўлиқ ўзгартирди. Бошланғич мактабдан сўнг, француз тилини ўрта ва олий таълим тизимида ўқитиш воситаси сифатида босқичма-босқич чиқариб ташлаш, араб тилини яхши биладиган ўқитувчилар сони етарли даражада этишмаслигидан келиб чиқадиган катта қийинчиликларга қарамай амалга оширилмоқда. Араб тилини барча даражадаги таълим тизимида жорий этиш учун етарли миқдордаги муносиб кадрлар керак эмас (бир қатор Араб Машриқ мамлакатларидан ўқитувчилар оқими давом этмоқда), шунингдек, ўқув дастурларини ишлаб чиқиш ва тегишли ўқув материалларини ишлаб чиқариш. Улар мамлакатни танлаган миллий кадриятлар доирасида Жазоир шахсиятининг гуллаб-яшнашига ҳисса қўшадиган "ёш авлодни маданий сиёсат руҳида тайёрлаш ва тарбиялашга мўлжалланган" асосида ўқитишни қайта ташкил этишни таъминлаш учун зарурдир. . "

Мактабни 20 йиллик фаол араблаштиришдан сўнг, ҳар уч босқичда ҳам араб тилида таълим олувчилар сони кўпая бошлади.

Талабаларнинг лингвистик хатти-ҳаракатлари бўйича ўтказилган сўровнома шуни кўрсатдики, араб тилида таълим олаётган талабалар орасида (биринчи гуруҳ) 36% ўз она тилини кундалик ҳаётда кундалик ҳаётда сўзлашув шаклида, француз тилида таълим оладиганлар орасида атиги 23 та %; Биринчи гуруҳ ўқувчиларининг 17 фоизи, иккинчи гуруҳдан эса 36 фоизи кундалик нутқ тилига нисбатан камдан-кам мурожаат қилишади. Шу билан бирга, биринчи гуруҳдаги ҳисоб-китоблар сони 44%, иккинчисида - 41%. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, араблаштириш сиёсатининг яққол

ютуқларига карамай, француз тили мамлакатда анча кенг фаолият юритмокда. Бирок, араб адабий тилининг юксак маданий, ижтимоий, диний ва сиёсий обрўси, ҳукмрон партиянинг мақсадли сиёсати ва жами йигирма йиллик тил сиёсати араб тилининг мавқеи сезиларли даражада мустаҳкамланганлигидан далолат бериши аниқ. яқин келажакда мамлакатни тўлиқ араблаштириш режаларининг ҳақиқати.

Араблаштириш сиёсатининг ютуқлари замонавий адабий жанрларнинг барча хилма-хиллигида араб тилидаги адабиётнинг тикланишига, телевидение ва радиода араб тилининг кириб келишига ёрдам берди.

1981 йилдан бери 70-йилларда бир вақтнинг ўзида француз ва араб тилларида нашр этилган газета ва журналлар. фақат араб тилида нашр этила бошланди. Энди барча кундалик ва ҳафталик журналлар араб тилида нашр этилади. Баъзи бир социологларнинг кузатувларига кўра, улар араб адабий тилида сўзлашадиган одамлар сони тобора кўпайиб бориши учун энг муҳим маълумот манбаларидир.

Таълимни араблаштириш жараёнида лингвистик муаммоларни ҳал қилиш керак эди: қайси тилда ўқитиш керак. Арабизация сиёсати француз тилининг ижтимоий функцияларини кенгайтириш билан бир қаторда жазоир тилида сўзлашув тилини кенгайтириш мақсадини кўзлайди. Адабий тилни кўллаб-қувватловчилар кундалик оғзаки нутқ тарафдорларига қарши чиқишди. Баъзи сиёсатчилар ва маданият арбобларининг фикрига кўра, унинг учун лотин алифбоси асосида ёзма тил яратиш орқали унинг мақоми миллий даражага кўтарилиши керак. Шу билан бирга, араб адабий тилига "қардош ва мусулмон мамлакатлари" билан алоқа қилиш учун "миллатлараро" тилнинг роли берилди. Бирок, бу нуқтаи назар рад этилди. Ушбу низо мамлакатдаги замонавий тил ҳолатининг асосий муаммоларидан бири - араб адабий ва кундалик оғзаки тили ўртасидаги рақобатни акс эттиради. ФЛН Марказий қўмитасининг май (1980 йил) пленумида қабул қилинган "Миллий тил тўғрисида" ги қарорда араб адабий тилига алоқа ва ўқитиш воситаси сифатида устунлик берилди, бу ҳужжат муаллифларининг фикрига кўра араб давлатлари бирлигини мустаҳкамлашга ҳам ҳисса қўшиши керак. 1980 йилда мамлакатда мураккаб тил муаммоларини ҳал қилиш учун Корея Демократик Республикаси Президенти бошчилигида Миллий Тилнинг Олий Кенгаши ташкил этилди, унга барча ташкилотларнинг саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш вазифалари юклатилди. Араб тилини ҳаётнинг барча соҳаларига жорий этиш режаларини баён қилди.

Шундай қилиб, 1964 йилдан бери олиб борилаётган таълимни араблаштириш сиёсатидан. Халқ маорифини араблаштиришнинг махсус ишлаб чиқилган бош режасига кўра, Жазоир мамлакатнинг бутун ички

хаётини араблаштиришга ўтмоқда - бу сифат жиҳатидан янги босқич, бу даврда араб адабий тили бутун халқнинг мулкига айланиши керак эди. Ушбу вазифани амалга оширишга нафақат 1981 йилда киритилган ёрдам бериши керак. умумий мажбурий тўққиз йиллик таълим ва катталар саводсизлигини йўқ қилиш кампанияси, шунингдек маъмурий соҳани араблаштириш.

Муҳокама учун саволлар:

1. Араб адабий тилининг Жазоир версияси доирасини айтинг.
2. Жазоирда давлат тили қайси?
3. Жазоир нутқ тили қандай коммуникатив функцияларни бажаради?
4. Оддий оғзаки нутқ фаолияти соҳаларининг қисқаришига нима сабаб бўлади?
5. Жазоирда кенг тарқалган кундалик сўзлашув тилининг шаклланишига нима ёрдам беради?
6. Жазоирда франсуз тили қайси соҳаларда ишлатилади?
7. Жазоирда бербер тили қаерда ишлатилади?
8. Берберда тренинг ўтказиладими?
9. Жазоирда замонавий тил ҳолатининг асосий муаммоларидан бири нима?
10. Таълимни араблаштиришда ўқитиш ва алоқа воситаси сифатида қайси тилга устунлик берилади?
11. Жазоир ҳукуматининг тил сиёсати учун қандай тенденциялар хос?
12. Миллий тил олий кенгашига қандай функциялар юкланди?

3-кичик гуруҳ. Судандаги тил вазияти.

Кўп миллатли мамлакатлардаги лингвистик вазиятни кўрсатиш учун Суданни мисол қилиб олайлик, унда мавжуд бўлган лингвистик муносабатларнинг моҳияти бўйича барча араб давлатлари орасида ажралиб туради. Аҳолиси деярли 38,2 миллион кишини ташкил этадиган ушбу йирик мамлакат (2003) жуда нотекис аҳолига эга. Аҳолининг қарийб 50 фоизи бутун мамлакатнинг деярли 15 фоизини ташкил этадиган ҳудудда жойлашган. Юқорида айтиб ўтилган мамлакатнинг этно-лингвистик хилма-хиллиги бутун мамлакат бўйлаб ҳам, географик шароитлар туфайли аҳолиси анча тарқоқ бўлган баъзи ҳудудларда ҳам тиллар ўртасида мураккаб функционал-иерархик алоқаларни яратди. Судандаги лингвистик вазиятнинг ўзига хос хусусияти нафақат маҳаллий кўп тилли, балки бутун мамлакат миқёсида кенг тарқалган алоқа воситасининг йўқлиги билан белгиланади, бу тилни ўз роли билан таққослаш мумкин бўлган тил, араб давлатларининг аксарият қисми.

Лингвистик вазиятнинг асосий таркибий қисми араб тили бўлиб, у функционал жиҳатдан энг ривожланган ва кенг тарқалган тиллардан бири бўлиб, Конституция (1973) томонидан давлат тили сифатида эълон қилинган. У мамлакатда икки асосий шаклда намоиш этилади: адабий тил ва Судан халқ тили.

1956 йил 1 январда мустақилликка эришди. Буюк Британия ва Мисрдан Судан кўп миллатли давлат сифатида ҳар хил табиатдаги жиддий кийинчиликларга дуч келди, уларнинг эчими асосан мамлакат ичидаги кўплаб халқларнинг консолидацияси даражасига боғлиқ эди. Улар орасида энг асосийси миллий тилни танлаш муаммоси эди. Суданнинг этнолингвистик хилма-хиллиги маълум даражада кўп миллий озчиликлар учун миллатлараро мулоқотни ва оғзаки нутқнинг кенг доирасини таъминлаш воситаси сифатида Судан лаҳжаси деб аталадиган арабча сўзлашув тилининг ривожланишига маълум даражада ҳисса қўшди. Ҳозирда унга 14 миллиондан ортиқ киши эркин эгалик қилади.

Судан халқ тилини маҳаллий лаҳжаларни тўрт гуруҳга бўлиш мумкин: Шимолий, Марказий, Ғарбий Судан ва Баггара. Суданнинг маҳаллий тили ҳақида гап кетганда, улар одатда, биринчи навбатда, мамлакатнинг асосий шаҳри Хартум атрофида жойлашган Марказий Судан лаҳжасини англатади, унинг аҳолиси сўнгги ўн йил ичида (2003 йилга келиб) 6- га кўпайган. 7 миллион киши. Хартум шаҳри асосида Нил бўйида ва Шимолий, Ғарбий ва Шарқий Суданнинг ички минтақаларида яшовчи аҳоли учун алоқа воситасига айланадиган умумий Судан коени ҳосил бўлади. Мамлакат ҳудудига кириб келган оз сонли араб қабилаларининг она тили қандай қилиб араблар келишидан анча олдин ўзларининг давлат тузилмалари бўлган умумий Судан коенини шакллантириш учун асосга айланганлигини айтиш кийин. Кўплаб Нилотик ва Зинж қабилалари яшаган Нубия насроний давлатлари.

Араб тилининг дастлабки тарқалиши бу эрларга араб савдогарлари, олтин изловчилари ва миссионерларининг аста-секин кириб бориши, сўнгра Арабистон ярим оролини тарқ этган нисбатан оз сонли араб қабилалари билан боғлиқ. Мисрдан Нил дарёсига кўтарилиб, улар мамлакат шимолидаги серҳосил эрлардан ўтдилар (шимолда иқлим иссиқ чўлдир) ва Судан марказидаги улкан унумдор эр участкаларига чиқиб, ўша эрга жойлашдилар. Шундай қилиб Суданда араблар мустамлакасининг дастлабки даври бошланди. Араблар Суданга келганларида, бу ҳудуд мамлакат сиёсий ва ижтимоий ҳаётининг маркази бўлган. Нубиянинг Алва штати мавжуд эди, у қулай табиий шароитларга ва бой табиий ресурсларга эга эди.

Қизил денгиздан ўтган арабларнинг яна бир оқими, чўлда яшаш учун кулай шароит тополмай, Нил бўйида жойлашдилар ёки ғарбга қараб кетишди. Бу эрда нутқ амалиётини акс эттирувчи икки тил аста-секин шаклланди: а) Нил бўйидаги ҳараказиз гуруҳлар ва б) Ғарбий Суданда юрган бадавий қабилалар.

Араблар келганидан кейин Марказий Суданда вужудга келган лингвистик вазият диалектал ва лингвистик тафовутларнинг сақланишига ёрдам бермади. Марказий Судан кенгликларига этиб келган арабларнинг бошқа миграцион оқимлари бошқа халқларнинг вакиллари билан аралашиб, мамлакатнинг кўплаб аҳолиси учун дин тилига айланган ва шу билан бирга ўз ролини ўз зиммасига олган ушбу тилнинг она тили бўлганлар бўлиб чиқди. бутун маҳаллий аҳоли учун алоқа воситаси. Ушбу супра-диалектал Коине ривожланиши турли араб қабилаларининг маҳаллий этник элементлар билан бирлашишини намоён қилди: шарқда ва шимоли-шарқда Баджа (асосан ярим кўчманчи), шимолий Суданда Нил дарёси ҳавзасида нубияликлар, тарқалган фелеталар, мамлакат жанубида нилотик қабилалар ва ғарбда мўйна қабилалари. Марказий Судан шимолидаги ҳудудларда арабларнинг таъсири камроқ. Мамлакат марказига қанчалик яқин бўлса, у шунчалик кучли. Нубия лаҳжалари арабларнинг таъсири бепарво бўлган ҳудудларда омон қолди.

Турли ҳудудий лаҳжалар ва тилларда сўзлашувчилар ўртасида алоқани таъминловчи ушбу арабча шевалардан бири асосида шаклланган супра-диалектал коине бошқа шевалар ва тиллардан элементларни ўз ичига олади, бу шаҳар, қишлоқ ва ярим кўчманчи аҳолининг яшаш шароитларини акс эттиради. Чўлдаги ҳаёт ҳақиқатларини акс эттирувчи лексик бирликлар деярли йўқ.

Бу ҳақиқат, аввало, ушбу тилда Марказий Суданнинг ўтирган аҳолисининг аксарияти томонидан гапирилганлиги ва араб тилининг тарқалишининг асосий соҳаси бўлганлиги билан боғлиқ. Мусулмон дини ва унга алоқадор маданият. Бадавийларга келсак, улар камдан-кам кўчманчи қабилалар билан алоқа қилишган ва ўз тилларида энг қадимий араб лаҳжалари меъёрларига яқин кўплаб хусусиятларни сақлаб қолишган. Араб бадавий қабилалари маҳаллий қабилалар билан қанчалик кам аралашган бўлса, шунча лаҳжалари ибтидоий араб унсурларини сақлаб қолган. Ушбу диалектга асосий алоқа воситаси сифатида муносабат мамлакатнинг аксарият қисмида унинг ролини тан олишга ёрдам берди. Нубия элементларини ўзлаштирган, бошқа тиллардан кўплаб лексик бирликлар ва грамматик шакллари ўзлаштирган, ўзи бир қатор маҳаллий тиллар ва миллий

озчиликлар шеваларининг ривожланиши ва фаолиятига таъсир кўрсатишни бошлади.

Суданда жануб ва шимол ўртасида этник-маданий ва лингвистик фарқлар мавжуд. Ушбу ҳақиқатни, эҳтимол, Суданнинг оғзаки тили мамлакат жанубида шимолда бўлгани каби бундай тарқалиш тарқалишининг асосий сабабларидан бири сифатида кўриш керак. Мамлакатнинг жанубий вилоятларида яшовчи негроидлар - Динка, Нуер ва Шиллук - нилотик тилларда гаплашадилар. Суданнинг жанубидаги маҳаллий этник гуруҳлар сонининг тахминий ҳисоб-китоблари 4-5 миллионгача ўзгариб туради, 50 га яқин тил мавжуд. Жанубий Судандаги бошқа бирон бир оила Нилотик тилларга тенглаша олмайди. Ушбу оиланинг тиллари Ғарбий Динка (2 миллион), Нуер (0,8 миллиондан ортиқ), Шиллук (0,2 миллиондан ортиқ) ва Шарқий: барий (0,5 миллионга яқин), Лабука (0,2 миллион) ва бир қатор тилларга бўлинади. кичикроқ тиллар.

Нубия тоғлари минтақаси махсус лингвистик хилма-хиллиги билан ажралиб туради, бу эрда нисбатан кичик майдонда Африка тилларининг турли гуруҳлари ва кичик гуруҳларига кирадиган бир неча ўнлаб тиллар мавжуд. Бу минтақани баъзан Африка Кавкази деб аташлари бежиз эмас. Аммо Нубия тоғлари тиллари, шекилли, географик изоляциянинг этнолингвистик ўзига хослигини сақлаб қолган нотиқлари сони билан эмас, балки уларнинг лингвистик хусусиятларининг ўзига хослиги билан эътиборни тортади.

Жанубий вилоятларда араб тилидан ташқари Динка тили лингва франса ёки иккинчи (ёки учинчи) тил сифатида, яъни. миллатлараро мулоқот тили. Араб тилига келсак, жанубдаги кўп тилли этник гуруҳлар орасида миллатлараро алоқа воситаси сифатида судан тилидаги сўзлашув тили эмас, балки пидгин-арабча ишлатилади. Мамлакатнинг бошқа араб лаҳжалари орасида алоҳида мавқеини олдиндан белгилаб берган социоллингвистик омилларни ҳисобга олмаганда, бир қатор таркибий хусусиятларга эга. Ушбу пидгин нафақат тил франки, балки араб бўлмаган гуруҳлар аъзолари ўртасида норасмий алоқа учун иккинчи тил сифатида ҳам ишлайди. Ундан турли хил Нилотик қабилалар, Феллата ва бошқалар фойдаланадилар. Суданнинг жанубидаги вилоят шаҳарларидаги болалар мактабга боришдан олдин оилаларида бу пиджон билан гаплашадилар ва кўпинча уни ўзларининг она тиллари деб аташади.

Пидгин-арабиканинг она тили сифатида тарқалиши ва маҳаллий Африка тилларини илгари ҳукмронлик қилган соҳалардан четлаштириш тўғрисида. Мамлакатда аста-секин рўй бераётган ва жанубий вилоятларга

этиб борадиган ижтимоий трансформациялар, уларнинг нисбатан изоляциясига қарамай, таъсир ўтказмоқда.

Қишлоқ аҳолисининг вилоят шаҳарларига кўчиши ҳажмининг ўсиши бу мамлакатнинг жанубий вилоятларидан шимолга миграция ҳаракати билан тўлдириладиган жараён бўлиб, бу янада қулай яшаш шароитларини излаш билан боғлиқ; таълим даражасининг бир оз ўсиши шаҳар аҳолисининг доимий равишда ўсиб бориши этно-лингвистик хилма-хиллиги, араб тилининг пидгин-арабиса шаклида устун ишлаши билан ҳосил бўлган шаҳар кўп тиллилигини алмаштириш учун объектив шароит яратади. Жубия араб лаҳжаси (Жанубий Суданнинг асосий шаҳри лаҳжаси) сифатида танилган.

Суданлик тилшунос аш-Шарифнинг сўзларига кўра, араб тилида, худди Жубия лаҳжаси сингари, араб адабий тилидан шу қадар фарк қиладиган бошқа лингвистик шаклланишлар мавжуд эмас. У турли хил лингвистик даражаларга, кўп сонли ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уни XIX аср охирида кенг тарқалган "ҳарбий лингуа франка" га келиб чиқадиган лингвистик шаклланиш сифатида тавсифлашга имкон беради. Жанубий Суданда.

Жубия лаҳжасида, информаторларнинг гувоҳлигига кўра, араб тили фонемалари тизими қисқартирилган (барча тиш ва тиш шовқинли товушлар йўқолган), бўғиннинг тузилиши адабий тилдаги тузилишдан тубдан фарк қилади, синтаксис имкон қадар соддалаштирилди. Масалан, феълнинг вақтинчалик хусусиятларини морфологик кўрсаткичи сифатида битта морфема ишлатилади, бу ҳаракатнинг ўтмишда, келажакда, ҳозирда бажарилишини, давомийлигини ва такрорланишини билдиради. Араб ва африка тилларидан у билан алоқада бўлган сўзлардан ҳосил бўлган сўз бойлиги жуда чекланган.

Жубия лаҳжаси бир хил эмас, нисбатан бекарор ва сезиларли ижтимоий фарқланиши билан ажралиб туради. Юқори ижтимоий қатламларнинг нутқи шаҳарнинг куйи синфлари нутқига қараганда камроқ пидгинизацияланган. Ҳатто ижтимоий пидгин пирамиданинг мавжудлиги ҳақида гапиришимиз мумкин. Масалан, ушбу пирамидадан пастга силжиганимизда флексиялар кўрсаткичлар оғзаки нутқ даражасида турлича намоён бўлади. Улар, энг муҳими, араб тилининг деярли ҳеч қандай таъсири бўлмаган араб адабий тили ва бошқа судан лаҳжалари таъсирининг кучлилиги юқори бўлган пастки табақалар орасида камроқ бўлган юқори ижтимоий қатламларда.

Шиллук, Динка, Нуер ва бошқаларнинг маҳаллий нилотик қабилаларининг кўплаб вакиллари бир-бирлари билан мулоқотда бўлганларида, бир-бирларининг тилларини билмаганларида, кўпинча

Динкани яхши билсалар ҳам, кўпинча иккинчи восита бўлган Жубия лаҳжасига мурожаат қилишади. миллатлараро алоқа. Араб бўлмаган этник гуруҳларнинг жубия лаҳжасига муносабати бир қатор омиллар билан белгиланади. Иқтисодий ва ижтимоий шароитлар туфайли билиш зарурати, мамлакатда ҳукмрон бўлган кўпчиликнинг тилини баъзан кўпроқ маданий кўшниси билан ассимиляция қилишни онгли равишда исташи талаб қилади. Мамлакатнинг барча жанубий вилоятларида жубия лаҳжасини лингва франкаси сифатида кенг тарқатишга мамлакатдаги сиёсий вазият ҳам, Суданнинг жанубий қисмида олиб борилаётган тил сиёсати ҳам ёрдам берди ва ёрдам берди.

Мустақиллик эълон қилингандан сўнг, бутун мамлакат бўйлаб таълимни бирлаштиришга интилиб, ҳукумат идоралари араб тилини дастлаб ўрта мактабга, сўнгра ўрта мактабга ўқитишни бошладилар. Маҳаллий тилларга келсак, улар икки йил давомида араб тили билан бир вақтда ўрганилган. Ўқиш учун энг кенг тарқалган саккиз тил танланди: Динка, Шиллук, Нуер, Барий, Лотуко, Мору, Андуку, Занди. 1981 йилга келиб, бошланғич ва куйи ўрта мактаблар тўлиқ араблаштирилди - 75%, маҳаллий тилларни ўқитиш бошланғич мактабда ўқитишнинг бутун цикли давомида (4 йил) узайтирилди. Ўрта ва ўрта мактабларда инглиз тили академик фанлар тоифасига ўтказилди. Араб олими Хасан Аҳмад Юсуфнинг фикрига кўра, жанубий вилоятларда ўрта мактабларни битирган талабалар араб тилини билиш борасида ҳеч қандай тарзда мамлакат шимолидаги ўрта мактаб битирувчиларидан кам эмаслар, чунки улар учун араб тили она тили ҳисобланади. .

Пижин - арабча жанубий вилоятларнинг тилшунослик ҳаётига шу қадар кириб келганки, у кўплаб жанубий суданликлар ҳокимиятга келган ҳарбий режим даврида олиб борилган араблаштириш сиёсатидан норозилигини билдирган бир пайтда ҳам энг кенг тарқалган алоқа воситаси бўлиб қолди. 1958 йилда Суданда араб тилини билишдан бош тортди. (Жанубий вилоятларда араб тили иш юритиш, бошқарувнинг асосий тили сифатида интенсив равишда жорий қилинмоқда).

Ҳозирги вақтда Жубада ва жанубнинг бошқа вилоят шаҳарларида 1973 йилда Жанубий вилоятларга автономия мақоми берилганидан ва араб, инглиз тиллари билан бир қаторда расмий тил эълон қилинганидан сўнг, турли даражадаги сиёсий арбоблар ўзлари учун ҳанузгача қулай деб ҳисоблашади. расмий топшириқларда ҳам, митинглар пайтида маҳаллий аҳолига мурожаат қилишда ҳам жубия лаҳжасида гаплашинг. Эҳтимол, Жубия лаҳжаси мамлакатнинг жанубий вилоятларида шаклланган минтақавий Койненинг асосидир. У жанубий тилшунослик жамоалари учун Судан сўзлашув тили

мамлакатнинг шимолий ҳудудларида бажарадиган вазифаларни бажарадиган кўшимча муҳим тақсимот олади.

Жубия лаҳжасининг янада кенг тарқалишининг муҳим омили араб адабий тилидан Жанубий Судандаги мактабларда ва қисман Жубия Университетида ўқитиш тили сифатида фойдаланиш, шунингдек, унда нашр этилган китоблар сонининг кўпайиши ҳисобланади. , Хартум ва бошқа араб мамлакатларидаги радиостансияларнинг араб адабий тилидаги трансляцияларини тинглашга имкон берувчи транзисторли радио қабул қилувчиларнинг тарқалиши. Жубия лаҳжаси араб адабий тилининг сўз бойлиги ва терминологияси, грамматик конструкциялари билан тобора бойиб бормоқда.

Юбиан шеvasи асосан пидгин сифатида ривожланиб, вақт ўтиши билан мамлакат жанубидаги шаҳар аҳолисининг креол тилига айланиши мумкин. Бунга нафақат ушбу ҳудудларда урбанизация жараёни кенгайиши, маҳаллий тилларнинг қўлланилишининг қисқариши, балки жанубда нафақат араблар болаларининг биринчи тили сифатида жубия лаҳжасининг кенг тарқалиши ёрдам беради, балки бошқа миллат вакиллари ҳам.

Кўп асрлар давомида ва ҳозирги кунгача Судондаги деярли ягона адабий тил араб адабий тили бўлиб, у нафақат арабларга, балки Судондаги бошқа халқларга ҳам ёзма тил сифатида хизмат қилади.

Судондаги АЛА, асосан, лексик даражада маълум бир маҳаллий ранг билан ажралиб туради. Судоннинг жанубий вилоятларида АЛА-дан фойдаланиш масаласида у адабий тафовутнинг алоҳида ҳолатига киради, чунки бу улкан ҳудудда она тили Африка тилларидан бири бўлган кўплаб одамлар учун расмий давлат тили вазифасини бажаради. Бу унинг Жанубий Судондаги фаолияти унда ўзига хос (Жанубий Судонлик) ўзига хос хусусиятларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлишини қисман тушунтиради.

АЛАни лисоний тиллардан ташқари Судоннинг ягона расмий ва умумий адабий тилига айлантириш йўлида... Таълим тизими фаолиятини молиялаштириш учун маблағ ьетишмаслиги, малакали ўқитувчилар таркибининг этишмаслиги ва бошқа кўплаб араблар билан таққослаганда радио ва телевидение воситаларининг этарли даражада ривожланмаганлиги билан маълум даражада боғлиқ бўлган турли хил қийинчиликлар мавжуд. мамлакатлар.

Радио ва телевидение тилига келсак, ушбу тил араб (асосан адабий) бўлган мамлакатнинг шимолий вилоятларидан фарқли ўлароқ, жанубий вилоятларда араб, маҳаллий тиллар ва инглиз тиллари билан бир қаторда қўлланилади.

Демак, экзоглоссал ва эндолоссал муносабатларнинг бирлашиши билан ажралиб турадиган Судандаги лингвистик вазият жуда мураккаб. У араб тилининг доминант роли билан мувозанациз тоифасига киради, унинг доираси аста-секин ўсиб боради. Араб Судининг фаолияти билан боғлиқ бўлган лингвистик бир хиллик даражаси Марказий Судандан шимолга, жанубга ва ғарбий томонга қараб ҳаракатланаётганда пасаяди, бу эрда турли хил Африка тиллари устунлик қилади.

Араб адабий тили билан бир қаторда бошқа араб мамлакатларидан фарқли ўлароқ, Судан оғзаки тилдир, бу мамлакатнинг шимолий ва марказий вилоятларидаги араблар учун гуруҳлараро мулоқотнинг ягона тили ҳисобланади. У араблар ва Нубия ва мамлакатнинг шимолий вилоятларида яшовчи бошқа халқлар учун миллатлараро алоқа воситаси сифатида ишлатилади. Суданнинг жанубий ва шарқий қисмларида оғзаки нутқ шимолга қараганда анча кам тарқалган. Африкалик халқлар асосан Африка халқлари яшайдиган ушбу ҳудудларда миллатлараро алоқа воситаси сифатида соддалаштирилган Жубия араб шеvasи кенг қўлланилади. Миллий озчиликларнинг тилларидан фойдаланиш соҳаси аста-секин қисқартирилиб, фақат кундалик ҳаёт билан чекланмоқда.

Урбанизация ва саводхонликнинг сезиларли даражада пастлиги, кўп қиррали иқтисодиёт, этник хилма-хиллик туфайли Суданнинг кўплаб минтақаларидаги лингвистик вазият билингуализм билан тавсифланади, бу эса кўчманчи ва ярим кўчманчи қабилалар даражасида бир тиллиликка қарши туради. қадимий ва кичик шаҳарлар. Икки тиллилик, авваламбор, Африка тилларида сўзлашувчилар орасида кенг тарқалган. Судан тилидаги сўзлашув ва араб адабий тилининг фаолиятининг кенгайиш жараёни мамлакатнинг барча минтақаларига озми-кўпми таъсир қилаётган бўлса-да, жанубий вилоятларда вужудга келган лингвистик вазият шимолда ривожланганидан сезиларли даражада фарқ қилади бутун мамлакат учун ягона тилни шакллантириш қийин. Буларнинг барчаси Судан сингари мамлакатда мураккаб этнолингвистик ва лингвистик жараёнлар ҳақида гапиради.

Муҳокама учун саволлар:

1. Судандаги тил ҳолатининг ўзига хос хусусияти нимада?
2. Суданда араб тили, мусулмон дини ва унга алоқадор маданият тарқалишининг асосий йўналиши қайси?
3. Суданда араб тили қандай шаклларга эга?
4. Судан халқ тили нима?
5. Судан коени қайси туманлар аҳолиси учун алоқа воситасига айланади?

6. Жанубий Суданда қайси тилларда гаплашилади?
7. Суданинг жанубидаги араб тилига кирмайдиган жамоалар аъзолари ўртасидаги алоқа учун қайси тилдан фойдаланилади?
8. Суданда адабий тил қайси тилга тегишли?

2- амалий машғулот. Араб маданий ва тарихий минтақасидаги тил вазиятининг ўзига хос хусусияти. Араб тили Академиялари.

1-кичик гуруҳ. Тунисдаги тил вазияти.

Тунис (Тунис Республикаси) этник жиҳатдан бир ҳил: унинг аҳолисининг катта қисми, 2001 йилдаги ЮНЕСКО маълумотларига кўра, 6,89 миллион деб тахмин қилинган, араблар (келиб чиқиши араб-бербер) - 98,1%. Тунис арабларидан ташқари Тунисда Жазоир, Марокаш ва бошқа мамлакатлардан келган 100 мингдан зиёд араблар яшайдилар. Аҳолининг тахминан 1 фоизи берберлардир, улар мамлакат жанубидаги оз сонли араб кўчманчилари сингари асир бўлинишларини сақлаб қолишган. Аҳолининг тахминан 70% шимолий ва шарқий минтақаларда тўпланган. Мавжуд вазиятнинг моҳияти аҳолининг этник жиҳатдан бир ҳил таркиби билан эмас, балки Магреб учун шаҳар аҳолисининг оғирлиги нисбатан юқори бўлганлиги билан белгиланади - 54%.

Араб давлатлари орасида Тунис лингвистик вазият нуқтаи назаридан ўзига хос ҳодисадир: бир ҳил этник давлатда автохонтон тили билан бир қаторда, мамлакат узоқ мустақил бўлишига қарамай чет (француз) тили собиқ метропол тили.

Туниснинг давлат тили араб тили бўлиб, унинг мамлакат ҳаётидаги аҳамияти нафақат унинг бутун мамлакат бўйлаб кенг тарқалганлиги, балки мамлакат аҳолисининг 95% ислом динини эътироф этиши билан белгиланади. давлат дини. Араб тили китоб-адабий шакл (адабий тил: классик ва замонавий) ва оғзаки нутқ (Туниснинг кундалик сўзлашадиган тили, маҳаллий лаҳжалар ва лаҳжалар) билан ифодаланади. Аҳолиси мамлакат аҳолисининг бешдан биридан кўпроғини ташкил этадиган пойтахт лаҳжаси асосида шаклланган Туниснинг кундалик сўзлашув тили аста-секин бутун мамлакат учун универсал алоқа воситасига айланиб бормоқда. Шаҳар ёки қишлоқ аҳолиси маҳаллий лаҳжада (шевада) гаплашади, лекин бир-бирини тушунади ва ўз жамоасини бир халқнинг вакили сифатида англайди. Тунис тилидаги сўзлашув тили ёзилмаган. Халқ шеърлари ва кўшиқларини, адабий асарларини ёзиб олиш учун ушбу эҳтиёжлар учун махсус мосламалар, араб графикаси ишлатилади.

Тунисдаги маҳаллий лаҳжалар, бошқа араб мамлакатларида бўлгани каби, одатда фонетик, морфологик ва лексик хусусиятлари билан фарқ қилувчи учта гуруҳга: шаҳар, қишлоқ ва бадавийларга бўлинади. Шаҳар лаҳжалари асосан пойтахт аҳолиси шеvasи билан ифодаланади. Қишлоқ лаҳжалари шарқий соҳилда, бадавийлар - бутун мамлакат бўйлаб кенг тарқалган.

Маҳаллий лаҳжалардан фойдаланиш соҳаси аста-секин торайиб бормоқда. Одамларнинг тобора кўпайиб кетиши учун ишлайдиган кундалик оғзаки нутқни, балки адабий тилни ҳам ўзлаштирмоқда, бунга мамлакат ичкарисида аҳолининг миграцияси жараёнларининг интенсификацияси маънабаритали ва ...

Тунис тилидаги адабий тилда бошқа араб мамлакатларида алоҳида тунисча сўзлар мавжуд. У асосий ёзма тартибда ишлайди, аммо оғзаки версияси мавжуд, радио ва телевидение дикторлари, жамоат арбоблари оғзаки нутқларида, расмий шароитда миллий ва араблараро фойдаланилади.

Иш адабий тилнинг оғзаки хилма-хиллигидан қараб, ўқимишли одамларнинг кундалик сўзлашув тилидан фойдаланилади ёки Тунисда айтилганидек соддалаштирилган араб классикаси ишлайди. Тунислик тилшунос Салоҳ Кармадининг сўзларига қараб, айнан шу тил шакли маълумотли тунисликлар биргаликда ишлайди. Бу амалга ошириладиган Тунисга хос тажрибалар мавжуд бўлган адабий тилдан, ҳудудий ва ижтимоий лаҳжалардан элементларнинг нутқига мос келмаслиги билан тавсифланади. Бит элементлардан фойдаланишдаги далгаланмалар бир қатор омилларга боғлиқ: оғзаки нутқ шартлари, мавзулар, суҳбатдошларнинг адабий тилини билиш, алоқани акт иштирокчилари назоратидаги бўз-оош-ош

Тарихий шароитлар бўйича француз тили Тунис ҳудудида мавқега эга бўлган даврда араб тили у ёки бу ишни ўзлари давом эттирдилар. Унинг янги мақоми энг қадимги мусулмон аз-Зитоуна университети (9-асрда ташкил қилинган) ва Садикия коллежи билан биргаликда Тунис маданий элитаси ўртасида диннинг тили сифатида классик шаклда намоён бўлди. Бундан ташқари, оғзаки тартибга солиш - маҳаллий лаҳжаларда, Тунис халқининг кундалик мулоқот тили. Протекторат йилларида (1881-1956) француз ҳукуматининг араб тилидан фойдаланишни чеклашга қаратилган сиёсати, мустақиллик эълон қилинганидан кейин араб тили замонавий алоқанинг барча соҳаларини таъминлай олмаганлигига олиб келди. Хорижий мустамлакага дучор бўлган бошқа араб мамлакатларида она мамлакат тили (Миср ва Ироқда инглиз тили, Сурия ва Ливанда французари) ҳаётнинг барча соҳаларидаги Тунис, Жазоир ёки Марокашда ишлайдиган каблакт энг таъсирчан вазият, маданий ва психологик таъсирдан о ўтган.

1976 йилда Тунисда бўлиб ўтган симпозиум материалларига қараганда, 80-йилларнинг араб тили аслида давлат тилида расмий равишда эълон қилинган доктринага мувофиқ мамлакат ҳаётида ўйнаши керак бўлган ролни бажармайди. Ушбу тафовутни Тунисдаги тил ҳолатининг муҳим фарқловчи хусусияти деб ҳисоблаш керак.

Мамлакат аҳолисининг деярли ярми француз тилида гаплашганда (44% француз тилида сўзлашадиган, 15% ўқий оладиган) француз тилида сўзлашувчилар сони 60-йилларга нисбатан камайганига қарамай, ушбу тилнинг мавқеи кучли ва 80-йилларда оғзаки ва ёзма равишда ишлатилган. Бу фан ва техника тили, қисман кундалик алоқа ва ўрта ва олий мактабларда таълим. Француз тили мамлакат ҳаётида шундай муҳим ўринни эгаллайди, чунки у кўпинча чет тили сифатида қабул қилинмайди.

Ҳозирда француз тилининг ушбу ролини сақлаб қолиш учун тил ҳолатининг объектив ва субъектив томонларини ақс эттирадиган бир қатор омиллар ёрдам беради, уларнинг моҳияти қуйидагича.

1. Араб ва француз тилларининг мамлакатда узоқ муддатли бирга яшаши ҳукмрон доираларнинг тил сиёсатида ақс этади, улар француз тилига "Тунис маданиятининг ажралмас қисми" сифатида баҳо бериб, ушбу тилни, Туниснинг Ғарб билан алоқаларига ҳисса қўшиш энг қисқа тарихий даврда мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётини модернизация қилишга ёрдам берадиган муҳим воситалардан биридир. "Араб тили, албатта, зарур, аммо унинг ўзи этарли эмас," - деди мамлакат президенти Х.Бургуиба 1966 йил июлда парламентда сўзлар экан, - замонавий дунё даражасида яшаш учун. Икки тиллиликнинг амал қилиш сабабларини нафақат тарихий омиллар, балки Тунисда тил сиёсати франсуз тили ва маданияти таъсири остида шаклланган кадрлар олиб бориши билан ҳам изоҳлаш мумкин.

2. Тунис, ўзининг миллий монолитик жамияти билан, масалан, Жазоир ёки Марокаш каби кескин эмас, бу эрда муҳим Бербер миллий озлиги мавжуд, миллий тил муҳим рол ўйнаган этник консолидация муаммоси. бирлаштирувчи элемент.

3. Франсуз тили таълим тизимининг турли даражаларида ўқитиш тили сифатида ишлатилади. Француз тилидаги нашр кенг тарқалган ва ҳамма учун очик: кутубхоналар, китоб дўконлари ва киосклар француз тилидаги нашрлар билан тўлдирилган.

4. 80-йилларнинг ўрталарида мамлакат аҳолисининг деярли 3% (оила аъзолари бўлган 180 минг ишчи, 10 минг талаба) Францияда яшаган.

Француз тилининг фаолияти ҳам салбий, ҳам ижобий томонларга эга. Француз тилини билиш Европа мамлакатларининг фан, техника ва маданият соҳаларидаги ютуқларига бевосита кириш имкониятини беради, улардан

фаол фойдаланишга ёрдам беради. Шу билан бирга, кўп йиллар давомида француз тили Ғарбнинг маданий ассимиляция, мафкуравий экспансияси воситаси бўлиб хизмат қилди; аслида, ҳозир ҳам маълум даражада Туниснинг Ғарб давлатларига, биринчи навбатда Францияга қарамлигини сақлаб қолишга ёрдам беради.

Араб ва француз тилларининг параллел ишлаши билан бир қаторда мамлакатда диглоссиянинг турли хил турлари кузатилмоқда: Тунис оғзаки тили ва араб адабий тили; Туниснинг кундалик нутқ тили ва маҳаллий лаҳжаси (шеваси); Араб адабий тили ёзма ва маҳаллий лаҳжада ёки сўзлашув тилида.

80-йилларга келиб Туниснинг ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маданий ва илмий ҳаётининг турли соҳаларида функционал лингвистик шакллarning шундай тақсимланиши мавжуд эди:

1. Маъмурий бошқарув ва суд процесслари тизимида оғзаки нутқ араб адабий тилидан, ўқимишли ва французларнинг кундалик сўзлашув тилидан фойдаланади, гарчи ушбу соҳада фойдаланишга рухсат берилган расмий тил араб адабиёти деб эълон қилинган бўлса ҳам. Давлат, иқтисодий ва маданий характердаги ҳужжатларда араб адабий ва француз тиллари ишлатилади. Реклама, плакатлар, кўча номлари ва бошқалар тилига келсак, 1979 йилда французчани арабчага алмаштириш тўғрисидаги қонун қабул қилинди.

2. Оммавий ахборот воситаларида араб адабий тилидан фойдаланиш кўламини ошириш тенденциясига қарамай, француз тили жуда кенг қўлланилади. Туниснинг Африка пресс-телеграф агентлиги мамлакат ичидаги халқаро ва маҳаллий характердаги барча маълумотларни икки тилда - араб адабий ва француз тилларида тарқатади. Радио ва телевидение эшиттиришлари араб адабий ва француз тилларида (тахминан тенг тақсимланади), шунингдек италян тилида. Араб адабий тилидаги дастурлар орасида ахборот материаллари, диний, спорт ва кўнгилочар дастурлар асосий ўринни эгаллайди. Мамлакатнинг маданий ҳаёти ҳақидаги дастурларга озгина вақт ажратилади. Диний эшиттиришлар, Қуръон тиловати ва жума намозлари мумтоз араб тилида эфирга узатилади. Спорт ва кўнгилочар дастурларда (театрлаштирилган фаол спектакллар, халқ эртаклари) маҳаллий лаҳжа билан бир қаторда асосан кундалик оғзаки нутқдан фойдаланилади. Телевизорларда мунтазам равишда франсузча бадий ва ҳужжатли филмлар, француз маданияти, илм-фан ва техника вакиллари чиқишлари намоёниш этилади.

3. Мустақилликка қадар ва Тунис Республикасининг дастлабки йилларида барча ижтимоий ва сиёсий тадбирлар асосан франсуз тилида олиб борилган. Ҳозирги кунда конференциялар, парламент мунозаралари,

суҳбатлар ва бошқа турли хил расмий тадбирларнинг иш тили араб адабий тили ёки ўқимишли кишиларнинг кундалик оғзаки тили ҳисобланади, шу билан бирга француз тилидан ҳам фойдаланиш мумкин.

4. Мустақилликгача бўлган даврдаги умумий таълим бошланғич мактабидан фарқли ўлароқ, ўқитиш асосан француз тилида олиб борилган бўлса, 1980-йилларда бошланғич мактабда (олти йиллик) ўқитиш асосан араб адабий ёки кундалик оғзаки тилда олиб борилади. Дастлабки икки йил фақат араб тилида ўқитилади. Учинчи йилдан бошлаб француз тили жорий этилди. Тўлиқ французча оз сонли хусусий мактабларда ўз мавқеини сақлаб қолди. Умумий таълим билан бир қаторда касб-хунар таълими бериладиган тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактабларда гуманитар фанлар бўйича араб тили адабиёти ёки ўқимишли кишиларнинг кундалик оғзаки тили ўқитилади. Табиийки, илмий фанлар француз тилида ўқитилади. Бугунги кунга келиб, ўрта махсус ўқув юртларида асосан француз тили ўқитилмоқда. Олий таълим тизимида араб адабий тили гуманитар фанларни ўқитишда ниҳоятда чекланган ҳолда қўлланилади. Француз тили табиий фанлар, муҳандислик, биология, тиббиёт ва агрономия фанларини ўқитиш учун асосий иш тили ҳисобланади.

5. Тунисдаги бадиий адабиёт тили араб адабиётидир. Қўшни Жазоирдан фарқли ўлароқ, француз тили ижодий фаолият тили сифатида Тунисда кенг тарқалмаган. Тунис муаллифлари шеърятда, баъзан эса насрда кўпинча кундалик нутқ ва маҳаллий лаҳжадан фойдаланишга мурожаат қилишади. Баъзи насрий ва шеърый асарлар мумтоз тилда ёзилган. Ижодий зиёлиларнинг маълум вакиллари ўз асарларини икки тилда - араб адабий ва француз тилларида ёзадилар. Агар Тунис кино ишлаб чиқаришида франсуз тили асосий тил бўлса, драмада бу адабий араб тилидир.

6. Саноат фаолияти соҳасида, аҳолининг деярли 75 фоизи ишлайдиган анъанавий секторида, кундалик оғзаки тил ва маҳаллий лаҳжалар устунлик қилади. Янги фермер хўжаликлари соҳасида (саноатдаги замонавий сектор, қишлоқ хўжалиги, масалан, қишлоқ хўжалиги мажмуалари ва намунали фермер хўжаликларида, савдода) француз тили маълумотли кишиларнинг адабий ва кундалик нутқ тили билан бир қаторда ишлатилади ва иккинчиси устун мавқега эга бўлади. Бу ерга.

Илмий соҳага адабий араб (гуманитар) ва француз (муҳандислик ва табиий фанлар) хизмат қилади.

7. Армияда кундалик оғзаки нутқ алоқа воситаси вазифасини бажаради. Шу билан бирга, чет элдан олиб келинган янги ускуналар билан қуролланган бўлинмаларда асосан француз тилидан фойдаланилади, араб адабиёти

камроқ. Адлия вазирликлари ва ички ва бўйсунувчи хизматларнинг фаолияти тўлиқ араблаштирилди.

8. Оилавий ва маиший соҳада улар асосан кундалик оғзаки тилда ва маҳаллий лаҳжаларда гаплашадилар. Тунис жамиятининг ўқимишли қисми баъзан бу соҳада француз тилидан ҳам фойдаланади. Бир тилли французча таълим олган ёки кўп йиллар давомида француз тилида сўзлашадиган мамлакатларда ишлаган мамлакат аҳолиси бу соҳада кўпинча французча - арабча сабир - французча ва кундалик сўзлашув тилининг аралашмасидан фойдаланадилар. Ҳали ўрганилмаган ушбу "гибрид" шаклни французча сўз бойлиги ва морфологияси ва араб синтактик тузилиши билан ажралиб турадиган пидгин деб таснифлаш мумкин.

Мунозара учун саволлар:

1. Тунис тилида ёзма тил борми?
2. Тунис оғзаки тили нимага асосланиб шаклланган?
3. Берберга нисбатан арабча қандай рол ўйнайди?
4. Араб тили турк ва франсуз тилларига нисбатан қандай рол ўйнайди?
5. Тунисдаги тил ҳолатининг муҳим фарқловчи хусусияти нимада?
6. Тунис жамияти ҳаётида франсуз тилининг ўрни қандай?
7. Тунисда француз тили фаолиятининг салбий томони нимада?
8. Тунисда француз тили фаолиятининг ижобий томони нимада?
9. Тунисда таълим учун қандай маблағ ўжратилган?
10. Тунисда бадий адабиёт тили қайси тилда?

2-кичик гуруҳ. Қувайтдаги тил вазияти.

Муайян тарихий сабабларга кўра Қувайтда лингвистик вазият вужудга келди, қайси араб мамлакатларининг аксарият қисмида бундай куч билан ўзини намоён қилмайдиган омиллар муҳим рол ўйнайди.

1. Аҳолининг тез ўсишига туб аҳолининг табиий ўсиши эмас, балки дунёнинг турли мамлакатларидан нисбатан катта иммиграция сабаб бўлади.

2. Автохонтон аҳоли мамлакат умумий аҳолисининг ярмидан камини ташкил қилади.

3. Миграция оқимида Осиё мамлакатларидан келган муҳожирлар - ҳиндулар, покистонликлар ва эронликлар билан бир қаторда кўплаб араб мамлакатларидан ҳам одамлар жалб қилинган.

4. Давлат тили деб эълон қилинган араб тили нафақат адабий тил, маҳаллий кундалик сўзлашув ва шевалар, балки кўплаб араб мамлакатларининг халқ сўзлашув тиллари билан ҳам ифодаланади.

Қувайт, одатда, аҳолиси кам мамлакат. Аҳолининг ўртача зичлиги 1 квадрат километрга 94 кишини ташкил қилади. Аҳоли нотекис тақсимланган.

Кўпчилик мамлакат ҳудудининг кичик қисмида (1,25%) тўпланган, бу атиги 150 квадрат километрни ташкил қилади. Мамлакат аҳолисининг 90% дан ортиғи истиқомат қиладиган Форс кўрфази соҳиллари бўйлаб жойлашган ушбу ҳудудларда аҳоли зичлиги 1 квадрат учун 3800 кишига тўғри келади. Қувайт шаҳарлашувнинг юқори даражаси билан ажралиб туради, шаҳар аҳолисининг 90% дан ортиғи.

Муҳожирлар мамлакатда тил ҳолатининг шаклланиши ва ривожланишига ҳал қилувчи таъсир кўрсатади. 1980 йилги аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра. Қувайтликлар жами аҳолининг 41,2 фоизини, қувайтлик бўлмаганлар эса 58,8 фоизни ташкил этди. Қувайтнинг ҳар хил турдаги мутахассисларга, малакали ва ёрдамчи ишчи кучига доимий равишда ўсиб бориши 60-йилларнинг ўрталарига келиб, иммигрантлар мамлакат аҳолисининг ярмидан ортиб кетишига олиб келди. Шунга қарамай, Қувайтнинг этник қиёфасини айнан араблар аниқлайдилар, чунки турли араб мамлакатларидан келган иммигрантлар - Иорданиядан 220 минг, Ироқдан 70 минг, Ливандан 60 минг муҳожирлар иммигрантларнинг энг катта фоизини ташкил қилади.

Мамлакат ишчи кучида қувайтликлар сонининг мунтазам равишда қисқариши кузатилмоқда. Қувайт иқтисодиётининг айрим соҳаларида бошқа мамлакатлардан келган ишчилар улкан таъсирга эга. Қурилишда ишчиларнинг деярли 25% Эрондан, кўплаб ҳиндулар ва покистонликлар, Малайзия ва Филиппиндан келган муҳожирлар хизмат кўрсатиш соҳасида ишлайдилар. Қувайтликларнинг ўзи менежмент, маъмурият ва хизмат кўрсатиш билан шуғулланади.

Кўплаб араблар - иммигрантлар, худди бошқа мамлакатлардан келган муҳожирлар сингари, Қувайтда вақтинча яшайдилар ва қоида тариқасида ўзларининг этник-маданий изоляциясини сақлаб қоладилар. Изоляцияга, хусусан, муҳожирларнинг аксарият қисми шаҳарларда ихчам массада яшаши, бир-бири билан яқин алоқаларни сақлаб туриши ёрдам беради, уларнинг сақланиб қолишига ватандошлар тизими ёрдам беради.

Мамлакатдаги араб тили асосан адабий араб тили (ёзма ва оғзаки шаклларида) ва Қувайтнинг кундалик оғзаки тили билан ифодаланади. Адабий тил алоқанинг турли соҳаларида - маъмурий ва бошқарув, оммавий ахборот воситалари, ижтимоий ва сиёсий фаолият, таълим, бадиий адабиёт, фан ва диний ибодатларда анча кенг тарқалди.

Оилавий ва кундалик ҳаёт соҳасида фонетик, грамматик ва лексик хусусиятларига кўра Ироқнинг Басра шаҳри ва Ироқнинг бошқа жанубий минтақалари аҳолисининг сўзлашув тилига яқин бўлган маҳаллий диалектлар ва Қувайтнинг кундалик сўзлашув тили устунлик қилади. Кундалик сўзлашув

тили саноат соҳасида кенг тарқалди, бундан ташқари у мамлакатда кўпинча миллатлараро алоқа воситаси сифатида ишлайди. Бошқа мамлакатлардан келган одамлар, қоида тариқасида, бир-бири билан мулоқот қилиш учун ўз она тилларидан фойдаланадилар. Янги турдаги хўжаликлар соҳасида, биринчи навбатда, нефт, кимё саноати ва бошқалар. Қувайт билан бир қаторда кундалик-оғзаки араб адабий ва қисман инглиз тилларидан фойдаланилади.

Қувайтда таълимнинг барча даражалари асосан араб адабий тили билан таъминланади, аммо бошланғич мактабда. Айниқса, куйи синфларда ўқитишда кундалик оғзаки нутқнинг улуши катта. Тўлиқ бўлмаган ўрта ва ўрта мактабларда табиатшунослик циклининг айрим фанлари инглиз тилида ўқитилса-да, ўқитиш адабиётда олиб борилади. Адабий тилнинг олий таълим соҳасидаги заиф позициясини тушунтирувчи омил шундаки, бу тил, маълум даражада, бошқа араб мамлакатларидаги каби, олий ўқув юртларида фан ва таълим тили сифатида хизмат қилишга тайёр эмас. Олий ўқув юртларида инглиз тилидан фойдаланишнинг иккинчи объектив сабаби, аксарияти университет таълими олган ва инглиз тилида сўзлашадиган мамлакатларда ихтисослашган ўқитувчиларнинг адабий тилни билиш даражасининг этарлича юқори даражаси деб ҳисобланиши керак.

Қувайтда араб тилида сўзлашувчилар бошқа мамлакатлардан фарқли ўлароқ, маълумотларнинг асосий қисмини араб адабий тилида оладилар. Адабий тил оммавий ахборот воситаларида устунлик қилади. Кундалик нутқ тили оммавий ахборот воситаларида деярли қўлланилмайди.

Сўнгги йилларда Қувайт илм-фанни нафақат олий маълумот базасида, балки Илмий тараққиёт ассоциацияси қошида бирлаштирилган махсус илмий марказларни ривожлантиришга катта эътибор қаратмоқда, улар билимларнинг турли соҳалари, шу жумладан, илмий-тадқиқот материалларини нашр этадилар. техник ва табиий фанлар, асосан адабий тилда.

Илмий тараққиёт ассоциацияси илм-фаннинг турли соҳаларида бирлаштириш учун 100 мингдан ортиқ атамаларни ўз ичига олган катта араб политехник луғатини яратишни бошлади. Адабий тилнинг илмий услубини ривожлантириш учун кувайтликлар ғарбий тиллардан кўплаб илмий адабиётларни таржима қилишади. Кўпгина китобларда арабча илмий атамалар билан параллел равишда чет эл тилларидан фойдаланилган. Қувайт илмий адабиётлари билан танишиш шуни кўрсатадики, илмий журналларда ва бошқа нашрларда ишлатиладиган атамалар Сурия, Ливан ва қисман Ироқда қўлланилган терминология билан ўзаро боғлиқдир.

Армия ва полицияда, давлат бошқаруви ва суд ишларида бўлгани каби, адабий тилдан фойдаланиш афзалроқдир, аммо кундалик нутқ шаклига ҳам рухсат берилган.

Узоқ вақт давомида Буюк Британиянинг мустамлакаси остида бўлган Кувайтда инглиз тили ҳанузгача алоқанинг турли соҳаларига чуқур кириб бормаган, аммо зиёлилар орасида ва ишбилармон доираларда у тез-тез иқтисодий фаолият ва фан соҳасида ишчи тил сифатида кирса ҳам, ва чет элликлар билан муомала қилишда ҳам худди шундай. Инглиз тилини билиш нуфузли ҳисобланади, буларнинг барчаси юқори билим ва маданиятнинг далилидир.

Унинг аҳолисининг араб тилида сўзлашадиган қисми орасида замонавий Кувайтнинг лисоний ҳаётининг ўзига хос хусусияти диглоссия бўлиб, унинг ўзига хослиги нафақат араб тилининг адабий ва минтақавий сўзлашув шакллари, кўпчиликда бўлгани каби бошқа араб мамлакатлари, шунингдек, адабий тил, ушбу мамлакатнинг оғзаки нутқий тили ва шу билан бир қаторда бошқа араб халқ сўзлашув тиллари - сиро-фаластин, миср, ироқ ва бошқалар. Табиийки, Кувайтда тил ҳолатининг шаклланишига нафақат аҳолининг турли мамлакатлардан кўчиши таъсир қилади. Бундан ташқари, юқори даражадаги урбанизация даражаси, шаҳар ичида биргаликдаги фаолият учун шарт-шароитлар, вақт жиҳатидан анча узоқ бўлган фаолият ва турли хил халқ сўзлашувчи тилларда сўзлашувчилар ўртасидаги алоқа.

Кувайтда вужудга келган шарт-шароитлар Кувайт тилида сўзлашув тили асосида минтақавий коинни турли мамлакатлардан келган араблар ўртасида оғзаки мулоқот воситаси сифатида махсус модификациясини пайдо бўлишини олдиндан белгилаб қўйди. Бу супра-диалектал шаклланиш бўлиб, унинг шаклланишига барча араб фольклор тилларига хос бўлган умумий типологик хусусиятларнинг бирлаштирувчи таъсири ва умумий араб адабий стандарти таъсир қилади.

Кувайтда Сурия, Ливан, Иордания, Ироқдан келган муҳожирлар, кўплаб фаластинликлар ва бошқалар мавжуд. минтақавий Койненинг Кувайт модификациясини шакллантириш жараёнини тезлаштиради ва Мағреб мамлакатларидан - секинлашади, чунки бу худуддан келган муҳожирларнинг халқ сўзлашув тилларида типологик жиҳатдан Кувайтнинг оғзаки тилига яқин элементлар мавжуд.

Турли хил коммуникатив соҳаларда ишлаш даражаси ва кенглиги жиҳатидан афзаллик, маълум бир мамлакатнинг тарихий жиҳатдан доминант ролини ўйнайдиган маълум бир халқнинг нутқий тили билан сақланиб қолади, гарчи автохонтон аҳоли сони жиҳатидан пастроқ бўлса ҳам муҳожирлар. Бошқа араб тилидаги сўзлашув тилларидан фарқли ўлароқ.

Кундалик ҳаётда асосан аҳолига хизмат қиладиган аҳоли гуруҳлари камроқ, Кувайт тилидаги сўзлашув тили, асосий функциясидан ташқари, кўпинча макро-воситачилик тили вазифасини бажаради. Кувайтда иккинчи даражали тил (ёки маълумотли кишиларнинг кундалик нутқ тили) деб номланиши учун шароит яратилди

Оғзаки алоқа соҳасида нафақат Кувайтнинг ўқимишли қатламлари - шунга ўхшаш жараён, масалан, Тунисда ҳам содир бўлади, шунингдек, турли араб мамлакатларидан келган одамлар: араблараро шакли, уларнинг фаолияти нутқда луғат шаклларида фойдаланишни рад этиш. Муайян халқ оғзаки тили учун ўзига хос ва суҳбатдошга тушунарли бўлган сўзлар ва шакллардан фойдаланиш. Ўрта тил ёзма адабий нутққа қарши нутқ шакли сифатида ишлайди.

Шундай қилиб, Кувайтдаги араб тили қуйидаги функционал тақсимотлар орқали ўзини намоён қилади: "Араб адабий тили - Кувайтнинг кундалик сўзлашув тили", "Араб адабий тили - турли хил халқ сўзлашув тиллари", "Кувайт халқ тили - сўзлашув тили - бошқа араб халқ сўзлашув тиллари ", " Регионал Коине - арабча халқ сўзлашадиган тиллар ", " Кувайтнинг кундалик сўзлашув тили - маҳаллий лаҳжа ".

Минтақавий Коине-дан фарқли ўлароқ, пайдо бўлиши бир-бирига чамбарчас боғлиқ бўлган араб тилида сўзлашадиган тилларнинг алоқаси билан боғлиқ бўлиб, араблар ва урду тилида сўзлашувчилар ўртасида саноат ёки бошқа соҳаларда вақти-вақти билан алоқалар натижасида пидгин пайдо бўлди, унда урду тили манба бўлган. Ушбу пидгин - Арабоурду - нафақат Кувайтда, балки Ҳиндистон ярим оролидан келган муҳожирлар яшайдиган Форс кўрфазининг бошқа мамлакатларида ҳам кенг тарқалди. Шуни таъкидлаш керакки, унинг ушбу мамлакатлар учун араб тилларига хос хусусиятлари билан ажралиб турадиган ўз вариантлари мавжуд. Кувайтда бошқа Осиё тилларини биладиганлар кўп - бу бир нечта пидгин пайдо бўлишининг асоси. Масалан, кувайтликлар ва эронликлар ўртасидаги алоқалар натижасида араб-форслар вужудга келди.

Кувайт ҳокимиятининг таълим соҳасидаги мақсадли сиёсати туфайли араб адабий тилини биладиганлар сони доимий равишда кўпайиб бормоқда. 70-йилларнинг ўрталарига келиб деярли умумий саводсиз бўлган мамлакатдан (50-йиллар) Кувайт аҳолининг тахминан 80% (78,6%) адабий тилда сўзлашадиган мамлакатга айланди. Кувайт араб тилининг барча бошқа шаклларига нисбатан адабий тил ва ўқимишли кишиларнинг кундалик сўзлашув тилининг устун мавқеи учун асос яратмоқда деб тахмин қилиш мумкин.

Қувайтнинг ҳукмрон доиралари, ўз мамлакатларини Араб Шарқидаги мамлакатларнинг умумий маданий ривожланиши жараёнига, маданият ва таълим соҳасидаги сиёсатини ишлаб чиқишга жалб қилишга интилиб, биринчи навбатда араблаштириш ва исломлаштириш тамойилларидан келиб чиқади. араб адабий тилини ривожлантиришда умумий араб стандартлари асосида бошқарилади. Бундай тилшунослик ҳолати, нисбий маданий ва диний бирлик, минтақавий Койненинг маҳаллий модификациясини шакллантириш, Қувайт араблари ва турли араб мамлакатларидан келган муҳожирлар ўртасида ўзаро тушунишга ҳисса қўшди. Мамлакат ичидаги барча арабларнинг консолидацияси жараёнининг ривожланиши учун асос бўлиши мумкин. Ушбу жараённинг ривожланишига араб иммигрантларига нисбатан Қувайт ҳокимияти томонидан олиб борилаётган ҳуқуқий ва иқтисодий камситиш сиёсати ёрдам бермайди. Шу билан бирга, мавжуд шароитлар бир вақтнинг ўзида қувайтликларнинг ички консолидациясига ҳалақит бермайди, улар ривожланиб борган сари кўпроқ Қувайт этно-ижтимоий ҳамжамиятига бирлашмоқдалар.

Мунозара учун саволлар:

1. Қувайтдаги этнолингвистик вазиятни аниқланг.
2. Қувайтда тил ҳолатининг шаклланиши ва ривожланишига нималар ҳал қилувчи таъсир кўрсатмоқда?
3. Қувайтда адабий арабча қаерда ишлатилади?
4. Қувайт тилидаги сўзлашув тили ва маҳаллий лаҳжалар қаерда ишлатилади?
5. Қувайтда инглиз тили ишлатиладими ва қаерда?
6. Турли араб халқ оғзаки тиллари нотиклари ўртасидаги алоқа қайси тилда?
7. Саноат соҳасида араблар ва урду ва форс тилларида сўзлашувчилар ўртасидаги алоқа қайси тилда амалга оширилади?
8. Қувайтнинг ҳукмрон доиралари маданият ва таълим соҳасидаги сиёсатини ишлаб чиқишда қандай тамойилларга асосланади?
9. Қувайт қачон мустақил конституциявий монархия деб эълон қилинди?
10. Қувайтда барча даражадаги таълим учун асосий тил қайси?
11. Адабий тилнинг олий ўқув юртидаги заиф позицияси нима билан изоҳланади?
12. 1980 йил маълумотларига кўра бутун Қувайт аҳолисига нисбатан саводсиз одамлар неча фоизни ташкил этади?

3-кичик гуруҳ. Араб терминологиясининг ривожланиши хусусиятлари.

Сўнгги йилларда араб мамлакатларининг илм-фан ва технологиянинг изчил ривожланишидан асрлар давомида ажралиб чиқиши бу мамлакатларни чет элларда тўпланган илмий-техник тажрибани ўзлаштириш зарурати олдига қўйди. Маълумки, мустамлака ҳукмронлиги туфайли араб мамлакатларида инглиз (Ироқ, Миср, Судан, Яман) ёки француз (Сурия, Ливан, Араб Мағриби давлатлари) ёки италян (Ливия) иккинчи тил сифатида ишлатилган. . Бу араб тилининг сўз бойлигига маълум даражада таъсир кўрсатди.

Луғавий фарқлар энг кўп терминологияда намоён бўлади. Баъзи билим соҳаларидаги фарқлар шундай хусусиятга эга бўладики, улар филологлар учун ҳам, фан ва амалиётнинг турли соҳалари мутахассислари учун ҳам ташвиш ва хавотирга сабаб бўладилар. Ҳақиқатан ҳам, агар кундалик алоқа соҳасидаги сўзларнинг ишлатилишидаги фарқлар контекст билан қопланиши мумкин бўлса ёки вазият, демак, терминологик луғатдаги фарқлар жуда кўп хавф-хатарларга олиб келади, чунки атаманинг лексик маъносининг контекстга боғлиқлиги жуда чекланган. Термин учун контекст - бу маълум бир фан ёки амалиёт соҳасидаги тушунчалар тизими. Шу сабабли, терминологиядаги фарқлар турли мамлакатлардан келган икки араб мутахассиси учун умумий тилни топишга қийналишига олиб келади, бу табиий равишда араб давлатлари ўртасидаги маданий ва илмий алмашинувни мураккаблаштиради.

Инсон фаолиятининг ҳар бир махсус соҳаси ўзига хос тушунчалар тизими билан тавсифланади, бу маълум бир тилга хос бўлган атамалар тизимида акс этади. Атамалар номинатив маънога эга бўлган сўзлар ва иборалар бўлиб, фан, техника, санъат ва инсон фаолиятининг бошқа изоляция қилинган соҳаларини махсус тушунчаларини билдиради. "Термин" тушунчаси учун арабча сўзнинг ўзи - ал-истилах (الإستلاح) "ўзаро келишув" деган маънони англатади, яъни. баъзи бир сўзларни махсус маъноларда ишлатишга оид маълум бир гуруҳ гуруҳининг келишуви. Натижада кўплаб сўзлар умумий тил (луғавий) ва "шартнома" ёки терминологик (истилахий) учун икки маънога эга эди.

Атамалар тор муҳитда мутлақ изоляцияга умуман хос эмас ва уларнинг кўпчилиги фан ва техника ютуқларини оммалаштириш ва ҳ.к. уларнинг махсус фойдаланиш соҳалари чиқиб кетади ва умумий тилга кириб, улар одатда маълум сўзларга айланади. Шу билан бирга, умумий тил луғатининг элементига айланиб, атама ҳанузгача терминологик тизимнинг аъзоси бўлиб қолмоқда.

Тегишли махсус тушунчаларни аниқ ва аниқ номлаши керак бўлган махсус лексик бирликлар сифатида атамалар аниқ ва ҳеч бўлмаганда барча фаолият доираси доирасида бўлиши керак, яъни. уларнинг терминологик соҳаси. Маънонинг тўлиқ аниқлиги ва фойдаланишнинг изчиллиги атамалар учун мажбурий талаблардир. Идеал ҳолда улар дублетларга эга бўлмасликлари керак, яъни. битта концепция бир нечта муддат билан белгиланмаслиги керак. Бундан ташқари, ушбу атама қатъий номинатив birlik сифатида экспресив ва эмоционал ранг бериш билан характерланмаслиги керак, у стилистик жиҳатдан бетарафдир. Илм - бу фикрлашнинг алоҳида соҳаси ва у учун сўзнинг психологик рангланиши минимал маънога эга. Ушбу соҳаларда ҳамма нарса ҳақиқатни мантикий билиш вазифасига бўйсунди ва шунинг учун улар учун нутқнинг аниқлиги устида ишлаш жуда муҳимдир. Ушбу мақсад аниқ, махсус белгиланган дастлабки маънога эга бўлган ва, асосан, ҳеч қандай таъсирчан қўшимча уюшмаларни қўзғатмайдиган қатъий келишилган сўзларни танлаш орқали амалга оширилади. Тўғридан-тўғри келишувгача қайта ишланган бундай аниқ сўзлар атамалар деб аталади.

Терминлар илмий тилнинг идеалидир, у билан фақат аниқ белгиланган маънолар билан боғланиш мумкин ва баъзи тушунчалар номи бир хил сўзлар - атамалар билан боғланади.

Араб терминологияси тарихида ривожланишнинг икки даври мавжуд - классик ва замонавий. Анъанавий ўрта асрлар - араб тилида ривожланган мусулмон илмлари, ислом ҳуқуқи, шеърят ва бошқалар - асл атамалар билан юқори даражада тўйинганлигини кўрсатади. Шу билан бирга, ўша даврдаги табиий ва аниқ фанларда - кимё, математика, геометрия, механика, астрономия, шунингдек, фалсафа, мантиқ, мусиқа каби юнон тилида ривожланган, арабча атамалар билан бирга таълим шунингдек, яхши мослаштирилган қарзларнинг муҳим миқдори ...

Эски билим соҳаларининг терминологик фонди барқарор, бир неча асрлар давомида ишлаб чиқилган, ўрта асрлар илм-фанининг ривожланиши араб тилшунослари томонидан кўпинча замонавий араб терминологиясини шакллантириш модели ва манбаи сифатида кўриб чиқилган. Шунини таъкидлаш керакки, бу масалада консерватив нуқтаи назардан гапирган анъанавий тилшунос олимлардан фарқли ўлароқ, илгари жамоатчилик вакиллари адабий тилнинг лексик тизимини янада ривожлантириш тўғрисида ўзларининг ҳукмларида замонавий сўз ишлатилишининг бевосита кузатувларига таяниб, пайдо бўлаётган тил ҳолатини ҳозирги муаммолари билан ҳисобга олиш.

Замонавий арабча терминологияни яратиш жараёнида, аввало, аллақачон шаклланган тушунчалар ва улар учун ишлаб чиқилган янги европалик атамалар тиллари мавжудлигини ҳисобга олиш керак. Арабча терминологик амалиётнинг вазифаси аллақачон ишлаб чиқилган ва кўпроқ стандартлаштирилган чет тили терминологиялари учун этарли даражада арабча атамаларни топишдир. Янги арабча атамалар лотин-юнон таълими интернационализмига қарши, ёки миллий (ҳозир асосан инглиз ва француз тиллари) терминларига қарши яратилган.

Чет тили терминологик тизимларини нусхалаш турли йўллар билан амалга оширилади ва терминологияни яратиш ва тўлдириш учун тил воситалари умумий адабий луғатни тўлдиришда қолмоқда. Бундай ҳолда қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

1) мавжуд бўлган ёки мавжуд бўлган маҳаллий луғат бир марта махсус маънода тугатиш;

2) тилда мавжуд бўлган сўз ясалиши қоидаларига мувофиқ янги сўзларни - атамаларни шакллантириш;

3) атамалар ва терминологик сўз бирикмаларини таржима қилиш ва уларни кейинчалик эллиптик ёки мураккаб сўзларга конденсация қилиш йўли билан камайтиришнинг кейинги жараёни сифатида;

4) шартларни тўғридан-тўғри қарз олиш.

Фан ва техниканинг араб адабий тилини яратиш муаммоси араб тилидаги илмий фикрлаш, унинг илмий нашрларда кенг қўлланилиш муаммосидир. Албатта, "илмий нашрлар терминларни синаш ва уларни тарқатишнинг энг яхши усули ҳисобланади. Бироқ, лингвистик соҳада у бири-бирига боғланган иккита даҳшатли тўсиққа дуч келади. "

Биринчи тўсиқ кўплаб араб илмий ва техник мутахассисларининг араб тилида техник ва илмий мавзуларда ёзиш қийин, ҳақиқатан ҳам имконсиз эканлигига ишонишидир. Шу билан бирга, илмий ва техник ходимларнинг лингвистик ваколатлари этарли эмаслиги кўпинча қайд этилади, уларнинг тилшунослар ва адабиётшунос олимлар каби адабий тилни мукамал ва мукамал билмасликлари таъкидланади. Шу билан бирга, ўрта ва қисман олий ўқув юртлари учун матбуот, таржима қилинган ва оригинал, илмий-оммабоп ва ўқув адабиётлари орқали араб адабий тилининг замонавий терминологиясини шакллантириш, бу терминологиянинг кўплаб терминологик соҳаларда фақат ўз ичига олганлигини келтириб чиқаради. илм-фан ва технологиянинг бирламчи, асосий, яхши маълум бўлган тушунчаларини билдирувчи атамаларнинг юқори қатлами, юқори ихтисослашган терминологияни батафсил ва тизимли ўрганмасдан. Ўзининг тадқиқот базаси бўлмаганлиги сабабли, асл илмий тадқиқотларни нашр этиш

мумкин эмас, шунинг учун миллий тилда ихтисослашган илмий нашрлар мавжуд эмас. Ҳатто бир қатор араб мамлакатларида баъзи бир асосий саноат тармоқларининг (масалан, нефт саноати, оғир саноат, энергетика) ривожланиши миллий терминологиянинг кенг ривожланишига олиб келмайди. Иш, қоида тариқасида, бошланғич терминологияни ўз ичига олган даврий нашрлар саҳифаларида (кўпинча реклама бўлимида) шарҳ материаллари ва журналистик ҳисоботларни нашр этиш билан чекланган (масалан, Асван Платинум материаллари, Мисрдаги металлургия ва алюминий заводлари ва бошқалар). ., арабча даврий нашрларда нашр этилган.). Ҳужжатлар, қоида тариқасида, чет эл (одатда инглиз) тилида сақланади.

Миллий терминологияни ривожлантиришдаги иккинчи тўсиқ - бу ўз мамлакати ёки чет элдаги олий ўқув юртларида таълим олган ва шу билан кенг қўлланиладиган чет эл терминологиясини биладиган илмий-техник зиёлиларнинг икки тиллилиги. зиёлиларнинг оғзаки лаҳжаси тилида. Кўриниб турибдики, диглоссия ҳақиқати араб дунёси мамлакатларида мавжуд бўлган ўзига хос ижтимоий-иқтисодий шароитлар билан биргаликда адабий тилда миллий терминологияни яратишда асосий тўсиқдир.

Қоҳира араб тили академияси президенти И.Мақдурнинг кўрсатмаларига кўра, ҳозирги кунга келиб араб илмий тили бир қатор фанлар учун ривожланди: «назарий фанлар - ҳуқуқ, иқтисод, сиёсат, педагогика, психология, ахлоқ, фалсафа. - замонавий араб тилида ўқитилади ва тақдим этилади. Амалий фанларни араблаштиришда муҳандислик, геодезия, астрономия, геология, кимё, физика, фармацевтика, тиббиёт соҳасида аниқ натижаларга эришилди.

Вазият, айниқса, Араб Мағриби мамлакатларида миллий терминологияни яратиш учун жуда қийин бўлиб, унда икки тилли тил шароитида илм-фан ва технология соҳасидаги ишбилармонлик ёзишмалари соҳасида ягона тил мавжуд. ўрта ва олий таълим тизими хорижий, яъни французча бўлиб, миллий терминологияси деярли ишлаб чиқилмаган. Гап "араблаштириш" (Жазоир) ҳақида кетаётган ушбу минтақадаги мамлакатларда социалистик жамиятни барпо этишнинг зарур шартларидан бири сифатида миллий тил мақомини тиклаш масаласи ва "социализм" шиори қаерда? Арабизация» деб эълон қилинди.

Адабий тилнинг замонавий арабча терминологиясини шакллантириш манбалари:

1. Адабий тилнинг замонавий арабча терминологиясини шакллантиришнинг биринчи ва асосий манбаи асл ва таржима қилинган ўқув ва илмий-оммабоп адабиётлар, шунингдек араб тилида нашр этилган даврий

нашрларда чоп этилган кўплаб материаллар (мақолалар, шарҳлар, шарҳлар, хроникалар).

2. Қоҳира араб тили академияси томонидан олиб бориладиган терминологияни танлаш ва кодификациялашни ривожлантириш бўйича мақсадли ишлар олиб борилмоқда. Дастлаб, Академияга "ўрта ва олий таълимга илмий-техник атамалар билан таъминлаш, шунингдек ҳукумат фаолиятини таъминлаш" вазифаси қўйилган эди. Академия таркибидаги терминологияни ривожлантиришда ҳал қилувчи сўз тилшунослар-анъанавийлар ва филологларга тегишли бўлиб, улар муаммони тўлиқ тушунишдан йироқ ва обрўли мулоҳазаларни бошқарган - ўзларининг терминологиясини араб адабий тилида яратиш мумкинлигини исботлаш учун. . Улар ўзларининг терминологик фаолиятини асл араб Корнесловга ишониш ва қарз олишдан фойдаланишни рад этиш принципига асосланишди. Шу билан бирга, академияга амалиёт жараёнида пайдо бўлган терминологияни диалектизм ва қарзлардан тозалаш ва уларни умумий адабий меъёрлар талабларига тўлиқ жавоб берадиган лингвистик нуқсонсиз атамалар билан алмаштириш ҳам ишониб топширилди.

Бироқ, леҳим фактлари, ҳукмрон бўлган терминологик амалиёт билан ҳисоблашни истамаслик билан ифодаланган терминологияни шакллантириш ва ишлашидаги шартли қонуниятларни ҳисобга олмасдан атамаларни яратиш ва танлашга анъанавий равишда бир томонлама лингвистик ёндашув академик терминологиянинг номувофиқлиги ва паст самарадорлиги.

3. Араб адабий тилини техник ва илмий терминология билан тўлдиришнинг учинчи манбаи - бу замонавий араб миллий лексикографиясининг энг массив тури бўлган тил анъаналарининг тақиқлари ва чекловларидан холи араб-араб луғатлари.

Арабча Узусда мавжуд бўлган сўз бойлиги одатда чет эл луғатига киритилган лексик бирликларни тўлиқ қамраб ололмади, бунинг натижасида замонавий араб лексемаларидан ташқари чет сўзларнинг ривожланган маъносини тузувчилар ҳам муҳим сонни ишлатишга мажбур бўлмоқдалар. архаизмлар, қарзларнинг янги ҳосил бўлган ҳосилалари, уларнинг шарҳлари ва тавсифловчи тушунтиришлари билан. Худди шу нарса, лекин кўпроқ даражада ҳар қандай хорижий-арабча луғатнинг энг муҳим таркибий қисми бўлган илмий, техник ва бошқа атамаларга тааллуқлидир. Шундай қилиб, араб мамлакатларида нашр этилган йирик хорижий-арабча луғатларнинг, хусусан, терминологик луғатларнинг муҳим қисми араб адабий тили терминологиясининг замонавий ривожланишининг

хақиқий даражасини акс эттирмайди, баъзида айрим тушунчалар учун амалдаги атамаларни инобатга олмайди. .

Қуролли кучлар ҳомийлигида нашр этилган чет эл-арабча луғатлар янада қатъий ва анъанавийдир. Ҳарбий технологияларнинг аҳамияти тобора ортиб бораётгани ва ҳарбий таълим муассасаларида ўқитиш ва қўшинларнинг амалий машғулоти жараёнида техник ва илмий терминологиянинг аҳамияти тобора ортиб бораётгани техник атамаларнинг инглиз-араб луғатининг нашр этилишини рағбатлантирди. Араб луғати тилининг замонавий терминологиясини ишлаб чиқиш тамойилларини белгилаб берган ушбу кенг луғатлар, кенг муқаддималари билан, нормаллаштирувчи типдаги бирлаштирувчи луғатлар сифатида ўйлаб топилган. Улар Қоҳира академияси томонидан ишлаб чиқилган принципларга, миллий илдиз сўзи асосида атамалар яратишга, фақат зарурат бўлганда қарзлардан фойдаланишга, энг кенг тарқалган атамаларни бирлаштириш учун танловга ва бошқаларга асосланган эди.

Илмий ва умумий адабий луғат ўртасида сезиларли фарқ мавжуд. Сўз атамаси ёрдамида тушунчани белгилашда аниқлик, аниқлик ва аниқлик сўз бирикмасининг энг муҳим устунлиги ҳисобланади. Илм-фан, нафосат, лингвистик мукаммаллик, гўзаллик ва ўқувчига ёки тингловчига юқори эстетик таъсир кўрсатиш билан бирга, умумий адабий луғатнинг афзалликлари ҳисобланади. Бадиий ва эмоционал мақсадлар хизматидаги бой синонимлар тилнинг қадр-қимматини ташкил этади ва унинг ишлатилиши тилга мослашувчанлик, таъсирчанлик ва куч беради. Аксинча, атамашунослик соҳасидаги фан тилига - синонимия - бу терминология хизмат қилиши керак бўлган мақсад йўлини мураккаблаштирадиган маълум бир камчилик. Янги атамаларни яратиш жараёнида қадимий ва замонавий нима, қарз ва янги шаклланган нарсалар ҳақида тахмин қилишнинг ҳожати йўқ. Асосий нарса - бу сўз бирикмасининг умумий буюртмаси ва ушбу буюртма билан мувофиқлиги.

Илмий тилнинг ўзига хос хусусияти, мутахассисларнинг фикрига кўра - бошқа тилшунослар, лотин-юнонча асосда яратилган халқаро атамалар ичидан қарз олиш хусусиятларидан эркин фойдаланиш бўлиши керак.

Кузатишлар шуни кўрсатадики, ривожланаётган илм-фан тили доирасида, араб адабий тилининг махсус функционал куйи тизими сифатида, терминологик тизимларнинг табиий шаклланиши жараёнида, қарз олиш атамаларининг айрим синфларини атамаларни бостириш билан ишлатишга аниқ мойиллик мавжуд. - таржималар, шунингдек уларнинг барқарор параллел ишлаши. Миллий атамаларнинг барқарорлиги бутунлай улар кўрсатадиган тушунчаларнинг долзарблиги билан боғлиқ.

Замонавий терминологияни шакллантириш ва айниқса, уларни тартибга солиш масалалари араб давлатлари кенг жамоатчилиги эътиборини тортмоқда. Араб терминологиясининг асосий камчилиги бу терминологик дублетларнинг кўплигидадир. Терминологиядаги иккиланиш манбаларнинг кўплиги, янги атамаларнинг пайдо бўлиши билан изоҳланади. Худди шу концепция учун бир қатор атамалар тўпланиши мумкин. Бу ҳеч бўлмаганда

а) лингвистик муассасалар томонидан тасдиқланган ёки яратилган "расмий" атамалар;

б) лексикографлар, икки тилли (хорижий-арабча) луғатлар муаллифлари томонидан яратилган атамалар;

в) фанни оммалаштирувчилар, таржимонлар ва журналистлар томонидан яратилган ва ишлатилган атамалар, шунингдек, уларнинг яратувчилари томонидан қўлланиладиган кўплаб индивидуал атамалар мавжуд.

Терминологияни унификациялаш зарурлигини яратиш араб мамлакатларида универсал бўлиб қолди. Араб тилшунослари давраларида терминология соҳасидаги чуқур зиддиятларга барҳам беришнинг энг самарали усули бу намунали ёки афзал қилинган қўшилган ҳолда кўп тармоқли чет эл-араб терминологик луғатини, нормаллаштирувчи турини яратишдир. ундаги терминлар ва араб мамлакатларида кенг тарқалиши. Ушбу ғоя аллақачон бирлаштирувчи ҳарбий луғатларда, шунингдек, Работда араблаштириш бўйича доимий бюро томонидан нашр этилган саноат луғатларида қисман амалга оширилган.

Таълимнинг барча босқичларида ва айниқса, олий ўқув юртларида миллий тилдан фойдаланиш терминологияни тўлдиришнинг табиий усули ҳисобланади. Бундай ҳолда, тил соҳасининг ўзи ҳақли равишда кўриб чиқилганлиги сабабли, ушбу атамаларни қўллаб-қувватлайди ва янгиларини яратади.

Миллий терминологиянинг ривожланиш даражаси ушбу тил мамлакатларининг ижтимоий ва иқтисодий, илмий-техник ривожланиш даражаси билан бевосита боғлиқдир. Араб тилида сўзлашадиган баъзи мамлакатлар эндиликда замонавий саноат тараққиёти йўлини тутмоқдалар ва замонавий илмий билимларнинг аксарият соҳаларида илмий ишлар эндигина бошланмоқда. Арабча терминологияни янги шаклланаётган, шаклланиш ва ривожланиш жараёнида кўриб чиқиш керак.

Мунозара учун саволлар:

1. Терминларни тасдиқлаш ва тарқатишнинг энг яхши усули қандай?
2. Фан ва техниканинг араб адабий тилини яратиш муаммоси нимада?

3. Адабий тилнинг замонавий арабча терминологиясининг шаклланиш манбаларини айтинг.

4. Араб адабий тилининг замонавий терминологиясини ривожлантириш асосида қандай тамойиллар мавжуд ва улар ким томонидан ишлаб чиқилган?

5. Қандай шароитларда юқори даражадаги буюртма бериш ва терминологияни стандартлаштириш мумкин?

6. Терминага қандай талаблар қўйилади?

3-амалий машғулот. Араб мамлакатларида араб тилининг ўрни ва аҳамияти. Матбуот тили хусусиятлари.

1-кичик гуруҳ. Араб тили радио ва телевидениеда.

Саводсизлик даражаси нисбатан юқори бўлган араб мамлакатларида адабий тилнинг тарқалиши ва ривожланишида радио ва телевидение асосий ролни ўз зиммасига олади, чунки матбуот ва кино, китоб ишлаб чиқариш уларнинг ривожланишига таъсири жиҳатидан улардан пастроқ маданият, фан, ижтимоий ҳаёт, ижтимоий ижод ва одамларнинг хулқ-атвори.

Шу билан бирга, маълум бир муаммо оммавий ахборот воситаларида - адабий ёки оғзаки нутқда ишлатиладиган тилни танлашдир. Араб тадқиқотчилари радио ва телевидениенинг лингвистик муаммоларини ўрганаётганда деярли бир овоздан араб аудиториясига эфирга узатиладиган барча телевизион ва радиостанцияларнинг келажаги бутунлай араб адабий тилидан фойдаланиш билан боғлиқлигини таъкидлайдилар. Бундай танлов, бир томондан, араб тилининг мавжуд бўлишининг ушбу шаклини афзал кўришга таъсир қилган социолингвистик омиллар билан, бошқа томондан, араб давлатларининг ҳукмрон доиралари томонидан олиб борилаётган тил сиёсати билан оқланади.

Бир қатор араб мамлакатларида радио ва телевидениенинг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда сиёсий раҳбарият ушбу соҳада АЛани қўллаш тўғрисида қонун қабул қилди. Хусусан, телеканалларда АЛА фаолияти тўғрисида махсус қонун Ироқ, Сурия, Судан, Миср, Иордания, Жазоир ва Тунисда қабул қилинди. Қонун ижросини назорат қилиш турли даражадаги давлат идораларига юкланган.

Телерадиоешиттириш ва телевидениенинг лингвистик муаммоларини ўрганаётганда аудиовизуал ахборот воситаларидан фойдаланиш самарадорлигига салбий таъсир кўрсатадиган социолингвистик омиллар

тўғрисида савол туғилади. Ушбу омиллар орасида биринчи навбатда куйидагиларни чақириш керак:

1. Бутун араб минтақасида тил бирлигининг этишмаслиги;

1) аҳолининг саводсизлигининг юқори даражаси;

2) даврий нашрларнинг нисбатан кам тиражи ва китоб нашр этишнинг жуда чекланган ҳажмлари; агар бутун дунёда 1979 йилда 1000 аҳолига 134 та газета тўғри келган бўлса, унда араб мамлакатларида бу кўрсаткич 33 та газетага тўғри келган;

3) радио ва телевидение тизимининг этарли даражада ривожланмаганлиги. 1000 кишига тўғри келадиган радио қабул қилувчилар сони бўйича биринчи ўринни (80-йилларнинг бошларида) Ливан эгаллаган (744 дона), ундан кейин Баҳрайн (465), Бирлашган Араб Амирликлари (341), Саудия Арабистони (295), Кувайт (286), Жазоир (205), Сурия (193), Иордания (170), Ироқ (166), Тунис (161), Марокаш (155), Миср (150), Ливия (48). 1000 аҳолига тўғри келадиган телевизорларга келсак, Ливан олдинда (279), кейин Кувайт (257), Саудия Арабистони (248), Ливия (64), Жазоир (61), Тунис (51), Ироқ (51), Сурия (43), Марокаш (40), Миср (40), НДРЙ (18), Сурия (6), ЯР (1,7);

4) француз ва инглиз тиллари ўртасида давом этаётган рақобат;

5) баъзи мамлакатларда нутқнинг бир туридан бошқасига ўтиш (ёзма нутқдан оғзаки, оғзаки нутқдан адабий тилга) ўтказиш бўйича тегишли тажрибанинг этишмаслиги;

6) замонавий араб адабий тилининг барча турдаги телевизион ва радиоёшиттиришларда фойдаланишга имкон бермайдиган функционал ривожланишининг этишмаслиги;

7) араб аудиториясининг ижтимоий ва этнолингвистик таркибини инобатга олган ҳолда араб адабий тилидаги тематик дастурлар мажмуасини тўлиқ идрок этишга тайёр эмаслиги;

8) ҳар бир алоҳида ҳолатда, ҳар хил тематик дастурларни тайёрлашда фойдаланиш учун тилнинг мос шаклини танлашни белгилайдиган турли хил ижтимоий-лингвистик омилларни ҳисобга олишдаги қийинчиликлар; радио ва телевидение учун материаллар ўзига хос хусусиятларга эга: аудиовизуал воситалар орқали узатиш ва йўналтирилган аудитория учун мавжуд бўлиши.

Оммавий ахборот воситалари ва маданият ва тилни тарғиб қилиш тизимида ҳал қилувчи ролни кўплаб ривожланган давлатлардан фарқли ўлароқ, телевизор эмас, балки радио ўйнайди. Радио қабул қилувчилар сони йил сайин кўпайиб бормоқда, бу маълум даражада адабий тилдан фойдаланиш частотасининг ўсиш кўрсаткичи бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Араб минтақасида эфирга узатилган телевизион ва радиоешиттиришлар лингвистик асосларга кўра қуйидагича фарқланади:

А) адабий тилда; б) маълум бир мамлакатнинг оғзаки тилида; в) бошқа араб мамлакатининг оғзаки тилида; д) чет тилида. Телерадиоешиттиришлар адабий тил ва мамлакатнинг миллий нутқ тилидаги дастурлар асосида амалга оширилади.

Адабий тилда қуйидаги дастурлар эфирга узатилади: "Янгиликлар", "Сўнги воқеаларга шарҳлар", "Байрам кунлари ва тантанали саналарга бағишланган дастур", диний мавзудаги чиқишлар.

Кейинги жуда катта гуруҳ қисман оғзаки тилда олиб бориладиган дастурлардан иборат, аммо эфир давомийлиги жиҳатидан адабий тилда дастурлар устунлик қилади. Масалан, диний мавзудаги суҳбатлар - АЛА учун 97,5% ва НРН учун 2,1%; илмий, илмий-оммабоп дастурлар - АЛА учун 90,4% ва НРН учун 9,6%; талабалар учун - АЛА учун 77,5% ва НРЛ учун 22,5%.

Халқ оғзаки нутқида фақат учта турдаги тематик дастурлар узатилади: "турли хил маълумотлар" (60,4%), "спорт мусобақалари" (62,5%), "замонавий ўйинлар" (89,5%)

Турли араб мамлакатларида радио ва телевидение соҳасидаги тилнинг турли шаклларига функционал юкнинг нотекис тақсимланиши нафақат ҳар бир давлатнинг тил сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари билан, балки турли шаклларнинг ишлаш ҳажми билан ҳам боғлиқдир. тил ҳар бир мамлакатнинг тил ҳолатида, ушбу шаклларнинг ҳаётнинг турли соҳаларида қўлланилиши: фан, спорт, адабиёт ва ҳ.к. Масалан, Саудия Арабистони ва Иорданиядаги 14 та тематик дастурлардан фақат иккитаси оғзаки тилда, Сурияда - бешта, сўнгра фақат қисман, Мисрда - бешта, Қатарда - тўрт, Ироқда - олтита, лекин ҳажми. Оғзаки тилда энг кўп тематик дастурлар Судан, Марокаш ва Тунисда. Суданда бунга кўп тилли вазият, аҳолининг саводхонлигининг паст даражаси ва ҳукуматнинг мамлакатнинг иқтисодий ва маданий ривожланишининг ушбу босқичида имкон қадар кенг тарқалган ягона алоқа тили - суданликларнинг имкон қадар кенг тарқалишига интилиши сабаб бўлган. маҳаллий. Тунисда - ҳокимиятнинг тил сиёсатини амалга оширишда номувофиқлиги билан, Марокашда эса - кўп тилли вазият, саводхонлик даражаси паст ва ҳукмрон доираларнинг тил сиёсати билан.

Араб мамлакатларининг радио ва телевидение марказлари ишларида кўп вақт кўнгилочар дастурларга бағишланган: мусиқий, адабий ва драма дастурлари. Кўнгилочар дастурлар кўплаб араб мамлакатларида: масалан, Миср, Жазоир ва Тунисда радио ва телевизион эшиттиришларда этакчи рол ўйнайди, улар умумий эфир вақтининг деярли ярмини ташкил қилади. Шу

билан бирга, агар тарихий ва диний характердаги кўп қисмлардан ташкил топган спектакллар ва сериаллар, қоида тариқасида, адабий тилда эфирга узатилса, замонавий песалар асосан халқ тилида эканлиги таъкидланган. Муסיқий ва адабий дастурлар, хусусан, кўшиқларни эфирга узатишга келсак, адабий тилда ушбу дастурлар Қатарда 10%, Тунисда 15% ва Саудия Арабистонида 30% ни ташкил қилади. Халқ тилида ушбу тематик бўлим анча катта ҳажмда тақдим этилган: Суданда - 80%, Тунисда - 50%, Саудия Арабистонида - 40%.

Араб мамлакатларида турли хил маълумотларни тарқатиш учун радио орқали адабий тилда эшиттиришлар ҳажмини ҳам қайд этиш муҳимдир. Масалан, Мисрда ҳар бир ахборот узатиш адабий тилда, Сурияда - 90,9%, Саудия Арабистонида - 88,8%, Тунисда - 54,1%, АЛАддан фойдаланишнинг энг юқори даражаси Мисрга тегишли, энг пастси - Тунис.

Араб тилининг оммавий коммуникация соҳасидаги фаолиятининг умумий қонуниятлари ҳақида гапирганда, шуни таъкидлаш керакки, адабий тилда ва халқ тилида эшиттиришлар ҳажмини таққослаганда, адабий тилнинг аниқ тарқалиши қайд этилган.

Турли араб мамлакатларидаги радио ва телевидение тили талаффуз меъёрлари, сўзлардан фойдаланиш, синтактик конструкциялар нуктаи назаридан араб дунёсининг барча мамлакатлари аҳолиси учун тушунарли бўлиши учун умумий араб меъёрларига йўналтирилган. Пан-араб ва шу билан бирга араб маданиятининг минтақавий хусусияти яққол намоён бўладиган оммавий ахборот воситаларининг тили, асосан, кенг қўлланилиши учун қабул қилинган ва асосан оммавий ахборот воситалари орқали тарқатиладиган адабий тил асосида ўзининг асосий фондини ташкил этади. Оғзаки-ёзма тил сифатида шаклланаётган ушбу тил араб тилшунослиги адабиётида "умумий тил" (ал-лугаал-муштарака) махсус атамасини олди. Шуни таъкидлаш керакки, радиоешиттириш ва телевидение тилининг шаклланиши, бир томондан ёзма нутқ турлари, иккинчи томондан, жамоат нутқи хусусиятлари таъсири остида юзага келади. Ушбу жараён ёзма адабий тилни демократлаштириш ва шу билан бирга халқ тилини интеллектуализация қилиш билан тавсифланади. Шундай қилиб, адабий тилнинг оғзаки хилма-хиллиги, кўпроқ оммавий алоқа соҳасининг ўзига хос хусусиятларига кўпроқ мослаштирилган шаклланиши мавжуд.

Оммавий ахборот воситаларидан мақсадли фойдаланиш билан улар тилни ривожлантириш жараёнига, кўпчилик орасида "умумий тил" нинг тарқалишига катта ҳисса қўшиши мумкин. Уюшган таълим тизимида ҳам бундай имкониятлар мавжуд, оммавий ахборот воситалари аҳолининг барча

катламларига таъсир қилади ва шу маънода улар асосан ёш авлодни қамраб оладиган таълим тизимига қараганда тезроқ ишлайди.

Биринчи араб алоқа сунъий йўлдоши 1985 йил феврал ойида учирилган; ишга туширилгандан сўнг дарҳол аҳолининг кенг қатламлари учун мўлжалланган телевизион маърифий дастурларни эфирга узатишда фойдаланилган. Махсус ўқув дастурлари катталар орасида саводсизликни йўқ қилишга ёрдам бериши керак эди.

Араб дунёсидаги "Арабсет" тизими деб номланувчи космик алоқа хизмати бошқа оммавий ахборот воситалари билан биргаликда тилни ривожлантириш жараёнига, оммавий омма орасида "умумий тил" нинг тарқалишига сезиларли ҳисса қўшмоқда. Араб матбуоти ва илмий адабиётлари саҳифаларида тобора кўпроқ оммавий ахборот воситаларининг муаммоларига тўхталиб, "араб сунъий йўлдоши араблар бирлигининг рамзларидан бири эканлиги, бу барча араб давлатлари ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлайди" деган баёнотни учратиш мумкин. минтақада барча арабларни бирлаштиради ".

Муҳокама учун саволлар:

1. Араб тадқиқотчилари араб аудиториясига эфирга узатиладиган барча телевизион ва радиостанцияларнинг келажагини араб тилининг қайси шакли билан боғлашади?
2. Аудиовизуал ахборот воситаларининг самарадорлигига салбий таъсир кўрсатадиган энг муҳим социолингвистик омилларни айтинг.
3. Адабий араб тилида қандай радио ва телевизион эшиттиришлар мавжуд?
4. Қайси дастурлар асосан оғзаки тилда олиб борилади?
5. Биринчи араб алоқа сунъий йўлдоши қачон учирилган?
6. Араб космик алоқа маркази қаерда жойлашган?
7. Араб дунёсининг Арабсет тизими деб номланувчи космик алоқа хизматига араб тилининг қайси шакли йўналтирилган?
8. Нима учун турли араб мамлакатларидаги радио ва телевидение тиллари араб дунёсининг барча мамлакатлари аҳолиси учун тушунарли?

2-кичик гуруҳ. Саводсизликни йўқ қилиш муаммоси.

Тил сиёсатини амалга оширишнинг энг муҳим йўналишларидан бири бу халқ таълими тизими ва саводсизликни йўқ қилиш бўйича фаолиятдир. Мустамлака қарамлиги даврида ва ундан кейинги дастлабки йилларда аҳолининг катта қисмининг саводсизлиги вазият бўлиб ҳисобланади. истисносиз барча араб мамлакатларига хос. Мустақилликни қўлга киритгандан сўнг дарҳол саводсизликни йўқ қилиш масаласи

ижтимоий-иқтисодий ривожланиш муаммолари орасида муносиб ўрин эгаллади.

Ҳозирда араб мамлакатларида улар саводсизликка қарши курашиш ҳақида гаплашаётган бўлса, демак, биз компьютер, атроф-муҳит ёки касбий лаёқатсизликдан халос бўлиш ҳақида эмас, балки унинг бошланғич, энг кенг тарқалган тушунчасида саводсизликни йўқ қилиш, яъни. р ва ўрганиш учун.

Шуниси қизиқки, турли араб мамлакатларида "саводсизлар" тушунчасини ўзларининг талқини мавжуд. Аксарият мамлакатларда, саводсизлик тоифасига қуйидагилар кириши кераклиги одатда қабул қилинган: а) тугатиш имконига эга бўлмаганлар. бошланғич мактабнинг 4-синф; б) саккиз ёшга тўлган ва мактабда ўқимаган Саудия Арабистонида саводсиз одам яхши ўқий ва ёзишни билмайдиган, лекин ёшига қараб (камида 45 ёш) бошланғич мактабга қабул қилинмайдиган одам деб ҳисобланади. Мисрда 8 ёшдан 45 ёшгача бўлган, бирон бир таълим муассасасида ўқимайдиган ва ўз билимлари жиҳатидан бошланғич мактабнинг тўрт синфини битирган ўқувчилар учун талабларга жавоб бермаган киши.

Араб мамлакатларида мустақилликни қўлга киритгандан сўнг, бошланғич саводсизликка қарши курашда муайян ютуқларга эришилди, аммо шунга қарамай, бугунги кунда ҳам ушбу муаммо энг долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Саводсизликни йўқ қилиш учун кураш араб мамлакатларида олиб борилаётган тил сиёсатининг ажралмас қисми сифатида тан олинган, чунки

1) саводсизлик ижтимоий-иқтисодий тараққиёт йўлидаги жиддий тўсиқ, 2) фуқароларнинг асосий ҳуқуқларини таъминлаш, 3) уларнинг жамият ҳаётининг барча соҳаларида фаол иштирок этиши, бу 4) саводсизлиги, ниҳоят, миллий ва универсал маданият.

Саводсизликни йўқ қилиш муаммоси ҳам фақат лингвистик жиҳатга эга. Саводсизлик - бу оғзаки нутқ шакллари, халқ оғзаки нутқининг ҳукмронлиги, адабий меъёрдан ташқарида бўлган бундай ижтимоий-функционал тилнинг маъқулланиши, араб тили фаолият доирасини чеклашдир.

Арабларнинг таълим, маданият ва фан бўйича ташкилотининг 15 ёшдан ошган одамлар орасидаги араб мамлакатларидаги (Ливан ва Марокашдан ташқари) саводсизлар сони тўғрисидаги статистик маълумотлари саводсизликни йўқ қилиш муаммосини ҳал қилишнинг мураккаблиги тўғрисида (70-йилларнинг охири ва 80-йилларнинг бошлари) ...

Ҳар бир мамлакатда саводсизларнинг фоиз кўрсаткичи асосида ушбу кўрсаткич бўйича араб мамлакатларини аниқлаш мумкин:

А) саводсизларнинг улуши аҳолининг 80 фоизидан кўпроғини ташкил этадиган мамлакатлар - Саудия Арабистони, Уммон, ЯР, Қатар ва Мавритания.

Б) саводсизларнинг улуши 40 дан 80% гача бўлган мамлакатлар - Судан, Ироқ, Жазоир, НДРЙ, Миср, Тунис, Сурия;

С) саводсизлик даражаси 40% дан паст бўлган мамлакатлар - (25% дан) - Иордания, Баҳрайн, Ливия, Ливан, БАА ва Қувайт.

Бошқа манбалардан қуйидагилар келиб чиқади:

1) кўплаб мамлакатларда ўртача ҳар икки-уч кишига ўқиш ва ёзишни биладиган битта киши тўғри келади;

2) саводсизларнинг улуши аёллар орасида энг юқори кўрсаткичдир (эркаклар учун ўртача 15-50 ва аёллар учун 30-98%);

3) энг муҳими, қишлоқда яшовчилар орасида саводсизлик кенг тарқалган;

4) саноатда ишлайдиган одамлар орасида саводсиз одамларнинг улуши қишлоқ хўжалигида ишлаётганларга қараганда анча паст;

5) саводсизлар сони қариялар орасида энг секин камайиб бормоқда;

6) саводсизлик мамлакатнинг турли минтақаларида нотекис равишда тарқалмоқда. Саноат ва ҳарақатиз зоналарда саводсиз одамларнинг улуши иқтисодиёти чорвачилик, деҳқончилик ёки анъанавий ҳунармандчиликка асосланган соҳаларга қараганда паст;

7) араб мамлакатларидаги миллий озчиликлар деярли умуман саводсиз. Фақатгина истиснолар - Ливан миллий озчиликлари, чунки арманлар, юнонлар ва бошқалар орасида таълим даражаси араб аҳолисидан юқори.

1975 йилда Араб минтақасида 15 ёшдан ошган 60 миллиондан ортиқ саводсизлар бор эди. Мавжуд вазиятнинг ажралиб турадиган хусусиятлари каторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

А) таълим тизими араб дунёси ривожланишининг капиталистик ишлаб чиқариш услубига ўтиши муносабати билан янги босқичда қўйиладиган талабларга жавоб бера олмади;

Б) аҳолининг табиий ўсиши юқори бўлиб, таълим тизими сони тез ўсиб бораётган болаларга таълим бериш учун шароит яратиб беролмади.

С) саводсизлар сони, хусусан, мактабга бормайдиган болалар ҳисобига ўсиб бормоқда (аҳолининг ўсиши 1980 йилда = 3% ва кейинги икки йилда қолган).

Саводсизликнинг давом этишига ёрдам берадиган бошқа омиллар каторида, аввало, мактаблар, дарсликлар ва малакали ўқитувчилар этишмаслигини эслатиб ўтиш лозим.

Мактабдан ташқарида бўлган болаларнинг анча юқори қисми, шунингдек, мактабни тарк этиш даражаси юқори эканлиги билан изоҳланади. Мактабни ташлаб кетишнинг юқори даражаси, шунингдек, мактаб барча мактаб ёшидаги болаларни қамраб ололмаслиги, эҳтимол, авваламбор, ижтимоий ва иқтисодий сабаблар билан изоҳланиши керак. Ҳақиқат шундаки, аҳолининг аксарият қисми кунлик иш ҳақини таъминлаш учун ўспиринларни фаол меҳнат фаолиятига қўшишга мажбур.

Араб мамлакатларида қабул қилинган саводсизликни йўқ қилиш бўйича биринчи режаларнинг асосий камчиликлари шундаки, бу муаммо жамиятнинг бошқа ижтимоий-иқтисодий ривожланиш муаммоларидан ажратилган ҳолда, шунингдек, географик, демографик ва сиёсий вазиятдан қатъи назар кўриб чиқилган. Муаммони баъзан фақат педагогик томонга қисқартириш мумкин эди, унинг ичида табиий равишда уни муваффақиятли ҳал этиш мумкин эмас эди. Шу сабабли, кейинчалик, мамлакатлар ва бутун минтақада муаммони комплекс ҳал қилиш ғояси пайдо бўлди ва ҳар томонлама қўллаб-қувватланди.

Ушбу ғоя асосида ва унинг келажагини экстраполяция қилиш билан АРЛО ("Саводсизликни ва катталарни ўрганишни йўқ қилиш бўйича Араб ташкилоти" Араб Мамлакатлари Лигаси томонидан 1966 йил 8 январда ташкил этилган) ва АЛЕХО ("Араблар Таълим, Маданият ва Илмий Ташкилот") "Араб мамлакатларида саводсизликни йўқ қилиш бўйича умумий араб стратегияси" ни ишлаб чиқди. Ушбу режа 1976 йилда Бағдодда бўлиб ўтган АРЛО нинг 3-сессиясида тасдиқланган. Режа 15 йил этиб белгиланган эди.

Саводсизликни йўқ қилиш учун курашнинг бориши ва ривожланишини ўз ичига олган ҳужжатларнинг аксарияти ҳозирги вазиятнинг ўта мураккаблигини билдиради. Саводсизлар сонининг кўпайиши хавфи нафақат деярли барча араб мамлакатларида аҳоли сонининг ўсиш суръатлари туфайли давом этмоқда. Вазиятни ҳал қилиш учун ҳар бир мамлакат ва бутун минтақа даражасида пухта ҳаракат талаб этилади

"Араб мамлакатларидаги саводсизлик чинакам миллий фалокатга айланди ва уни йўқ қилиш учун бутун халқнинг фаол ҳаракатлари зарур."

Муҳокама учун саволлар:

1. Саводсизликнинг жамият учун зарари қандай?
2. Нима учун мактаб барча мактаб ёшидаги болаларни қамраб ололмайди?
3. Араб мамлакатларида қандай таълим тизими ишлайди?
4. Таълим соҳасида араблаштириш вазифаси нимадан иборат?
5. Араб мамлакатларида мажбурий таълим муддати қанча?

6. Демографик омил саводсизликни йўқ қилишга қандай таъсир қилади?

7. Вояга этган аҳоли орасида саводсизлик даражаси юқори бўлишининг асосий сабаблари нимада?

3-кичик гуруҳ. Таълим тизимини ривожлантириш.

Арабизация таълим соҳасида энг аниқ ва изчил амалга оширилади, бу ўз ифодасини биринчи навбатда чет тилини таълим тили сифатида араб тилига алмаштиришда топади. Аммо бу фақат шу билан қайнаб қолмайди, бу таълим тизимининг, авваламбор мактаб таълимининг ислоҳ қилиниши билан боғлиқ эди, бу шакл ва мазмун жиҳатидан орқада эди. Мустақил тараққиёт йўлини тутган, мустақил иқтисодиёт ва маданият барпо этган давлатлар олдида турган вазифалар билан мувофиқлаштириш зарур эди. Таълимнинг қоқлигига араб мамлакатларининг иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқалардаги қоқлиги, профессор-ўқитувчилар таркибининг паст даражадаги тайёргарлиги, тилшунослик муаммоларининг қўплиги, Шимолий Африканинг айрим мамлакатларида икки тиллиликнинг тарқалиши ва бошқалар таъсир кўрсатди. ҳам салбий рол ўйнаган. “Араблаштириш жараёнида биз турли хил қийинчиликларга дуч келдик. Араб мамлакатларида мавжуд бўлган таълим тизими икки ёки ундан ортиқ тилларга асосланган эди, тегишли тайёргарлик ишлари олиб борилмасдан барча ўқитишни араб тилига таржима қилиш мумкин эмас эди, чунки ўқитувчиларнинг аксарияти араб адабий тилини ўқитиш вазифаларини бажариш учун етарлича билишмаган. ” (“Ал-лисан-ал-арабий”, 1966, 67-бет).

Мустақилликни қўлга киритгандан сўнг дарҳол Европанинг бир қатор мамлакатларининг тажрибасидан фойдаланган ҳолда араб давлатлари катталар орасида саводсизликни йўқ қилиш ва мактабдан ташқари ривожланишга қаратилган чора-тадбирлар билан бир қаторда мактаб ва олий таълим тизимини кенгайтириш сиёсатини фаол равишда олиб боришни бошладилар. таълим шакллари. Таълим тизимининг олдида барча билим ва фаолият йўналишлари бўйича машғулотлар ўтказиш вазифаси турарди. Аммо бу нафақат мактаблар тармоғини кенгайтириш ҳақида, балки таълимга умуман араб давлатлари ва ҳар бир мамлакатнинг миллий ҳақиқатлари ва ривожланиш эҳтиёжларига жавоб берадиган янги таркиб бериш ҳақида эди.

Жазоир олими М. Лашраф нуқтаи назаридан "ривожланмаган ёки янги мустақил бўлган мамлакатларда маданият муаммоси биринчи навбатда таълим муаммосидир".

Арабизация таълим соҳасида энг аниқ ва изчил амалга оширилади, бу ўз ифодасини биринчи навбатда чет тилини таълим тили сифатида араб тилига алмаштиришда топади. Аммо бу фақат шу билан қайнаб қолмайди, бу

таълим тизимининг, авваламбор мактаб таълимининг ислоҳ қилиниши билан боғлиқ эди, бу шакл ва мазмун жиҳатидан орқада эди. Мустақил тараққиёт йўлини тутган, мустақил иқтисодиёт ва маданият барпо этган давлатлар олдида турган вазифалар билан мувофиқлаштириш зарур эди. Таълимнинг қоқоқлигига араб мамлакатларининг иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқалардаги қоқоқлиги, профессор-ўқитувчилар таркибининг паст даражадаги тайёргарлиги, тилшунослик муаммоларининг кўплиги, Шимолий Африканинг айрим мамлакатларида икки тиллиликнинг тарқалиши ва бошқалар таъсир кўрсатди ҳам салбий рол ўйнаган. “Араблаштириш жараёнида биз турли хил қийинчиликларга дуч келдик. Араб мамлакатларида мавжуд бўлган таълим тизими икки ёки ундан ортиқ тилларга асосланган эди, тегишли тайёргарлик ишлари олиб борилмасдан барча ўқитишни араб тилига таржима қилиш мумкин эмас эди, чунки ўқитувчиларнинг аксарияти араб адабий тилини ўқитиш вазифаларини бажариш учун етарлича билишмаган. ”

Мустақилликни кўлга киритгандан сўнг дарҳол Европанинг бир қатор мамлакатларининг тажрибасидан фойдаланган ҳолда араб давлатлари катталар орасида саводсизликни йўқ қилиш ва мактабдан ташқари ривожланишга қаратилган чора-тадбирлар билан бир қаторда мактаб ва олий таълим тизимини кенгайтириш сиёсатини фаол равишда олиб боришни бошладилар таълим шакллари. Таълим тизимининг олдида барча билим ва фаолият йўналишлари бўйича машғулотлар ўтказиш вазифаси турарди. Аммо бу нафақат мактаблар тармоғини кенгайтириш ҳақида, балки таълимга умуман араб давлатлари ва ҳар бир мамлакатнинг миллий ҳақиқатлари ва ривожланиш эҳтиёжларига жавоб берадиган янги таркиб бериш ҳақида эди.

3. Таълим тизимининг энг муҳим хусусияти унинг араблаштирилиши. Унинг вазифаси бутун халқ таълими тизимини босқичма-босқич машғулотлар орқали араб тилига таржима қилиш ва биринчи навбатда араб тилини ўрганиш учун ажратилган соат сонини кўпайтириш, араб тилидаги ўқув фанлари сонининг кўпайиши учун ўқув дастурини араблаштириш, тарқатишдир. Араб-мусулмон маданияти қадриятлари ва улардан ёш авлодни тарбиялашда фойдаланиш. Шундай қилиб, араблаштириш маданий, маърифий ва тил сиёсатининг асосий принциpidир. Бутун халқ таълими тизимини араб тилига таржима қилиш тўғрисида гап кетганда, биз араб адабий тилини жорий қилишни назарда тутмоқдамиз, бу синфларда ҳам, ундан ташқарида ҳам ўқув ва кундалик мулоқот тилига айланиши керак. Таълимни араблаштириш тарафдорлари барча ўқув фанларини, шу жумладан табиий фанларни ҳам умумтаълим, ҳам ўрта касб-ҳунар мактабларида ҳамда университетларда араб тилида ўқитишни ташкил этиш зарурлигига алоҳида

эйтибор беришади. Мактабда араб адабий тили (АЛА) фаолиятининг интенсивлашиши ҳар қандай алоқа соҳасида юзага келадиган яқка жараён эмас, бу адабий тил функцияларини босқичма-босқич кенгайтириш билан боғлиқ бўлган умумий жараён билан боғлиқ, маҳаллий тилни мактаб таълими ва бошқа алоқа соҳаларидан четлаштириш ...

Турли мамлакатларнинг таълим вазирликларининг кўрсатмаларида тилни ўқитиш, таълимнинг барча босқичларида адабий тилдан фойдаланиш бўйича талабларнинг кучайиши ҳақида гап боради.

Давлат нафақат умумий ўқув мақсадларини белгилайди, балки, авваламбор, гуманитар фанлар - араб тили, дин, тарих ва география фанлари бўйича умумий талабларга риоя қилинишини назорат қилади. Давлат "мажбурий таълим" тамойилини амалга ошириш учун жавобгардир. Мажбурий таълимнинг давомийлиги ҳар бир мамлакатда ҳар хил. Беш араб мамлакатларида - БАА, Тунис, Сурия, Ироқ ва Миср - олти йилга, саккиз йилга - Жазоир ва Кувайтда, тўққиз йилга - Иорданияда, Баҳрайн ва Ливия. Ушбу мамлакатларда давлат мактабларида таълим олиш бепул.

Ижтимоий ва маданий ривожланиш муаммоларига ва, табиийки, таълим тизимига нафақат иқтисодий омил катта таъсир кўрсатади. ижтимоий дастурларни молиялаштириш имконияти », шунингдек демографик жиҳатдан ҳам биринчи навбатда аҳоли сонига қараб белгиланади. Аҳолининг озлиги саводсизликни йўқ қилиш, тегишли ёшдаги болаларни бошланғич таълим тизимига қабул қилиш учун барча бошқа нарсалар тенг бўлган қулай шартларни яратади. Бу борада Кувайт, Баҳрайн, Қатар, Бирлашган Араб Амирликлари каби мамлакатларнинг истиқболлари энг мақбулдир. Айнан шу мамлакатларда болаларнинг энг катта қисми бошланғич таълим олган. Кувайт, Қатар, Баҳрайн ҳатто бошланғич таълимга 100% қамраб олишга муваффақ бўлди.

Ўрта ва олий таълим араб мамлакатларидаги бошланғич таълимга қараганда тезроқ ривожланди.

Шимолий Африка мамлакатлари ўрта мактаб ривожланишида нотекис бўлсада, катта ютуқларга эришдилар.

Энг юқори ўсиш - унинг кўрсаткичлари бошланғич мактаб ривожланиш кўрсаткичларидан юқори - бошланғич таълим тизими билан биргаликда касб-ҳунар таълими ва араблаштириш жараёни учун асосий бўлган ўрта мактаб учун хосдир. Ўрта мактабни ривожлантиришда таълим соҳасида олиб борилаётган сиёсатнинг муваффақияти нимани англатади? Хусусан, 80-йилларда тўлиқ бўлмаган ўрта таълимни ривожлантириш Шимолий Африканинг барча мамлакатларида таълимни ривожлантиришнинг устувор вазифаси сифатида қаралди. Ва давлат органлари ва оммавий

ахборот воситаларининг саъй-ҳаракатлари билан тўлиқ бўлмаган ўрта мактаб курсисиз турли хил ҳаётӣ фанлардан пухта билим олиш мумкин эмас деган фикр кенг тарқалди, биринчи навбатда биз тил ўрганиш ҳақида гаплашамиз.

Ҳар қандай араб мамлакатларида олий маълумотни араблаштириш жараёни аввалги учта шаклланишда ҳам изчил ривожланиб борган тақдирдагина ижобий натижа бериши мумкин.

Бизнинг давримиздаги ижтимоӣ жараён, сиз билганингиздек, ҳам ўрта, ҳам юқори даражадаги кадрлар сонини кўпайтирмасдан тасаввур қилиб бўлмайди. Мустақил араб давлатларини яратиш юқори малакали миллий кадрлар тайёрлашни тақозо этди. Мавжуд маълумотлардан аниқ кўриниб турибдики, олий таълим соҳасида талабалар сонининг энг юқори ўсиш суръатлари қайд этилганлиги, 80-йилларда араб давлатлари маъмурлари томонидан таълим соҳасида олиб борилаётган сиёсатдаги эътибор ҳар хил бўлади. олий таълимни ривожлантириш сари.

Араб мамлакатларидаги олий таълим тизимининг асоси анъанавӣдир - бу миллий университетлар. Улар юқори даражадаги мутахассисларни тайёрлаш ва илмий тадқиқотлар олиб боришни бирлаштирган йирик ўқув ва илмий мажмуалардир.

Олий ва ўрта таълим нафақат махсус, касбий билимларни эгаллаш, балки араб адабий тилини ўзлаштиришни янада такомиллаштириш йўлидир. Араб адабий тили олий ўқув юртларида ўқиш учун мажбурий мавзулардан бири бўлганлиги сабабли кўплаб дарслар ва ўқув фанлари адабий тилда ўқитилади ва шу билан адабий тилда ўқув материаллари билан ишлаш вақтини сезиларли даражада оширади масалан, адабиёт факултети талабаларининг тили тўлиқ ва бепул эгалик қилиш сифатида аниқланиши мумкин. Олий ўқув юртини (шунингдек, иккинчи даражали) битирувчиси адабий тилни шунчалик яхши ўзлаштирганки, у оилада кундалик оғзаки нутқ ҳали ҳам ҳукмрон бўлса ҳам, у билан гаплаша олади ва гапира олади.

Табиӣки, барча олий ўқув юртларини тугатганлар, албатта, адабий тилни биладиганлар деб тахмин қилиш хато бўлар эди. Ўқувчиларнинг бир қисми чет тилини ўқитишда ҳали ҳам муҳим рол ўйнайдиган мактабларда таълим олади. Масалан, бир қатор таълим муассасаларида, айниқса Мағриб мамлакатларида ўқитиш нафақат араб тилида олиб борилади, балки бу эрда ҳам жиддий ўзгаришлар юз бермоқда.

Кўпгина мамлакатларда олий маълумотни араблаштириш катта қийинчиликларга дуч келмоқда. Араб илм-фан, мактаб каби, ўз тарихини Ўрта асрлардан бошлаб, араб давлатлари мустақилликни қўлга киритган пайтгача, чет эл маданияти ва энг муҳими, чет тилининг узоқ вақт ҳукмронлиги туфайли тортиб олишга мажбур қилди. аянчли ҳаётни. Бу

тилнинг ривожланишига таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмас, унинг фаолиятига, албатта, мактабнинг ҳам, фаннинг ҳам, умуман жамиятнинг ривожланиш даражаси таъсир қилади.

Араб тилини олий таълим соҳасига киритиш жараёни мураккаб бўлиб, ижтимоий ва лингвистик тартибнинг кўп жиҳатларини ўз ичига олади. Биринчидан, тил жиҳатидан муносиб даражада тайёрланган ёшлар ва қизлар олий ўқув юртига киришлари керак, яъни бошланғич ва ўрта маълумотларини араб тилида олганлар. Иккинчидан, араб тилида олий маълумотни жорий этиш учун профессор-ўқитувчилар таркибини тайёрлаш талаб этилади, бу олий педагогик таълим тизимини яратишни, араб тилида ўқий оладиган кадрларни тайёрлашни назарда тутди, чунки университетларда назарий илмий фан ўқитувчиларининг аксарияти ва араб мамлакатларидаги бошқа олий ўқув юртлари чет тилида олий маълумот олишди.

1. Араблаштириш сиёсатининг муваффақият қозонишининг яна бир муҳим шarti бор - олий маълумот, ҳеч бўлмаганда билимнинг асосий тармоқларида араб тилида ўқитишнинг тўлиқ курсини таъминлайдиган ўқув, педагогик ва илмий адабиётларни талаб қилади. Буларнинг барчаси араб тилининг олий таълим, фан ва техника соҳасидаги жамоат функциялари доирасини кенгайтиришга қаратилган лингвистик тадқиқотлар ўтказилишини рағбатлантирадиган термин яратиш ишларини ташкил этишни талаб қилади.

Муҳокама учун саволлар:

1. Нима учун мактаб барча мактаб ёшидаги болаларни қамраб ололмайди?
2. Араб мамлакатларида қандай таълим тизими ишлайди?
3. Таълим тизимининг ривожланишини тавсифловчи хусусиятларни кўрсатинг.
4. Таълим соҳасида араблаштириш вазифаси нимадан иборат?
5. Араб мамлакатларида мажбурий таълим муддати қанча?
6. Қайси араб давлатлари бошланғич таълимга 100% қамраб олишган?
7. Араб тилини олий таълим соҳасига киритишда қандай қийинчиликлар мавжуд?
8. Адабий араб тилини демократлаштириш жараёни қандай кечган?

IV. КЕЙСЛАР БАНКИ

1-кейс. Араблаштириш жараёнида турли хил қийинчиликларга дуч келинган.....

Бу қийинчиликларни санаб ўтинг ва уларни ҳал қилиш йўлларини аниқланг.

2-кейс. Араблаштириш таълим соҳасида энг аниқ ва изчил амалга оширилади.....

Бунинг сабабларини изоҳланг ва ушбу жараёни амалга ошириш йўлларини аниқланг.

3-кейс. Суданда бутун Африка қитъасидаги энг қийин этнолингвистик вазият вужудга келди, ҳатто жаҳон амалиётида ҳам ноёб дейиш мумкин.....

Бундай вазиятнинг сабабларини аниқланг ва муаммо ҳал қилиш йўлларини ишлаб чиқинг.

4-кейс. Араб мамлакатларида мустақилликни қўлга киритгандан сўнг, бошланғич саводсизликка қарши курашда муайян ютуқларга эришилди. Саводсизликни йўқ қилиш учун кураш олиб борилаётган тил сиёсатининг ажралмас қисми сифатида тан олинган.....

Бунинг сабабларини асосланг ва муаммонинг ечими беринг.

V. ГЛОССАРИЙ

<i>Термин (атама)</i>	<i>Ўзбек тилидаги шарҳи</i>	<i>Инглиз тилидаги шарҳи</i>
АЛЕХО	таълим, маданият ва фан бўйича Араб ташкилоти	Arab Organization for Education, Culture and Science
Араб мамлакатларидаги тил сиёсатининг мафкуравий асослари	араб мамлакатларининг тил сиёсатининг мафкуравий асосини мусулмон дини, араб миллатчилиги ғоялари ва мусулмон давлатларининг бирдамлиги ташкил этади	is the Muslim religion, the ideas of Arab nationalism and solidarity of Muslim countries.
АРЛО	саводсизликни йўқ қилиш ва катталарни ўқитиш бўйича Араб ташкилоти	Arab Organization for the Eradication of Illiteracy and Adult Learning
Аҳолининг концентрацияси	аҳолининг муайян жойларда тўпланиши, йиғилиши.	gathering, accumulation of population in some. location
Билингвизм	икки тиллик	possession of two languages at the same time
Билингвлар	икки тилли одамлардир	bilingual people
Бирлаштириш (унификация)	бир хилликка (ягона тизимга) олиб келиш.	to bring to uniformity.
Диалект	тилнинг оғзаки-сўзлашув шакли	oral-spoken form of language
Диалектал фарқлаш	1. диалект - баъзиларига хос бўлган умумий миллий тилнинг бир тури. Фонетик, лексик ва бошқа хусусиятларга эга бўлган ва оғзаки нутқда намоён бўладиган жойлар; 2. фарқлаш - бўлиниш, парчаланиш.	1. dialect - a kind of common national language, characteristic of some. Locations that have phonetic, lexical and other features and are manifested in oral speech; 2. differentiation - division, dismemberment.
Диапазон	бирон бир нарсанинг тарқалиши чегралари;	the extent to which smth. ; volume, size

	ҳажм, миқёс.	
Диглоссия	тилнинг адабий ва оғзаки сўзлашув шаклларининг бир вақтнинг ўзида муомалада бўлиши.	the coexistence of literary and oral forms of language.
Жазоир	Шимолий Африкадаги давлат. Шимолда Ўрта эр денгизи ювади, шарқда Тунис ва Ливия, жанубда - Нигер, Мали ва Мавритания, ғарбда - Марокаш билан чегарадош. Мамлакатнинг майдони 2 381 741 кв.	Algeria is a state in North Africa. In the north it is washed by the Mediterranean Sea, in the east it borders with Tunisia and Libya, in the south - with Niger, Mali and Mauritania, in the west - with Morocco. The area of the country is 2,381,741 sq. Km.
Иммигрант	мамлакатда доимий яшаш учун жойлашиб олган чет эллик	a foreigner who has settled in country for permanent residence
Интеграциялашув	ўзаро мувофиқлаштириш ва бирлаштириш	to unite into one whole
Классик араб тили	араб адабий меросининг тарихий тили	the historical language of the Arabic literary heritage
Койне	кундалик сўзлашув тили.	everyday spoken language
Коммуникация	мулоқот, алоқа, хабар, масалан: Нутқ алоқа воситаси сифатида	communication, message, for example: Speech as a means of communication
Конфессионал	бирон бир дин, эътиқодга мансуб, тегишли.	ecclesiastical, confessional
Кувайт	Кувайт аҳолиси 2,257 минг кишини ташкил этади (2004), шундан 1,160 минг кишининг Кувайт фуқаролиги йўқ - асосан Жанубий Осиёдан араблар (9%) ва Эрон (4%) нефт саноатида ишлаш учун	Kuwait - The population of Kuwait is 2,257 thousand people (2004), of which 1,160 thousand people do not have Kuwaiti citizenship - mostly Arabs from South Asia (9%) and Iran (4%) who came to Kuwait to work in oil industry.

	<p>Кувайтга келган. Аҳолининг ўсиши 2004 йилда 3,36% ни ташкил этди. Аҳолининг ушбу ўсиш суръатлари илгари чиқариб юборилган чет элликларнинг қайтиб келиши билан боғлиқ. Кувайтда туғилиш 1000 аҳолига 21,85, ўлим - 1000 киши бошига 2,44, иммиграция - 14,31 га баҳоланмоқда. Кувайт ва унинг чеккаларида тахминан яшайди. 1,6 миллион киши</p>	<p>Population growth in 2004 was 3.36%. These rates of population growth are associated with the return of previously expelled foreigners. Fertility in Kuwait is estimated at 21.85 per 1000 population, mortality - 2.44 per 1000, immigration -14.31 per 1000. In Kuwait and its suburbs live approx. 1.6 million people.</p>
Марокаш	<p>Марокашнинг замонавий чегаралари 1912-1956 йилларда, француз, испан ва халқаро маъмуриятлар мамлакатнинг айрим қисмлари устидан назоратни амалга оширганда шаклланган. Марокаш ҳудудининг катта қисми Франциянинг тўғридан-тўғри мустамлакачилик ҳукмронлиги остида эди. Риф тоғ ўтизмаси бўйлаб ва шимолда жойлашган Ифни ва Тарфаянинг иккита анклави ҳудудидаги шимолий ҳудудлар Испанияга берилди</p>	<p>Morocco - Morocco's modern borders were formed between 1912 and 1956, when the French, Spanish and international administrations exercised control over parts of the country. Most of Morocco's territory was under the direct colonial rule of France. The territories in the far north along the Rif mountain range and in the far south in the area of the two enclaves of Ifni and Tarfaya were transferred to Spain.</p>
Миграция	<p>бу аҳолининг бир мамлакат ичида ёки бир</p>	<p>the movement of a population within one country or from one</p>

	мамлакатдан иккинчисига ҳаракатланиши.	country to another.
Миллий камситилиш	ҳуқуқлар, ҳаракатлар, имкониятлар ва ҳ.к. чеклаш, чеклаш, зулм ўтказиш.	constraint, restriction (in rights, actions, opportunities, etc.), oppression of some the nation
Модификация	1. объект ёки ҳодисанинг моҳиятига таъсир қилмайдиган ўзгариши; 2. Бирон бир нарсанинг турли хиллигига олиб келувчи ўзгариш.	1. a modification of an object or phenomenon that does not affect its essence; 2. an object or phenomenon that undergoes such a modification, which is a kind of something.
Мойиллик (тенденция)	1. бирон нарсанинг ҳаракатланиши ёки ривожланишидаги йўналиш. 2. Бирон киши ёки нарсага хос бўлган қарашлар ёки ҳаракатлардаги интилишлар.	1. direction in movement or development of smth. 2. orientation in views or actions, aspirations inherent in smb., For something.
Моноэтник мамлакатлар	этник жиҳатдан бир хил мамлакатлардир.	ethnically homogeneous countries.
Пиджин	тилларнинг қоришмаси, аралашмаси, масалан: араб-урду ёки араб-форс.	a mixture of languages, for example: Arabourdu or Arabofarsi.
Полиэтник мамлакатлар	битта асосий этник гуруҳ ва бир нечта кичик миллатларга эга мамлакатлар	countries with one main ethnic group and several minor ones.
Саводсизликни йўқ қилиш	саводсизликни бартараф этиш, тўхтатиш	elimination of illiteracy
Таълим тизимини араблаштириш	бир қатор тадбирлар орқали бутун халқ таълими тизимини араб тилига босқичма-босқич ўтказиш.	system is a gradual transition into Arabic of the entire public education system through a series of

		activities.
Термин (атама)	махсус фан, техника, санъат, ижтимоий ҳаёт ва бошқа соҳаларда маълум бир тушунчани аниқ белгиловчи сўз (ёки сўзларнинг комбинацияси), арабчада "ал-истилах-اصطلاح" "ўзаро келишув" деган маънони англатади, яъни баъзи бир сўзларни махсус маъноларда ишлатишга оид маълум бир гуруҳ гуруҳининг келишуви.	a word (or a combination of words), which is the exact designation of a certain concept of some. special field of science, technology, art, social life, etc., in Arabic "al-istilah-اصطلاح" means "mutual agreement", i.e. the agreement of a certain group of people regarding the use of certain words in special meanings.
Терминология	муайян билимлар, санъат, ижтимоий ҳаёт соҳаларида ишлатиладиган термин (атамалар) мажмуи.	a set of terms used in some. fields of knowledge, art, social life
Терминологияни тизимлаштириш (унификациялаш)	маълум бир соҳанинг атамаларини бир хилликка келтириш.	to bring some terminology into uniformity. industries
Тиллар орасидаги шакллар	минтақавий сўзлашув тиллари.	regional spoken languages.
Тифинаг	қадимги Туарег ёзув тизими	ancient Tuareg writing system
Трилингвлар	учта тилда сўзлашадиган одамлар	are people who speak three languages
Урбанизация	шаҳарларнинг марказларида иқтисодий ва маданий ҳаётнинг тўпланишида, ўта йирик шаҳарларнинг пайдо бўлишида ифодаланган мамлакат ҳаётидаги шаҳарларнинг ролини ошириш жараёни.	the process of increasing the role of cities in the life of the country, expressed in the concentration of economic and cultural life in urban centers, in the emergence of super-large cities.
Ўрта тил	маълумотли кишиларнинг	the spoken language of the

	сўзлашув тили.	educated.
Функционал парадигма	шакллар тизими	system of forms
Экzogлосс алоқалари	тиллараро муносабатлар	interlanguage relations
Эндоглосс муносабатлар	тил ичидаги муносабатлар	intralingual relations
Этник консолидация	аҳолининг муайян жойларда бирлашиши, мустаҳкамлашиши.	strengthening, rallying the population in some location
Этник-маданий субстратлар	халқ-маданий асослар	folk-cultural foundations
Этнос	халқ	people

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: «Ўзбекистон», 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: «Ўзбекистон», 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: «Ўзбекистон», 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаёвон бўлади. 3-жилд.– Т.: «Ўзбекистон», 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: «Ўзбекистон», 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1875-сонли қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь «Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва

малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4732-сонли Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги 4947-сонли Фармони.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сонли қарори.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь «2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5544-сонли Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май «Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5729-сон Фармони.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь «2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантири чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4358-сонли қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август «Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида»ги ПФ-5789-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь «Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-6097-сонли Фармони.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 16 апрелдаги «Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4680-сонли қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь «Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 797-сонли қарори.

III. Махсус адабиётлар

1. Фатеева И.Г., Насырова М.А. Языковая ситуация в арабских странах (конец XX века). Учебное пособие. – Т.: ТДШИ, 2010. – 192 с.
2. Алимджанова З.Н. Арабская лексикология. Учебное пособие. – Т.: ТашГИВ, 2011. – 112 с.
3. Дадабоев Х., Усмонова Ш. Хорижий социолингвистика. – Т.: Университет, 2014. – 136 б.

Қўшимча адабиётлар

4. Белова А. Г. Очерки по истории арабского языка. М. 1999, стр. 6-15.
5. Белкин В. М. Общие тенденции развития арабской научно-технической терминологии в послевоенный период. - В сб. статей: Развитие языков в странах зарубежного Востока (послевоенный период). М. 1983, стр. 48-61.
6. Белкин В. М. Арабская лексикология. -М., 1975., стр. 118-129.
7. Исаев М. Н., Никольский Л.Б. Общие тенденции и факторы развития языков в странах зарубежного Востока. - В сб статей: Развитие языков в странах зарубежного Востока. (Послевоенный период). М. 1983, стр.5-15.
8. Шагаль В. Э. Арабские страны: язык и общество. М. 1998.
9. Шагаль В. Э. Языковой аспект национальных процессов в арабских странах. М. 1987.
10. Шагаль В.Э. Арабский мир: пути познания. Межкультурная коммуникация и арабский язык –М.: ИВ РАН, 2001
11. Шарбатов Г. Ш. О трёхкомпонентной функциональной парадигме арабского языка и статусе арабских региональных обиходно-разговорных языков. - В сб. статей: Проблемы арабской культуры. Памяти академика И. Ю. Крачковского. М. 1987, стр. 200-206.
12. Шарбатов Г.Ш. Арабский литературный язык, современные арабские диалекты и региональные обиходно-разговорные языки. М., 1991

IV. Интернет сайтлар

13. www.ziyonet.uz;
14. www.bilim.uz;
15. www.almeshkat.com
16. www.drmosad.com
17. www.el-eman.com

Медиафайллар

18. <https://alarabiahcouncil.org/>
19. <https://www.un.org/ar/observances/arabiclanguageaday>
20. <http://www.text-ling.com/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%BA%D9%88%D9%8A%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D8%AA%D9%8E%D8%B9%D9%84%D9%8A%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9%D8%8C-%D9%82%D9%8E/>
21. <https://al-ain.com/article/arabic-miss-world-languages>
22. https://www.youtube.com/watch?v=pdtwzHOMTqc&feature=emb_rel_en
[d](#)